

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXII. évfolyam

2015. 4. szám

E számunk szerzői

Bagi Zoltán Péter (MNL Csongrád Megyei Levéltára, levéltáros),
Bakonyi Zsuzsanna (OSzK, Régi Nyomtatványok Tára, könyvtáros),
Málik Zoltán (Budapest Főváros Levéltára, segédlevéltáros),
Nagy Sándor (Budapest Főváros Levéltára, főlevéltáros)

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár; OSzK = Országos Széchényi Könyvtár

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Nagyszombat a XVII. században.
Magyarország vármegyéi és vársai. Pozsony vármegye.
Budapest, [1895].173.p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXII. évfolyam

2015. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámoló.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő, DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS (felelős szerkesztő) szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

BAGI ZOLTÁN PÉTER

PIETRO BONHOMO FOGSÁGBA ESÉSE, FOGSÁGA ÉS KISZABADULÁSA

1593. június 22-én a monyorókeréki Erdődy Tamás horvát-szlavón bán,¹ Andreas Freiherr von Auersperg károlyvárosi végvidéki főkapitány² és Ruprecht von Eggenberg³ által vezetett császári-királyi csapatok megütköztek a Sziszek várát ostromló boszniai beglerbég seregével Ottaneknél a Száva és Odra folyók közti területen. A csata az oszmán haderő vereségével végződött, és itt lelte halálát Telli Haszán valamint a szultán testvérének fia, Mehmed hercegovinai bég is. A vereség hírére július 4-én összehívott szultáni tanács hadat üzent a császárnak. III. Murád (1574–1595) kinevezte szerdárára Szinán nagyvezírt, és megbízta a hadjárat megindításával, valamint vezetésével.⁴ A hadiállapot beálltával az isztambuli császári oratórt — Friedrich von Krekwitzet — házi őrizetbe vették, és a követségi szállást bezárták. Július 23-án a bünbagnak kikiáltott követet a csapatokat Isztambulon kívül gyülekeztető Szinán a táborába vitette, és bilincshez verve magával hurcoltatta a hadjáratra is. Szenvedései csak 1593. november 28-án érhetek véget, amikor is Belgrádban testileg-lelkileg megtörve meghalt.⁵ Pietro Bonhomo, az orátor titkára szintén fogságba esett, de ő ellentétben kenyéradójával, kiszabadult. A továbbiakban az ő történetét kívánom bemutatni a rendelkezésemre álló források alapján.

Bonhomoról, mint magánszemélyről nagyon kevés információ áll a rendelkezésünkre. Nem tudjuk sem a születési, sem a halálozási dátumát, sőt születési helyével kapcsolatban is csak feltételezéseink lehetnek. Nem elképzelhetetlen, hogy Triesztből származott, ugyanis 1606. február 24-i keltezéssel az Udvari Haditanács a belső-ausztriai tartományokat kormányzó Ferdinánd főherceghez egy ajánlást írt Bonhomo részére, hogy a nevezett városban különböző ügyeit

1 Pálffy, 1997a. 275. p.; Varga, 2012. 45–62. passim.; Varga, 2014. 243. p., 251. p.

2 Pálffy, 1997a. 282. p.

3 Zwiedineck-Südenhorst, 1878.; Pálffy, 1997b. 50. p.

4 Vö. Tóth, 2000. 78–82. p.; Fodor, 2001. 399–404. p.

5 Krekwitz isztambuli működéséről, saját és a követség tagjainak sorsáról lásd: Seideln, 1711.; Loeb, 1914. 160–173.; Mitrovicci Vratislav, 1982.; Tóth, 2000. 68–71. p., 82–83. p.; Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Mainzer Erzkanzlerarchiv (MEA) Reichsakten (RA), Fasc. 91. fol. 24r.–25v.

elintézhesse.⁶ Szeretném hangsúlyozni még egyszer, hogy mindez pusztán feltételezés. Ám mindenesetre magyarázatot adhat arra, mi tette alkalmassá a portai szolgálatra, hiszen az itáliai származású ifjú Triesztben a szláv nyelvekkel is megismerkedhetett, ami ekkoriban a Porta tisztségviselőivel való kommunikáció elengedhetetlen feltételének számított.⁷

Az azonban bizonyos, hogy bátyja — Valentino Francisco Bonhomo — szintén II. Rudolf (1576–1612) szolgálatába szegődött. Pietro ugyanis 1606. október 18-án levélben kérte az uralkodót, hogy testvére hátralékos járandóságát fizettesse ki.⁸ Mint ahogyan arra vonatkozóan is rendelkezünk információval, hogy valamikor 1600 nyarán vagy késő őszen megházasodott. 1600. szeptember 18-án értesítette az uralkodó mellett lévő, prágai Udvari Kamara a Bécsben hátrahagyottat, hogy II. Rudolf parancsára vásároljon egy 70 forint értékű aranyozott ezüst ivókupát, amit Bonhomo esküvőjére, mint nászajándékot küldjenek el.⁹

Az uralkodónak tett szolgálatáról már sokkal több információ áll rendelkezésünkre. Az bizonyos, hogy Bonhomo nem az 1591 őszen elindult Krekwitz kísérettel érkezett meg Isztambulba.¹⁰ Azt, hogy pontosan mikor váltotta fel tisztségében doktor Gabriel Hanst¹¹ egyelőre még homály feddi, ám a követség sorsának rövid ismertetése egy hozzávetőleges időpont megadását lehetővé teszi. Ehhez azonban vissza kell lépünk az időben egészen 1591-ig. A szemtanú Friedrich Seideln, aki a követség patikusa volt tudni vélte,¹² hogy Szinán második nagyvezírsége idején (1589. április — 1591. augusztus) Hasszán pasával is titkos levelezésben állt, és ő tüzelte fel, hogy támadjon a szomszédos horvát végvidékre.¹³ Mindezt

6 Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA) Kriegsarchiv (= KA) Hofkriegsrat — Wien (= HKR — Wien) Protokolle (= Pr.) Registratur (= Reg.) Bd. 216. fol. 44v. No. 64.

7 A Portán használatos nyelvekre vonatkozóan lásd: *Pálffy*, 1999. 33–56. passim; *Hiller*, 1998. 204–216. passim; *Hiller*, 1999. 157–169. passim; *Kerekes*, 2004. 1189–1229. passim; *Kerekes*, 2010.

8 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Expedit (= Exp.) Bd. 215/2. fol. 638v.

9 ÖStA, *Finanz- und Hofkammerarchiv*, Hofkammerarchiv (FHKA HKA), *Hoffinanz Österreich* (= HFÖ), Reg. Bd. 535. fol. 276r. <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1600-09-18-12821.xml>. Letöltve: 2014. május 12.

10 Az orátor kíséretéről lásd: *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 91–92. p. Az orátor kísérete Bécs, Buda és Nis érintésével érkezett Isztambulba. *Seideln*, 1711. 1–3. p.

11 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 92. p.

12 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 92. p.

13 Az 1594. június 2-án Regensburgban összeült birodalmi gyűlés előtt felolvasott császári proposíció egyebek mellett kiemelte, hogy az 1591-ben Isztambulban doktor Bartholomäus Pezzen

pedig azért tette, mert bosszút akart állni a Habsburg Monarchián, mivel az általa a maga számára követelt 6000 tallér kifizetését Bartholomäus Pezzen kereken elutasította.¹⁴ Hasszán pasa győzelmei hatására 1592-ben Prága nem küldte el az éves ajándékot, Krekwitz pedig a császár parancsára hiába tiltakozott Szijavus nagyvezírnél (1592. április–1593. január) Bihács elfoglalása és keresztények elhurcolása miatt.¹⁵ Ezzel szemben a boszniai beglerbég folyamatosan küldte Isztambulba a hadizsákmányt és a foglyokat. Ez, a Habsburg Monarchia ellenintézkedéseinek, az adó visszatartásának és a pasa sikerei miatt egyre erősödő ruméliai lobbijának köszönhetően 1592 végére és 1593 elejére pattanásig feszült a helyzet.¹⁶ Miután a janicsárok elégedetlenségét szítva és kihasználva Szinán 1593 januárjában harmadjára is hatalomra került, rögtön magához rendelte Krekwitzet és követelte rajta mind az adót, mind pedig a szerinte neki járó 6000 tallért is,¹⁷ és a Héttoronyba zárással fenyegette meg, amennyiben nem teljesíti követeléseit. Ezzel szemben az orátor Bihács elfoglalását és a keresztények elhurcolását tette szóvá.¹⁸ A követség sorsát 1599-ben kiadott művében megörökítő udvari apród, Vencel Vratislav z Mitrovic (németül: Wenzel Wratislaw-Mitrowitz, magyarul: Mitrovicei Vratiszlav Vencel)¹⁹ ugyanerről számolt be. Szerinte Krekwitz ekkor kérte, hogy engedélyezzék számára futár küldését Bécsbe. Ezt meg is kapta, így titkárát — doktor Gabriel Hanst, egy komornyikját — Johannes Malovec, és egyik udvari apródját — Hans Bernhard Perlingert indította útnak, hogy tá-

által nyolc évre újra meghosszabbított drinápolyi béke pontjainak súlyos megszegése miatt az akkori a Portára küldött orátor többször is tiltakozott és követelte a békebontó boszniai pasa megbüntetését. Ezzel szemben „... a mondott Hasszán pasát inkább a szultán ... a jól megérdemelt büntetés helyett arany szablyákkal és ruhákkal megjutalmazta és ezáltal tetteit ily módon megerősítette és megdicsérte.” HHStA MEA RA, Fasc. 91. fol. 24rv.

14 *Seideln*, 1711. 8. p.; Fodor Pál szerint sem Szinánról, sem a másik két 1590 és 1593 közötti nagyvezírről sem állítható teljes bizonyossággal, hogy egyértelműen elkötelezték volna magukat a boszniai pasa mellett. *Fodor*, 2001. 402. p.

15 *Seideln*, 1711. 9. p.; *Tóth*, 2000. 76–77. p.

16 *Fodor*, 2001. 402. p.; Vratislav z Mitrovic is megörökíti munkájában, hogy Bihács elfoglalása után Hasszán vagy háromszáz szekérnyi foglyot küldött el a Portára, akiket a lakosok nagy örömmujongása közepette végighurcoltak a városon. *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 138–139. p.

17 *Seideln* szerint mikor Szinán nagyvezírt először megfosztották hivatalától, akkor vagyonát is elvették. Így ennek pótlására mindenféle jogcímen pénzeket követelt második hivatali ideje alatt. Így történhetett, hogy Pezzentől is 6000 tallért várt volna el a drinápolyi béke meghosszabbításáért. *Seideln*, 1711. 8. p.

18 *Seideln*, 1711. 13–16. p.; *Tóth*, 2000. 68. p.

19 Életéről lásd: *Biographisches Lexikon*, 1889. 161. p.

jékoztassák az Udvari Haditanácsot a kialakult helyzetről. Utóbbi vissza is tért Isztambulba, ám Hans helyett már Bonhomo érkezett meg, mint titkár.²⁰ Vratislav z Mitrovic azonban nem adja meg, hogy mindezekre mikor került sor, sőt olvasva művét a felületes olvasó még azt is gondolhatná, hogy a sziszeki csatát követően történtek ezek. Talán nem járok messze az igazságtól, ha azt feltételezem, hogy az ifjú cseh nemes az 1592 késő ősze és 1593 tavasza közötti eseményeket örökölte meg. Azt biztosan tudjuk, hogy az orátor új titkárának Portára küldéséről a császár már egy 1592. december 22-én kelt levelében tájékoztatta Mátyás főherceget.²¹ A nagyvezír II. Rudolphhoz írt 1593. február 7-i keltezésű, ultimátumként értelmezhető levelével²² Szulejmán császár március közepén Budára ért. A portai megbízottat Krekwitz emberei is elkísérték. Az erre a prágai udvar által adott válasz pedig április 24-én ért vissza Isztambulba.²³ Mint fent említettem az orátor három személyt küldött el, ám csak kettő érkezett Budára.²⁴ Nem kizárható tehát, hogy doktor Hans útközben elhalálozott és Bonhomonak ezért kellett helyette átvenni a titkári teendőket. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy nem Bécsből, hanem Grazból utazott el Isztambulba. 1596. november 21-én a prágai Udvari Kamara utasította az Udvari Fizetőmestert²⁵ (*Hofzahlmeister*), hogy nyugta ellenében fizesse ki az utazás 300 forintos költségét.²⁶

Akármikor is ért a titkár az Oszmán Birodalom fővárosába, gyorsan az események sűrűjébe került. Történt ugyanis, hogy Krekwitz udvarmestere, Ladislaus Mörthen (Mert) von Altenburg²⁷ szodomita erőszakot követett el egy kuktán. Miután az orátor megbizonyosodott a vád igazáról, a bűnöst arra kötelezte, hogy további intézkedésig a szobáját nem hagyhatja el. Mörthen azonban hiába adta becsületszavát és esküdött hitére, ugyanis az első adandó alkalommal megszökött

20 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 92., 142. p.

21 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 79. Konv. 1. (1592.10.) fol. 17r.

22 *Gömöry*, 1894. 393–395. p.

23 *Tóth*, 2000. 68–69. p.; Érdeességként szeretném megjegyezni, hogy az Udvari Haditanács 1593. február 15-én az Udvari Számvevőséget Pezzen és Krekwitz 1591. évi rendkívüli kiadásainak elszámolásánál mutakozó hiány közlésére kérte fel. ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 191. fol. 188r. 1593. febr. No. 42.

24 *Tóth*, 2000. 69. p.

25 Az Udvari Fizetőmester hivataláról lásd: *Kenyeres*, 2007. 85–138. passim.; *Kenyeres*, 2008. 221–238. passim.

26 ÖStA FHKA HKA, HFÖ, Reg. Bd. 500. fol. 357v. <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1596-11-21-10899.xml>. Letöltve: 2014. május 12.

27 *Seideln*, 1711. 11. p.

és áttért az iszlámra, felvéve az Ali bég nevet. Vratislav z Mitrovic úgy tudta, hogy körülmételése után napi 40 aszper zsoldot kapott, és Szinán előtt azt vallotta, hogy II. Rudolf követe minderről tud, ami a Portán történik. Ezért arra kérte a nagyvezírt, hogy adjon mellé néhány magas rangú udvari személyt, és engedélyezze, hogy az orátor kancelláriáját átkutassák.²⁸ A sors különös játéka folytán Krekwitz pont a házkutatás előtt egy nappal titkárának megparancsolta, hogy a titkos rejtkehelyről adja át számára a bizalmas információkat, híreket tartalmazó iratokat,²⁹ majd miután ezeket végigolvasta, utasította Bonhomot, hogy újra rejtse el azokat. Vratislav z Mitrovic szerint azonban „a titkárnak csak a játékon járt az esze, s megfedkezvén kötelességéről, az Úristennek és Ő Császári Felségének tett esküjéről, a kancelláriába érván a legközelebbi almáriumba dugta őket [az iratokat — B. Z. P.], és sietett vissza játszani.”³⁰ Ezt némiképpen máshogy adta elő Seideln. Szerinte Bonhomo ekkor először étkezni sietett, majd ezután az ebédlőben maradt sakkozni, nem gondolva az almáriumban hagyott iratokkal.³¹ Hanyagsága azonban gyorsan megbosszulta magát. Másnap, április utolsó napjainak valamelyikén reggel Mörthen alias Ali bég ötven magas rangú törökkel az orátorhoz érkezett és hozzá akart kezdeni a ház átkutatásához. Krekwitz azonban arra hivatkozva, hogy nem illendő dolog a császár követének kancelláriáján kutatodni, próbálta az időt húzni, és „ezenközben urunk [az orátor — B. Z. P.] magához kérte a kedves titkárt, ki gondtalanul játszott tovább, s hogy a törököket szántszándékkal feltartóztassa, édes italokat és süteményeket hordatott fel nekik. A titkártól pedig azt kérdezte, elrejtette-e azokat a dolgokat, mikről jól tudja mi-félék (mármint az iratokat). Amaz visszaüzente, hogy minden a legnagyobb rendben van, ne fájjon a feje miatta, majd maga is feljött, és urunknak értésére adta, hogy minden el van rejtve. Midőn aztán a csauszok egyre-másra figyelmeztették urunkat, hogy nyitnátna már ki azt a kancelláriát, az orátor utasította a titkárt, nyis-

28 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 150. p.

29 Vratislav z Mitrovic szerint a híreket nem csupán a szultán egynémely komornyikja, de ajándékért cserében maga a szultán anyja is kapható volt arra, hogy amiket az uralkodótól a magyarországi ügyekről megtud, azt egy zsidó asszonyon keresztül az orátorhoz eljuttassa. *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 140. p.; Azt, hogy milyen fontos hírforrástól estek el a prágai és bécsi kormányzervek, jól mutatja, hogy 1593. november 20-án az Udvari Haditanácstól Christoph von Teuffenbach azt az utasítást kapta, hogy Erdélyen keresztül próbáljon meg információkat szerezni a Portáról. ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 191. fol. 75r. 1593. nov. No. 144.; *Pálffy*, 1999. 53–54. p.

30 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 151. p.

31 *Seideln*, 1711. 18. p.

sa meg hát előttük; maga is velük ment, s egyfolytában gyötörte a latrot [Mörthent — B. Z. P.] azzal gúnyolván őt, hogy fontos iratokra fog bukkanni, amiért is a pasa vagy a szultán nagy kegyben fogja részesíteni.³² Krekwitz jókedve gyorsan elpárolgott azonban, amikor „a lator észrevette az ajtónál az almáriumot, s megparancsolta, hogy nyissák ki. Ekkor döbönt rá a titkár, hogy a legértékesebb iratokat az almáriumban felejtette, s rémülten urunkra nézett.”³³ A renegáttá lett Mörthen rögtön felismerte milyen kincs jutott a kezébe, és zsákmányával együtt kisietett a házból. Az orátor hiába próbálta megvesztegetni a csauszokat, hogy csak pár lapot engedjenek kitépni, ez már csak felesleges pénzkidobás volt. Utóbbiak eltávozása után a halálra rémült Krekwitz „zokogva vetette a titkár szemére, hogy miként fog ő erről számot adni Isten és a császár urunk színe előtt, kesergett, hogy az ő élete mit sem számít, s ő maga szívesen meghalna, ha bennünket, ifjakat nem szánna, hogy nekünk immár, ha az életünk kedves, törökké kell lennünk, és így a titkár játéka miatt örök kárhozatra ítéltetünk.”³⁴

Az orátor állapotán tovább rontott, hogy Mörthen felajánlotta neki, hogy ezer tallérért cserében az iratok közül valamit kitéphet. Krekwitz küldött is neki néhány százat, ám a renegát nem teljesítette ígéretét, hanem a pénzzel Szinánhoz sietett bizonyítandó hűségét. A szultán pedig a nagyvezírré bízta a követség tagjainak sorsát, aki szoros őrizet alatt tartotta őket. Megvonatott tőlük minden élelmet, a kenyér és a víz kivételével, a spenditornak (Lucas Meininger)³⁵ pedig megtiltotta, hogy a piacról élelmet szerezzen be.³⁶

Május elejére tehát úgy tűnt, hogy a Portán háborús hangulat alakult ki, ám néhány héttel később — 1593. június 20-án — Szinán látszólag megenyhült. Feldoldták a követség szigorú őrzését és a még a házkutatás előtt fogságba vetett Matthias dragománt is szabadon engedték.³⁷ Mindez leginkább annak volt köszönhető, hogy Krekwitz ígéretet tett a kétévi adó megérkezésére, valamint arra is, hogy a nagyvezír megkapja a már 1591 óta vágyott 6000 tallért.³⁸ Július 3-án

32 Seideln, 1711. 19. p.; *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 152–153. p.

33 Seideln, 1711. 19. p.; *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 153–154. p.

34 Seideln, 1711. 20. p.; *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 154–155. p.

35 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 92. p.

36 Loebel, 1914. 171. p.; *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 156. p.

37 Tóth, 2000. 69–71. p.

38 Seideln, 1711. 24. p.; Tóth, 2000. 70. p.; Fodor, 2001. 403. p.

azonban Isztambulba érkezett a sziszeki vereség híre, így követség házát újra bezárták, és a dragomán is újfent házi őrizetbe került.³⁹

Az sajnos sem Vratislav z Mitrovic, sem pedig Seideln írásából nem derül ki, hogy Krekwitz mikor bocsátott meg, ha egyáltalán megbocsátott botló titkárának. Az azonban bizonyos, hogy amikor 1593. július 23-án a drinápolyi békének a követség sértetlenségére vonatkozó cikkelyét durván megsértve az orátort Szinán az oszmán főserég táborába elhurcoltatta, akkor őt egy ismeretlen nemes ifjú, Perlinger udvari apródja és Max Reindler komornyikja mellett Bonhomo is elkísérte.⁴⁰ Érdemes megjegyezni, hogy bár mind Vratislav z Mitrovic, mind pedig Seideln megőrkítette művében a követ elhurcolásának eseményeit, ám egyik sem említette a kíséret tagjai között a titkárt. Előbbi négy személyről írt, míg utóbbi csak a nemes ifjút, valamint név szerint Perlingert és Reindlert említette meg.⁴¹

Bonhomo tehát elkísérte urát és osztozott sorsában. Krekwitz levelezésben maradt sanyarú sorsa ellenére is Béccsel. Az Udvari Haditanács 1593. október 8-án az uralkodóhoz küldött levelében egy, az általa Belgrádból írt levelet is mellékelte.⁴² November 23-án pedig a haditanács tagjai azzal a kéréssel fordultak II. Rudolfhoz, hogy adja át nekik az említett helyről az orátor által utoljára küldött levelét.⁴³ Az udvar természetesen igyekezett megtenni mindent Krekwitz sorsának jobbrafordulása végett. 1593. szeptember 5-i keltezésű levelében II. Rudolf nyomatékosan felemelte szavát az orátorát ért jogtalanságok miatt.⁴⁴ Az Udvari Haditanács 1593. november 18-án Pálffy Miklóstól kért tájékoztatást arról, mire jutott a Szinánpasazáde Mehmed ruméliai beglerbéggel folytatott tárgyalásain az orátor ügyében.⁴⁵ Két nappal később pedig Christoph von Teuffenbach felső-magyarországi főkapitány⁴⁶ kapott ugyanezen hivataltól utasítást arra, hogy küldjön vizsgáló levelet Krekwitznek és biztosítsa élelmezésének költségeit.⁴⁷

39 Tóth, 2000. 82. p.

40 Loeb, 1914. 171. p.

41 Seideln, 1711. 29. p.; *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 158–159. p.

42 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 191. fol. 306v. No. 47.

43 Ez esetben az sem kizárható, hogy a két említett levél egy és ugyanaz. ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 191. fol. 313v. No. 153.

44 Tóth, 2000. 82. p.

45 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 191. fol. 75r. No. 144.

46 Pálffy, 1997a. 273. p.

47 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 191. fol. 104v. No. 125.

Valószínűleg Bonhomo az orátor 1598. november 28-i halála után is Belgrádban maradt. Ezt egyelőre csak feltételezni lehet, hiszen több mint egy esztendőig semmilyen híradás sem érkezett hogy- és hollétéről. Az Udvari Haditanács protokollumának 1595. február 11-i bejegyzése szerint azonban Kreckwitz volt titkára egy január 26-án írt levelében arról tájékoztatta a haditanácsosokat, hogy néhány fogolytársával együtt Budára érkezett.⁴⁸ Ideszállításuk természetesen nem a véletlen műve volt. Szinán nagyvezír ugyanis a budai beglerbéggé tett fián, Szinánpasazade Mehmeden⁴⁹ keresztül békeajánlatot tett a Habsburg udvarnak. II. Rudolf már 1595. február 18-án arról tájékoztatta a spanyol Németalföldet kormányzó öccsét, Ernő főherceget, hogy ezt Bonhomo közvetítésével a már több diplomáciai küldetésben is járt Perlinger vitte el Prágába. Az uralkodó azonban kategorikusan elutasította a nagyvezír ajánlatát, mivel az a Magyar Királyságról való teljes lemondást és az elmaradt három adó Portára küldését követelte.⁵⁰ Fontosnak tartom itt megemlíteni, hogy Bonhomot a későbbiekben az Udvari Haditanács kétszer bevonta a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti béketárgyalások előkészítésébe. A nevezett kormány szerv 1599. évi protokollumában ugyanis december 2-i dátummal bejegyzést találunk arról, hogy a volt követségi titkár (akkor már hadititkár) elmaradt tábori zsoldja (mivel részt vett a hadjáratban) mellett az öt szállító kocsi és az oszmán hadsereg táborában elfogyasztottak díját is kéri. Kérelmét a haditanács tagjai elfogadták. Az Udvari Kamara számára tehát meghagyták, hogy utalványozzanak ki a kocsiért félhavi zsoldot és a kért 20 tallért is.⁵¹

A következő év tavaszán Ibrahim nagyvezír a szultán nevében újra béketárgyalásokat ajánlott a császári udvarba küldött leveleiben. Üzeneteiben — emelik ki az 1603. évi regensburgi birodalmi gyűlésre összeállított proposíció készítői — a török szokásokkal ellentétben megesküdtött az ég és a föld teremtőjére, Mózesre, Dávidra, Salamonra és a szent evangelistákra, hogy ez alkalommal a tárgyalásokat eredményesen lezárják. Eközben azonban a török „... a pápai várban — amely az osztrák területekhez közel feküdt — állomásozó katonákat pénzzel lázadásra bírta. Ezek legyőzésére és megbüntetésére ezután majd az egész nyarat és legjobb

48 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Exp. Bd. 194. fol. 239r. No. 23.

49 *Gévay*, 1841. 17. p.

50 *Hatvani*, 1859. 76–77. p.; *Ivanics*, 1992. 183–199. p.; *Tóth*, 2000. 167–168. p.

51 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Exp. Bd. 202. fol. 600v–601r. Az 1599. évi béketárgyalásokról lásd: *HHStA MEA Fasc. 98. fol. 527r.–528r.*; *Hatvani* 1859. 124–132.; *Ivanics*, 1993. 287–311. p.; *Ivanics*, 1994. 140–148. p.; *Tóth*, 2000. 306–307. p.

katonáinkat, pénzt és muníciót kellett fordítani és felhasználni.”⁵² Ezenközben a nagyvezír sem tétlenkedett: seregével meghódította Babócsát, majd a belső-ausztriai tartományok szempontjából kulcsfontosságú Kanizsa vára alá vonult. A vár ostroma közben a budai beglerbég újra a tárgyalások felvételét ajánlotta. A császár, aki — az előterjesztés szerint — mindig a béke megteremtésére és megtartására törekedett, 1600 szeptemberében elküldte megbízottjait Esztergomba. Mint ahogyan az Udvari Haditanács 1600. évi protokollumának szeptember 24-i bejegyzéséből kiderül Bonhomot és Andrea Negronit⁵³ indították útnak ezzel a feladattal.⁵⁴ A tárgyalások azonban ez alkalommal meg sem kezdődhettek, mert a nagyvezír Mátyás főherceghez írt levelében az ügygel kapcsolatban kifejtette, hogy először Kanizsát el kell foglalnia a szultánnak, csak azután lehet a békéről tárgyalni. Erre azonban a vár török megszállása után nem került sor, hiszen az oszmán hadak a Kanizsa környéki terület hódoltatásába kezdtek, s portyáikkal jelentős pusztítást vittek véghez a Dél-Dunántúlon és Stájerországban.⁵⁵

A volt követségi titkár azonban budai tartózkodását igyekezett hasznosan eltölteni, és talán az általa elkövetett hanyagságot is szeretne volna jóvátenni. 1596. április 16-i dátummal a Bécsben hátrahagyott Udvari Haditanács jelentést küldött II. Rudolf német-római császár és magyar király prágai udvarába, amelyben azt adta hírül, hogy a beérkezett kémjelentések és hírek szerint a szultán minden kétséget kizárólag még ebben az évben hadba fog vonulni. Az állítást különböző helyről beérkezett csatolt levelek tartalmával támasztotta alá. Az egyik hírforrás a Budán fogságban lévő Bonhomo volt, aki a korszakban egyáltalán nem szokatlan módon levelezésben állt mind David Ungnad haditanácsi elnökkel, mind pedig Pálffy Miklóssal.⁵⁶ Két, a háborús időszak ellenére cenzúra nélkül, közvetítőkön, egy magyar mészároson keresztül kijuttatott levelében is írt a szultáni hadjárat lehetőségéről. 1596. április 3-án Ungnadnak azt jelentette, hogy a nagy élelmiszerhiány miatt a szultán személyes hadba vonulásában nem hisz. A lejegyzettek

52 HHStA MEA RA, Fasc. 98. fol. 528rv.

53 Negroni későbbi szerepéről lásd: *Nehring*, 1986. 4–49. passim.

54 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 205. fol. 60v. No. 176.

55 HHStA MEA RA, Fasc. 98. fol. 529rv. Az 1601. évi sikertelen tárgyalásokról lásd: *Papp-Hadnagy*, 2003. 118–152. p.

56 A foglyok életéről lásd: *Pálffy*, 1997c. 5–78. p.. A mészáros posta működéséről lásd: *Kamody*, 1999. 75–79. p.; Meg kell említenem, hogy valószínűleg ugyanennek a személynek — név szerint Georgen Schrötl/ Schrötl György — beköltözése miatt kért 1599. február 10-én nyílt pátenst az Udvari Haditanácstól Bonhomo. Még a kezességét is vállalta érte a töröknél. ÖStA KA HKR — Wien Pr. Exp. Bd. 202. fol. 466rv.

az is kiderül, hogy a budai törökök abban bíztak, hogy ha a szultán minden más nehézséget figyelmen kívül is hagy, és valaha is elindulna, akkor azt inkább a Birodalom védelméért tenné, és a következő télen békét kötne, mintsem támadna. Bonhomo szerint egy esetleges Bécs elleni támadásnak híre sincs, inkább Esztergom, Eger és Komárom ostromától kellene tartani. De az ez irányú előkészületeket még nem érzékelt. Szerinte ugyanis a Budán hajókra rakott lövegek és muníció Belgrád megerősítésére szolgálnak.

Az egykori követségi titkár levele végén újra visszatér az oszmán haderő idei támadásának témájához. Véleménye szerint a szultán inkább Erdély ellen vonul, mivel egyrészt vazallusának elpártolása nagy kárt okozott a Birodalomnak, másrészt Moldvát nem szívesen veszítené el. Tudvalévő, hogy a vazallus román fellejteség Isztambul ellátásában kulcsszerepet játszott. Bonhomo is megemlíti, hogy 10 naponként mézzel, gabonával, árpával, zsírral és más élelmiszerekkel látták el innen a többszáz ezer főre duzzadt birodalmi fővárost. Ennek a területnek az elvesztése esetén tehát nagy élelmiszerhiány és drágaság lépett volna fel.⁵⁷

Április 11-i keltezéssel Bonhomo Pálffy Miklósnak fogalmazott levelet. Ennek is egyik központi témája a szultáni hadjárat kérdése volt. Az egykori portai követségi titkár a magyar főúrnak már egy kicsit árnyaltabban fogalmazott. Leveleiben az szerepelt, hogy ugyan a szultán magyarországi hadjáratáról minden csendes és a segélyhadakról sem hallott semmit. Ez eddig hasonló az Ungnadnak írottakhoz, de a szövegrész további része már sokat sejtető, ugyanis Bonhomo úgy folytatja, hogyha az oszmán parancsnokok és katonai vezetők egyáltalán nem várnák a szultáni hadjáratot, akkor nem készülnének erre, s nem vigasztalják magukat azzal a múlt évi kudarcok után, hogy nem csupán az elvesztett területeket foglalják vissza, de újabbakat is megszállnak.⁵⁸

A volt követségi titkár nem is sejtette ekkor még, hogy szabadulása már nagyon közel van. 1596 áprilisában meghalt ugyanis Szinán nagyvezír, így lehetőség nyílt a jogtalanul fogva tartott és még élő Krekwitz-féle követség tagjainak kiszabadítására, kiszabadulására, amiért mind az isztambuli angol, mind pedig a francia követ megtett mindent.⁵⁹ Bár utóbbi, François Savary de Brèves kétszáz

57 ÖStA KA Alte Feldakten (=AFA) 1596/4/3 ad. a. Bosztánzáde Mehmed efendi, sejhülszlám 1595 január-februárjában kiadott telhiszében már III. Murád szultánnak, hogy Erdély, Havasalföld és Moldva elvesztése milyen súlyos következményeket von maga után Isztambul élelmiszerével kapcsolatban. *Dávid-Fodor*, 1983. 283. p.

58 ÖStA KA AFA 1596/4/3 ad c.

59 *Kropf*, 1895. 403. p.; *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 225. p.

zecchinot sem sajnált volna e dicsőség megszerzésére,⁶⁰ ám végül az 1593 óta Anglia királynőjét a Portán képviselő Edward Barton⁶¹ járt szerencsével. Mivel a tizenöt éves háború folyamán az angol kereskedők jelentős hasznot húztak az oszmán hadsereg számára szállított fegyverekből,⁶² így I. Erzsébet követe számára az egyik legfontosabb feladat volt annak bizonyítása, hogy ő isztambuli jó kapcsolatait az „egész kereszténység javára” igyekszik felhasználni. Ezt pedig csak egy módon lehetett elérni, akkor ha Barton békeközvetítőként lép fel a háborúzó felek között. Tette ezt egyébként annak ellenére, hogy leveleiben ő maga is kevés esélyt látott erre.⁶³ Krekwitz kíséretének még életben lévő tagjainak elengedését is ezért szorgalmazta.⁶⁴

Háromévnyi fogság után, 1596. július 12-én a szultáni hadjáratra kirendelt Barton kíséretében négy kocsival, harmincöt tevével és hat janicsár kíséretében elindultak Isztambulból a néhai orátor ott maradt emberei.⁶⁵ A már többször idézett Vratislav z Mitrovic műve szerint a belgrádi táborban sikerült az angol követnek Ibrahim nagyvezírt meggyőznie arról, hogy a foglyokat engedje el Budára azért, „mert a császárunknak szeretne írni [Barton — B. Z. P.], és vele a békéről tárgyalni.”⁶⁶ Erre végül Szolnokon került sor. Az angol követ négy szekeret bérelt a számukra és előlött még száz dukátot, valamint saját titkárát — Henry Lellot,⁶⁷ és egy janicsárját adta melléjük.⁶⁸ Budán csatlakozott hozzájuk a Krekwitz kíséretéből ott fogva tartott Bonhomo és másik négy személy, és 1596. szeptember 23-án immáron együtt indultak el Vác, majd Esztergom és Bécs irányába.⁶⁹ A volt követségi titkárnak azonban nemcsak az utazás gyötrelmei jutottak ki, hi-

60 *Várkonyi*, 2002. 193.

61 Edward Barton tevékenységéről lásd még: *Fodor V.*, 1988. 552–558. p.; *Tóth*, 1989. 552–558. p.; *Gömöri*, 1994.; *Várkonyi*, 2000. 106–123. p.; *Várkonyi*, 2003. 44–61. p.

62 *Ágoston*, 1995. 465–486. p.

63 *Várkonyi*, 2000. 114–116. p.

64 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 225. p., 238. p.

65 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 226–227. p.; *Fodor V.*, 1988. 556. p.; *Várkonyi*, 2000. 121. p.; A túlélők pontos számát nem tudjuk megállapítani. Barton szerint 23-an, Illésházy szerint 20, míg Istvánffy szerint csak 18-an voltak. *Illésházy*, 1863. 30. p.; *Fodor V.*, 1988. 556. p.; *Istvánffy*, 2009. 253. p.

66 *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 238. p.

67 Barton titkáráról, majd 1598-tól utódjáról, Henry Lelloról lásd: *Várkonyi*, 2000. passim.; *Várkonyi*, 2003. passim.

68 *Kropf*, 1895. 403. p.; *Mitrovicei Vratislav*, 1982. 243. p.; *Tóth* 1989. 553. p.

69 *Kropf*, 1895. 403. p.

szen öt újabb feladat várta. Neki kellett ugyanis a Barton által a békeközvetítésre küldött Lellot elkísérnie. Az Udvari Haditanács október 2-án tájékoztatta arról Bonhomot, hogy egy Michael Göbel nevű biztosnak kiállítottak egy felhatalmazói levelet, hogy vele, az angol követ titkárával és két személlyel Krekwitz kíséretéből Bécsbe utazzon.⁷⁰ Három nappal később pedig Miksa főherceget kérték a bécsi haditanácsosok, hogy a volt követségi titkár a Barton által az uralkodóhoz írt levéllel juttassák el hozzájuk.⁷¹ Bécsbe meg is érkezett Bonhomo és Lello, legalábbis erről tanúskodik egy 1597. január 9-én az Udvari Kamarához az Udvari Számvevőségtől beküldött irat. E szerint a volt követségi titkár bécsi utazásának és tartózkodásának részletes költségeit kellett az egyik pénzügyigazgatási hivatalból a másikba megküldeni.⁷² Lello küldetése azonban kudarcot vallott, mint ahogyan ezt a gyakran vitriolba mártott tollal író Illésházy István frappánsan megfogalmazta: „Az római császár csak szemben sem lőn az angliai királyné aszszony követével és secretáriussal, hanem Bécsben megtartóztatá őket.”⁷³ Pedig a Bécsben maradt Udvari Haditanács tagjai külön levélben fordultak a melléjük kirendelt prágai haditanácsosokhoz október 20-án, hogy engedélyezzék a titkár (ők tolmácsot írtak, mint ahogyan Vratislav z Mitrovic is több helyütt) és Bonhomo utazását II. Rudolffhoz.⁷⁴

Lello tehát dolgavégezetlenül kellett, hogy visszatérjen az Oszmán Birodalomba, ám útján Esztergomig Krekwitz volt titkára is elkísérte, amiért utóbbi egy részletes költségkimutatás ellenében összesen százhatvan négy forintot és harminchárom krajcárt vehetett át.⁷⁵ Bonhomo számára pedig végérvényesen, immáron pénzügyileg is, akkor záródott, illetve záródhatott le az Isztambulba érkezésétől Bécsbe való visszatéréséig eltelt közel négy esztendő, amikor az Udvari Fizetőmester a követségi szolgálataiért addig még ki nem fizetett 515 forintot elismervény ellenében kifizette a részére.⁷⁶

70 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 196. fol. 255r. No. 86.

71 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 196. fol. 256r. No. 101.

72 ÖStA FHKA HKA, HFÖ, Exp. Bd. 504. fol. 3r. <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1597-01-09-01394.xml>. Letöltve: 2014. május 12.

73 *Illésházy*, 1863. 30. p.

74 ÖStA KA HKR — Wien Pr. Reg. Bd. 196. fol. 254v. No. 74.

75 ÖStA FHKA HKA, HFÖ, Reg. Bd. 507/508. fol. 11r. <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1597-01-22-01398.xml>. Letöltve: 2014. május 12.

76 ÖStA FHKA HKA, HFÖ, Exp. Bd. 504. fol. 33v. <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1597-02-18-01405.xml>. Letöltve: 2014. május 12.; ÖStA FHKA HKA, HFÖ, Reg. Bd.

Összegzés

Mint ahogyan a fentiekből is kitűnik Pietro Bonhomo életének az 1593 és 1596 közötti szakasza bővelkedett az eseményekben, nélkülözésekben és a feladatokban. A volt követségi titkár a tizenöt éves háború további részében is többször az események középpontjába került. Mint már említettem részt vett az 1599. és az 1600. évi béketárgyalások előkészítésében. A legkellemetlenebb helyzetbe azonban — leszámítva az Isztambulban vétett botlását — talán akkor került, mikor 1604 decemberében a füleki huszárok elrabolták tőle és kíséretétől a Giorgio Basta Szepességben álló katonaságának szánt 116 000 forintnyi zsoldot.⁷⁷ A fogságban töltött időn kívüli életútja is tartogat izgalmakat a ma kutatója számára, hiszen egyfajta személyes képet alkothatunk általa a korszakról és eseményeiről.

Felhasznált irodalom

- Ágoston*, 1995 *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. In: Történelmi Szemle 37. (1995) 4. sz. 465–486. p.
- Biographisches Lexikon, 1889 Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Band 58. Wien, 1889.
- Dávid — Fodor*, 1983 *Dávid Géza — Fodor Pál*: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. In: Hadtörténelmi Közlemények 30. (1983) 2–3. sz. 278–296. p., 451–467. p.
- Fodor*, 2001 *Fodor Pál*: Egy nagy háború előjátéka. Megjegyzések az 1591–1593 közötti oszmán politikáról. In: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről. Bp., 2001. 399–404. p.

507/508. fol. 117v–118r. <http://documenta.rudolphina.org/Regesten/A1597-05-21-01424.xml>.
Letöltve: 2014. május 12.

77 *Istvánffy*, 2009. 443. p.; *Kelenik*, 2010. 59–66. p.; *Tóth H.*, 2013. 19. p.

- Fodor V.*, 1988 *Fodor Vera*: Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. In: Hadtörténelmi Közlemények 35. (1988) 3. sz. 552–558. p.
- Gévay*, 1841 *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Gömöri*, 1994 *Gömöri György*: Angol és skót utazók a régi Magyarországon 1542–1737. Bp., 1994.
- Gömöry*, 1894 Szinán pasa levele Rudolf császárhoz. Közli *Gömöry Gusztáv*. In: Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 393–395. p.
- Hatvani*, 1859 *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608). Pest, 1859.
- Hiller*, 1998 *Hiller István*: „Titkos Levelezők” intézménye. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk.: Tusor Péter, Rihmer Zoltán és Thoroczkay Gábor. Budapest, 1998. 204–216. p.
- Hiller*, 1999 *Hiller István*: A Habsburg informátorhálózat kiépítése és működése az Oszmán Birodalomban. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.) 157–169. p.
- Illésházy*, 1863 *Illésházy István* nádor följegyzései 1592–1603. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863.
- Istvánffy*, 2009 *Istvánffy Miklós*: Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Bp., 2009.
- Ivanics*, 1992 *Ivanics Mária*: Friedensangebot oder kriegerische Erpressung? (Briefwechsel des Kaisers Rudolfs II. mit dem Pascha von Ofen im Jahre 1595.) In: Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 82. (1992) 183–199. p.

- Ivanics*, 1993 *Ivanics Mária*: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Az 1599. évi béketárgyalások. In: Történelmi Szemle 35. (1993) 3–4. sz. 287–311. p.
- Ivanics*, 1994 *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Bp., 1994. p.
- Kamody*, 1999 *Kamody Miklós*: Hírközlés, levelezés a török hódoltság idején. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Máttyás. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.) 65–83. p.
- Kelenik*, 2010 *Kelenik József*: Szégyen a lopás, de hasznos! Egy „stratégiai jelentőségű” huszár csíny története. In: Hadtörténelmi Közlemények 2010. május 14. Csákváry Ferenc köszöntése. Ünnepi különszám. 59–66. p.
- Kenyeres*, 2007 *Kenyeres István*: A Habsburg Monarchia katonai kiadásai az udvari pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. In: Levéltári Közlemények 78. (2007) 2. sz. 85–138. p.
- Kenyeres*, 2008 *Kenyeres István*: Hans Unterholzer felső-magyarországi fizetőmester és ismeretlen számadásai (1594–1602). In: Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére. Szerk.: Krász Lilla és Oborni Teréz. Bp., 2008. 221–238. p.
- Kerekes*, 2004 *Kerekes Dóra*: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. In: Századok 138. (2004) 5. sz. 1189–1229. p.
- Kerekes*, 2010 *Kerekes Dóra*: Diplomatak és kémek Konstantinápolyban. Multidéző zsebkönyvtár. Bp., 2010.
- Kropf*, 1895 *Kropf Lajos*: Egervár eleste és a keresztési csata. In: Századok 29. (1895) 397–421. p., 591–618. p.

- Loebl*, 1914 *Loebl, Alfred*: Der schlesier Friedrich von Kreckwitz als Kaiserlicher Gesandter bei der hohen Pforte. In: Vereins für die Geschichte Schlesiens XVIII. (1914) 160–173. p.
- Mitrovicei Vratislav*, 1982 *Mitrovicei Vratislav* Vencel vizontagságai. Ford. Nagy Judit. Bratislava, 1982.
- Nehring*, 1986 *Nehring, Karl*: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1608). In: Századok 120. (1986) 1. sz. 4–49. p.
- Pálffy*, 1997a *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. In: Történelmi Szemle 39. (1997) 2. sz. 257–288. p.
- Pálffy*, 1997b *Pálffy Géza*: A pápai vár felszabadításának négy-száz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította Pálffy Géza. Szerk. Hermann István. Pápa, 1997.
- Pálffy*, 1997c *Pálffy Géza*: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokás-jog történetéhez). In: Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok) 4. (1997) 1. sz. 5–78. p.
- Pálffy*, 1999 *Pálffy Géza*: Hírszerzés és hírközlés a törökkori Magyarországon. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.) 33–56. p.
- Papp — Hadnagy*, 2003 *Papp Sándor–Hadnagy Szabolcs*: Békekötési kísérlet a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. In: Aetas 18. (2003) 2. sz. 118–152. p.
- Seideln*, 1711 *Seideln, Friedrich*: Denkwürdige Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte...Görlitz, 1711.

- Tóth H.*, 2013 *Tóth Hajnalka*: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690). Szeged, 2013.
- Tóth*, 1989 *Tóth Sándor László*: Megjegyzések az 1596-os török hadjáratról szóló angol tudósításhoz. In: Hadtörténelmi Közlemények 102. (1989) 4. sz. 552–558. p.
- Tóth*, 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Varga*, 2012 *Varga Szabolcs*: Zrínyi Miklós vallásosságának historiográfiája: Esettanulmány a 16. századi magyar egyháztörténethez. In: Hír a dicső tettek ragyogása”: Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből. Szerk.: Varga Szabolcs. Szigetvár, 2012. 45–62. p.
- Varga*, 2014 *Varga Szabolcs*: Erdődyek, Kerecsényiek, Ráttkayak. A szlavóniai arisztokrácia felemelkedése és bukása a 16. században. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk.: Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint. Debrecen, 2014. 237–252. p.
- Várkonyi*, 2000 *Várkonyi Gábor*: A konstantinápolyi angol politika a tizenöt éves háború időszakában (Edward Barton angol portai követ jelentései Konstantinápolyból, 1593–1597). In: Aetas 15. (2000) 4. sz. 106–123. p.
- Várkonyi*, 2002 *Várkonyi Gábor*: Edward Barton konstantinápolyi angol követ jelentése az 1596. évi szultáni hadjáratról. In: Levéltári Közlemények 73. (2002) 1–2. sz. 177–198. p.
- Várkonyi*, 2003 *Várkonyi Gábor*: Angol békeközvetítés és a lengyel–török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598). In: Aetas 18. (2003) 2. sz. 44–61. p.

Zwiedineck-Südenhorst,
1878

Zwiedineck-Südenhorst, Hans von: Ruprecht von Eggenberg. Ein österreichischer Heerführer des 16. Jahrhunderts. In: Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, XXVI. Heft (1878). 79–163. p.

BAKONYI ZSUZSANNA

NAGYSZOMBAT VÁROS KÖVETEI AZ 1567-ES POZSONYI ORSZÁGGYŰLÉSEN

Levelek tükrében¹

Bevezetés

„Az mi mi rajtunk áll, abban örömet munkálkodunk”² — írja bizalommal Nagy Márton deák Nagyszombat város követe az otthon lévőknek a gyűlés körülbelül félidejénél járva. Az idézet szerint jó hangulatú és sikerekkel kecsgetető diétáról a város küldöttei szorgalmasan tájékoztatták városuk tanácsát, és noha ezt rendszeresen minden országgyűlés alkalmával megtették, az 1567-es követjelentések a szokásosnál sokkal több információt tartalmaznak mindennapjaikról, ezért érdemes vizsgálat alá venni azokat. Milyen körülmények között éltek a követek Pozsonyban? Milyen problémákkal kellett szembenézniük? Kiket küldött a város érdekeinek képviselőjére? Mely, a város ügyeit érintő kérdésekben sikerült lépéseket tenniük?

A feltett kérdések részletes megválaszolása előtt az 1567-es pozsonyi országgyűlés jelentőségét kell körbejárunk. I. Ferdinánd és fia, I. Miksa is rendszeresen összehívta a magyar országgyűlést, Miksa már apja uralkodása alatt többször elnökölte azt (1555. július, Pozsony, 1559. január–február, Pozsony). 1567. előtt, 1566. február–márciusban és utána 1569. augusztus–szeptember–októberében is tartottak Pozsonyban diétát. Az 1567. június–júliusi országgyűlés tehát nem volt sem időpontjában várva várt, sem helyszínében a szokásostól eltérő. Összehívása mégis mind az uralkodó, mind a rendek érdekében állt. Miksának egyfelől mindenekelőtt az adót és a háborús időkben nélkülözhetetlen emberi erőforrást kellett évről évre megszereznie, másfelől a magyar rendeket is maga mellett kellett tudnia ahhoz, hogy sikeres béketárgyalásokat folytathasson II. Szelim szultánnal, akivel a drinápolyi békekötéshez vezető tárgyalásokat éppen az országgyűléssel

1 A Pozsonyi Állami Levéltár Nagyszombati Fióklevéltárában történő kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság tette lehetővé.

2 Štátny Archív v Bratislave, Pobočka Trnava (Pozsonyi Állami Levéltár Nagyszombati Fióklevéltára), Magistrát Mesta Trnavy (Nagyszombat szabad királyi város levéltára), Missiles 1500–1850. A továbbiakban: SAB PTr MMTr Missiles. Nr. 2610. fol. 104. 1567. június 30., Pozsony. Nagy Márton deák — Nagyszombat város tanácsának.

egy időben, 1567 nyarán kezdték meg. A másik oldalon a magyar rendek egyre szaporodó sérelmeik orvoslását várták a királytól, melyek közül talán a legnagyobbak a katonák okozta pusztítások és a kapitányok garázdálkodásai voltak.³

Az 1567-es pozsonyi országgyűlés történetét valamint a diétán hozott törvényeket részletesen tárgyalja a Magyar országgyűlési emlékek (1564–1572) sorozat 5. kötete⁴ illetve a Magyar törvénytár 2. kötete.⁵ Bánlaky József a diétát tágabb kontextusba helyezve, az uralkodó és a rendek egymást megérteni képtelen, meddő küzdelmét festette le.⁶ Benda Kálmán a kora újkori magyar országgyűlések történetét vizsgálva az országos politikában forgolódó nemesség céljait, magatartását, az őket irányító eszméket és az ország életében betöltött szerepüket vizsgálta.⁷ Újabbán Pálffy Géza közölt részletes tanulmányt Pozsony városról, mint a Magyar Királyság új fővárosáról és az országgyűlés helyszínéről valamint a belpolitikai élet központjáról a 16. században. A diéta résztvevőinek összetételén és ennek változásain túl összefoglaló táblázatokat közöl az országgyűlés helyszíneiről is, az alsó- és felsőtábla üléseit befogadó épületek listája azonban nem tartalmazza az 1567-es év helyszíneit.⁸

3 Az 1567:3.tc. többek közt így fogalmaz: „És pedig a katonai féktelenség már oda fajult, hogy nemcsak a szegény népet háborgatják, kinozzák és fosztogatják, hanem még a főpap és báró urakat meg a nemeseket sem kímélik és ezeknek a jogaik és régi szabadságaik ellenére, eltűrhetlen károkat okozni nem tartózkodnak... Az ország karai és rendei ezért Ő felségét alázatosan arra kérik, hogy méltóztassék kegyesen megbocsátani, ha kevesebbet ígérhetnek, mint a mennyit a szükség kívánna.” Magyar törvénytár 1526–1608. Budapest: Franklin Társulat, 1899.

4 Magyar országgyűlési emlékek. 1564–1572. 5. köt. Szerk.: Fraknói Vilmos. Akadémia Könyvkiadó: Bp., 1877. A továbbiakban MOE

5 Magyar törvénytár (Corpus Juris Hungarici) 2. kötet (1526–1608) Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1899.

6 *Bánlaky József*: A magyar nemzet hadtörténelme. 14. kötet Bp., 1940. 7–10. p.

7 *Benda Kálmán – Péter Katalin*: Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben. Bp., 1987.

8 *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. In: *Fons* 20. (2013) 1. sz. 3–76. p. Az 1563-as és az 1572-es adatok alapján feltételezhető ugyan az 1567-es helyszín, Nagyszombat város követeinek misszilisei alapján azonban legalább az alsótábla ülései nek helyszínéről konkrét adatot kaphatunk.

Forrásadottságok

A 16. századi diétákon jegyzőkönyvet még nem vezettek, így a tárgyalásokról magánlevelekből és a városi követelek jelentéseiből értesülhetünk.⁹ A jelen tanulmányban vizsgált irategyüttes összesen tizenhat magyar nyelvű levelet tartalmaz. Ez a szám kiemelkedő a korszakban tartott korábbi országgyűlésekről Nagyszombat város követei által írt és fennmaradt misszilisek számához képest. A korábbi követjelentések¹⁰ csekély száma miatt nem rajzolható meg belőlük a várost képviselők helyzetét, lehetőségeit és eredményeit bemutató kép. Az 1567. június 3. és július 31. között keltezett tizenhat magyar nyelvű levél¹¹ azonban lehetősé-

-
- 9 A Pozsonyi Állami Levéltár Nagyszombati Fióklevéltára páratlan korajkori levélgyűjteményt őriz. A 16. századból mintegy ötezer darab latin, német, magyar és cseh nyelvű misszilis található benne. A levelek túlnyomó többségét Nagyszombat város bírójának vagy tanácsának címezték és gazdasági vagy jogi kérdéseket tárgyalnak, de akadnak köztük magánszemélynek írt személyes tárgyú levelek, tanúvallomások, meghívók és egyéb témájú levelek is. A Nagyszombat város tanácsa vagy bírója által írt válaszlevelek sokkal kisebb számban, mindössze egy doboznyi terjedelemben maradtak fenn. Ezek az iratok néhány ügy alakulásának feltérképezését bizonyosan nagyban segítenék, azonban jelenleg nem elérhetők, mert sajnálatos módon az 1990-es években egy kölcsönadás folyamán elvesztek.
- 10 Legkorábbi az 1547 decemberében Pozsonyban tartott országgyűlésről Nagyszombat város küldöttének egy darab fennmaradt levele, ezt követi az 1555. júliusi pozsonyi országgyűlésről négy misszilis, utána következnek az 1557 június–júliusban tartott országgyűlésről kettő, és az 1559 május–júniusban tartott országgyűlésről szintén összesen két levél. SAB PTr MMTr Missiles Nr. 1308. fol. 456–458. 1547. december 25., Pozsony. Nagy Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2061. fol. 387. 1555. június 30., Pozsony. Gazdag Balázs és Nyilas István — Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2063. fol. 388. 1555. július 2., Pozsony. Gazdag Balázs és Nyilas István — Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2066. fol. 392. 1555. július 6., Pozsony. Gazdag Balázs és Nyilas István — Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2067. fol. 469. 1555. július 10., Pozsony. Baráti Fábián — Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2208. fol. 143–144. 1557. június 11., Pozsony. Gazdag Balázs és Török Imre — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2212. fol. 99. 1557. július 5., Pozsony. Török Imre — Kalmár Imrénének Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2320. fol. 248. 1559. május 1., Pozsony. Pellyo János és Török Imre — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2344. fol. 250. 1559. h. n. 25., Pozsony. Török Imre — Vásáros Mihálynak Nagyszombat város bírójának.
- 11 A tizenhat misszilis levéltári jelzete: SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2583. fol. 76. 1567. június 3., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás és Nagy Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2584. fol. 77. 1567. június 6., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás és Nagy Márton — Szomer Jánosnak, Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2585. fol. 216. 1567. június 7., Pozsony. Nagybáncsai Mátyás és Nagy Márton — Nagyszombat város

get ad arra, hogy ezt megtegyük. A levelek nagy része kiadatlan, három darabot közölt belőlük Döbrentei Gábor a Régi magyar nyelvemlékek sorozat 1842-ben kiadott kötetében.¹² Erre az országgyűlésre vonatkozó további iratokat nem őriz a Pozsonyi Állami Levéltár Nagyszombati Fióklevéltára, országgyűlési iratainak sorozata 1574-től kezdődik.

Az országgyűlés kezdete

Az 1567. június elsejére összehívott országgyűlés meghívó levelét április 20-án keltezték,¹³ volt tehát ideje a meghívottaknak felkészülni az utazásra, a résztvevők mégis, mint máskor is, csak lassan gyülekeztek. Az uralkodó, I. Miksa sem sietett a meghirdetett napra pontosan a diéta helyszínére érni, csak akkor utazott

tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2587. fol. 80. 1567. június 9., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás és Nagy Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2588. fol. 81. 1567. június 9., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás és Nagy Márton — Kő Mihálynak, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2589. fol. 82. 1567. június 10., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás és Nagy Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2596. fol. 88. 1567. június 16., Pozsony. Nyilas István és Mogor Péter — Szomer Jánosnak, Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2599. fol. 92. 1567. június 18., Pozsony. Nyilas István és Mogor Péter — Szomer Jánosnak, Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2604. fol. 97. 1567. június 24., Pozsony. Jagunics Márton — Szomer Jánosnak, Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2608. fol. 101. 1567. június 27., Pozsony. Nagy Márton — Szomer Jánosnak, Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2610. fol. 104. 1567. június 30., Pozsony. Nagy Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2611. fol. 105. 1567. július 1., Pozsony. Nagybáncai Mátyás — Szomer Jánosnak, Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2621. fol. 112-113. 1567. július 10., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás és Nagy Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2622. fol. 114. 1567. július 10., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás Jagunics Márton és Nagy Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2629. fol. 121. 1567. július 21., Pozsony. Jagunics Márton — Nagyszombat város tanácsának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2635. fol. 128. 1567. július 31., Pozsony. Jagunics Márton — Nagyszombat város tanácsának. A továbbiakban a levelek száma (Nr.) a hivatkozás alapja.

12 Régi magyar nyelvemlékek. Szerk.: Döbrentei Gábor. Buda: Magyar Királyi Egyetem, 3. köt. 1842. Nr. 2589. 59-60. p., Nr. 2596. 61-62. p., Nr. 2599. 62-63. p. Érdekes módon a két évvel később, 1569. augusztustól-októberig tartott pozsonyi országgyűlésről sokkal több, összesen ötvenkét darab misszilis maradt ránk, az országgyűlés mindennapjaira azonban jóval kevesebb utalást olvashatunk bennük, mint a két évvel korábbi származó tizenhat darab levélben.

13 MOE 100. p.

Pozsonyba, amikor már a résztvevők nagy számban egybegyűltek, június 12-én.¹⁴ Június első harmadában köszvényét kúrálta a tarcsafürdői¹⁵ gyógyvízben.¹⁶ Az uralkodót betegsége az országgyűlés alatt is kínozza, június 18-án írta Nyilas István és Mogor Péter: „Továbbá az suplicatokat beadtuk, de az fejedelemre köszvény esett, és hiába solicitáljuk, az ország még semmit nem végzett, mert az fejedelem sokat kíván, az ország pedig elpusztult.”¹⁷

A magyar rendek ragaszkodtak az uralkodó személyes megjelenéséhez az országgyűlésen, de mivel ez nem mindig történt meg, a bizonytalanság minden diéta kezdetén érezhető volt. Az 1567 júniusában Pozsonyban összegyűltek sem bíztak feltétlenül Miksa személyes megjelenésében, Nagyszombat város követe még június 6-án is azt írja, hogy: „mind azért ő felsége idejövételében sok suspicio vagyon, melyet nem értettünk akkoron mikoron kegyelmednek az leveleket írtuk. Némelyek azt mondják, hogy nem jön közénk, hanem csak képében bocsát valakit.”¹⁸ Nagyszombat követei június 3-tól várták az uralkodó érkezését és az országgyűlés megnyitását. Leveleikből értesülünk arról, hogy a főurak közül már az uralkodó megérkezése előtt Pozsonyban tartózkodott Mérei Mihály nádori helytartó, Zrínyi György tárnokmester, Zrínyi Miklós fia valamint Oláh Miklós esztergomi érsek.¹⁹ Guthi Országgh Kristóf (felesége Zrínyi Ilona, a szii-

14 MOE 80. p.

15 Tarcsafürdő (Tarcsa / Bad Tatzmannsdorf / Tarča), Ausztria. A település három gyógyforrását már a rómaiak is ismerték, jelenleg is népszerű fürdő és gyógyterápiás központ.

16 „ő felsége az manosdorfi fürdőben vagyon, mostan ott fürdik” Nr. 2584. A levelek átírásában Bak Borbála: *A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései* (Fons I.(2000) 1. sz. 97–137. p.) című tanulmányban közölt átírási elveit követték.

17 Nr. 2599.

18 Nr. 2584.

19 Nagyszombat város követei a primásról alkotott véleményüket finom malíciával „Az ország istene érsek uram” (Nr. 2587.) kifejezésbe sűrítik. S ez a jelzős szerkezet rávilágít a Nagyszombatban feszülő katolikus — protestáns ellentétre, mely a város életét meghatározta a 16. század második felében. A reformáció itt is mély gyökeret eresztett, és a korszakot végigkísérték a katolikus egyház és a hitújítók konfliktusai. A katolikus oldalon Várdai Pál, majd Oláh Miklós és Verancsics Antal esztergomi érsek valamint Telegdi Miklós nagyszombati plébános, érseki helytartó sorakozott fel. A másik oldalt képviselte többek közt Huszár Gál és fia, Dávid valamint Sibolti Demeter. A város katolikus jellegének megtartásához a 16. században hozzájárultak a kolostorok (ferences, domonkos, klarissza) és a jezsuita rend tagjai (1561–1567), de főként az esztergomi érsek és káptalan, mely szükség esetén nyomás alatt tartotta a hitújítókkal rokonszenvező városi tanácsot és közbenjárt az uralkodónál. Átmene-ti békét csak az 1573. január 15-én megtörtént „kézfogás” hozott, amikor Verancsics Antal királyi helytartó előkelő világi és egyházi emberek jelenlétében Telegdi és kilenc nagyszom-

getvári hős lánya, így Zrínyi György sógora) országbíró érkezését nagyon várták, de csak az uralkodóval egy időben jelent meg.²⁰ A már összegyűltek nem tétlenül várakoztak, hanem előzetes tanácskozásokba kezdtek Oláh Miklós vezetésével, hogy mire az uralkodó megérkezik, egységesebben tudjanak fellépni érdekeik védelmében, sérelmeik orvoslásában.²¹

Nagyszombat város követei

Nagyszombat városát a majdnem két hónapig tartó országgyűlésen²² a misszilisek tanúsága szerint összesen hat ember képviselte. Közülük három küldött tartózkodott többé-kevésbé mindvégig az országgyűlés ideje alatt Pozsonyban, a három deák; Nagy Márton, Jagunicus Márton valamint Nagybáncai Mátyás. Pajzsgyártó Mátyás az országgyűlés kezdetekor, Nyilas István és Mogor Péter június második felében körülbelül egy-egy hetet tölthetett a diéta helyszínén.

Kiket küldött a város Pozsonyba érdekei képviselőire? Milyen pozíciót töltöttek be a követek Nagyszombat város társadalmi hierarchiájában és gazdaságában? Megtudható-e valami személyes tulajdonságaikról, rátermettségükről?

A követek közül legismertebb Nyilas István, aki Esztergomból települt át Nagyszombatba. A híres nagyszombati születésű udvari orvos és történétíró Zsámboky János testvérét, Annát vette feleségül 1548-ban.²³ Zsámboky János magyar nyelven levelezett Nyilas Istvánnal, több adósságrendezéssel kapcsolatos

bati polgár, köztük az 1567-es országgyűlési követ Mogor Péter, jobbát egymásba tette a béke és barátság jeléül. 1577-ben aztán a kiújult viszály következtében Sibolti Demeter protestáns prédikátor támogatása miatt börtönbe zárták Kalmár Imrét, a város korábbi bíráját. *Bessenyei József*: A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. MTA Doktori Értekezés. Miskolc – Budapest, 2007. 49. p.

20 Nr. 2589.

21 „Továbbá ma hat órákor az ország az mi kevesen voltunk egybegyűltünk volt, és minden embert beírtak azok között minket, mely írásnak nemigen örültünk komámmal, mert nekünk házunkhoz kellene látunk.” Nr. 2587.

22 I. Miksa június 12-én érkezett, és a rendek által fogalmazott törvénycikkek július 27-i megerősítése után néhány nappal távozott. MOE 99. p.

23 Az esküvőjükre írt ének megjelent *Bornemisza Péter*: Énekek három rendbe című énekeskönyvében, 1582-ben. Bornemisza Péter ismerte Nyilas Istvánt, akitől 1569-ben prédikációskönyve kinyomtatására anyagi támogatást kért. In: *Nemeskürty István*: A magyar népnek, ki ezt olvassa. Az anyanyelvű magyar reneszánsz és barokk irodalom története 1533–1712. Bp., 1975. 32. p.

levele maradt fenn 1569-ből, amikor sógora viselte Nagyszombat város bírójának címét.²⁴ Nyilas István Nagyszombat város belvárosában a Szent János utcában (Platea Sancti Joanni) lakott, ahol Oláh Miklós esztergomi érseknek is háza volt.²⁵ A város életében vezető szerepet töltött be, az 1560-as években többször volt a tizenkét tagú városi tanács tagja,²⁶ 1569-ben és 1572-ben pedig Nagyszombat város bírója. Többek közt Baráti Fábrián és Sánta Ambrus nagyszombati nagykereskedő kalmártársa és testamentumosa volt.²⁷ Neve gyakran szerepel a város jogügyleteiről vezetett jegyzőkönyvben (Liber protocolli fassionalis), melyben többek közt az adósságokat jegyezték fel. Nyilas István több száz forint értékben tett tiltást különböző személyek javaira, és az ő tulajdonát is többször nagyobb összegekben tiltották.²⁸ Halálának pontos idejét nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy 1579-ben már özvegyként szerepel Zsámboky Anna.²⁹ Nyilas István leveleit Mogor Péterrel együtt írta alá, elsőként az ő neve szerepel, az íráskép alapján megállapítható, hogy egyikük írta az összes misszilit.

Nyilas Istvánnal együtt töltött egy hetet Mogor Péter a pozsonyi diétán. Nagyszombatban az előkelő, belvárosi Alsó Nagy utcában (Platea Magna) lakott a város életében nagy befolyással rendelkező személyek, mint Linder Sebestyén bíró, Sánta Pál és Baráti Fábrián nagykereskedők valamint a szintén országgyűlési követ, Nagy Márton és Pajzsgyártó Mátyás szomszédságában.³⁰ Mogor Péter a város vezetésében egyre nagyobb szerepet játszott, a város jogügyleteiről vezetett jegyzőkönyvek tanúsága szerint 1561-ben és 1567-ben is a városi tizenkét tagú tanács tagja volt.³¹ A városi tanács megválasztásánál arra törekedtek, hogy Nagyszombat nemzetiségi sokszínűsége képviselőt kapjon, így Szent György napján

24 SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2804. fol.13. 1569. május 14., Pozsony. Zsámboky János — Nyilas Istvánnak, SAB PTr MMTr Missiles N. 2805. fol.14. 1569. május 16., Pozsony. Zsámboky János — Nyilas Istvánnak, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2872. fol.n. 1569. augusztus 20., Bécs. Zsámboky János — Nyilas Istvánnak, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2890. fol.16. 1569. szeptember 6., Bécs. Zsámboky János — Nyilas Istvánnak, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2894. fol.17. 1569. szeptember 15., Pozsony. Zsámboky János — Nyilas Istvánnak.

25 *Bottánková, Mária*: K topografii mesta Trnavy v 16. storočí. In: Trnava, okres a mesto. Štúdie. Zostavil Jozef Šimončíč. Bratislava. 1980. 118. p.

26 SAB PTr MMTr Liber protocolli fassionalis II/ 1, 2.

27 *Németh Gábor*: Nagyszombati testamentumok a XV–XVII. századból. Bp., 1995. 54–57. p.

28 SAB PTr MMTr Liber protocolli fassionalis II/3.

29 *Bottánková*, 1980. 91. p.

30 *Bottánková*, 1980. 88. p.

31 SAB PTr MMTr Liber protocolli fassionalis II/2, 4.

(április 24.) négy magyar, négy német illetve négy szláv nemzetiségű tagot választottak.³² Mogor Péter a német nemzetiségűek között (ex germanis) került felsorolásra, így feltételezhetjük, hogy amíg ő a diétán tartózkodott, nyelvi problémával nem küzdöttek a nagyszombatiak. A városi hierarchiában való feljebb jutásának és a csúcsra érésének jele, hogy 1564-ben és 1576-ban is bírónak választották.³³ Az 1567-es pozsonyi országgyűlést követően az 1569-es diétán is Nagyszombat város küldöttei között találjuk.³⁴ A bortermelésben és kereskedelemben való részvételére utalhat az adat, mely szerint Nyilas István tiltást tett Mogor Péter borára 150 forint értékben 1566. december 11-én.³⁵

Pajzsgyártó Mátyás szegedi származású, Szegedi Kalmár János sógora volt,³⁶ szintén a város vezető rétegéhez tartozott, de nem jutott el a hierarchia csúcsára. Tagja volt a külső vagy nagytanácsnak³⁷ (centum viri electi) 1547-ben és 1552-ben pedig a tizenkét tagú belső tanácsnak is.³⁸ A bírói székét azonban nem töltötte be. Kapcsolatrendszerének feltérképezéséhez értékes adalék egy 1560-ban történt kisebb értékű kezesség, melyben érintett volt a már említett Zsámboky János-sal, Kőrmendi Gáspárral a nagyszombati domonkos rend vikáriusával és Sánta Pál nagykereskedővel együtt 18 forint értékben.³⁹ További adat a város társadalmában betöltött szerepéhez, hogy 1561-ben a magister hospitalis, a szegényeket és betegeket ellátó ispotály ügyéért felelős tisztségviselő volt.⁴⁰ Utolsó adatunk szerint 1569-ben fia Wittenbergben tanult.⁴¹ Pajzsgyártó Mátyás leveleit minden esetben Nagy Márton deákkal közösen írta alá, s mivel Nagy Márton írásképét

32 1567-ben ex hungaris: Emericus Kalmar, Michael Kys, Stephanus Nyilas, Philippus Kadas, ex germanis: Petrus Mogor, Christophorus Prwkner, Michael Swaar, Christophorus Lyngel, ex sclauis: Joannis Pellio, Iwan Horwath, Joannis Seratir, Georgius Slegel SAB PTr MMTr Liber protocollu fassionalis II/ 4. 152. p.

33 SAB PTr MMTr Liber protocollu fassionalis II/3, 5.

34 *Botta István*: Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575). Bp., 1991. 306. p.

35 Magistrátne protokoly II/3. Liber actorum iudiciarum 203. p.

36 *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Bp., 1995. 196. p.

37 SAB PTr MMTr Danövé Knihy 1529–1922, III b/26.

38 SAB PTr MMTr Liber protocollum fassionalis II/1.

39 SAB PTr Magistratne Mesta Trnavy Magistratne protokoly II/3, Acta Anno domini MDLX

40 SAB PTr MMTr Liber protocollum fassionalis II/2.

41 SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2781. fol. 306. 1569. április 19., Bécs. Linder Sebestyén — Nyilas Istvánnak Nagyszombat város bírójának.

számos leveléből ismerjük, úgy tűnik, hogy ezeket a leveleket az aláírásokkal együtt mind Nagy Márton írta.⁴²

A forráscsoport felét kitevő nyolc misszilis őrzi a már említett Nagy Márton deák keze nyomát. Ez nem is meglepő, hiszen ő állandó pozsonyi megbízottként gyakorlott ügyintéző, levelező és tudósító volt. 1567 és 1594 között mintegy nyolcvan magyar nyelvű levele maradt fenn, melyeket Pozsonyból Nagyszombat város tanácsának küldött és bennük az aktuális ügyekről részletesen beszámolt.⁴³ Munkája olykor Bécsbe szólította, ekkor helyettest kért pozsonyi posztjára.⁴⁴ Kézefekvő volt, hogy 1567-ben ő is képviselje Nagyszombat városát a diétán. Nagyszombatban háztulajdonos volt, az Alsó Nagy utcában (Platea Magna, Longa inferior) birtokolt ingatlant.⁴⁵ Bizonyára törvénytudó ember lehetett. Nagyszombat társadalmában betöltött szerepéről annyit tudunk, hogy pozsonyi megbízatása előtt, 1558-ban a város gazdasági ügyeit intéző kamarási tisztséget töltötte be.⁴⁶ A város követe volt az 1569-es országgyűlésen is.⁴⁷ Nagy Márton deák levelei szolgáltatják az események legrészletesebb leírását. Hivatalánál és helyismereténél fogva ő intézte el a legtöbb ügyet.

Az aláírás szerint Banczay vagy Banchy Mátyás deák feltehetőleg azonos Nagybáncai Mátyás deákkal, a nagyszombati protestáns tanítóval, „Az vitéz Hunyadi János vajdáról” (1560) című történeti ének és több gyülekezeti ének és verses história szerzőjével. 1556 és 1560 között keletkezett műveit Nagyszombatban írta.⁴⁸ 1567-ben és 1569-ben is Nagyszombat város követe volt a pozsonyi országgyűlésen.⁴⁹ Összesen két, az országgyűlés ideje alatt keletkezett levelét ismerjük, melyeket egyedül írt alá. Az első még a diéta megkezdése előtt keletkezett,

42 Pajzsgyártó Mátyásnak fennmaradt a pozsonyi országgyűlésről küldött egy magánlevele is, melyben Szomer Jánost, Nagyszombat város bíróját kéri arra, hogy távolléte alatt lányát szükség esetén támogassa. Az íráskép vizsgálata alapján ezt a levelet valószínűleg Nagybáncai Mátyás írta. SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2597. fol. n. 1567. június 17., Pozsony. Pajzsgyártó Mátyás — Szomer Jánosnak Nagyszombat város bírójának.

43 SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2669–4432.

44 Többek közt a már említett Körmenyi Gáspárt. SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2664. fol. 160. 1569. október 10., Pozsony. Nagy Márton deák — Szomer Jánosnak Nagyszombat város bírójának.

45 *Bottánková*, 1980. 88. p.

46 SAB PTr MMTr Liber protocollum fassionalis II/2.

47 *Botta*, 1991. 306. p.

48 *Botta*, 1991. 247. p.

49 *Botta*, 1991. 306. p.

a második pedig július elsején, és ebben leginkább Nagyszombatba való hazatérését sürgeti, így az általa az eseményekre és körülményekre való utalás csekély számú.

A harmadik deák, Jagunics (Jagwnych/ Jagwnyth) Márton tartózkodott a legtovább, összesen hat hétig Pozsonyban 1567-ben, az utolsó követjelentéseket ő írta beszámolván a diéta berekesztéséről és az urak távozásáról.⁵⁰ Nagyszombatban háza és földje volt,⁵¹ a város életében betöltött szerepéről azonban az országgyűlési követségen kívül nincs több adatunk. Leveleiben, melyeket egyedül írt alá, részletes leírását adja az eseményeknek. Az országgyűlési követek érdekvéviselési nehézségeit is ő fogalmazta meg: „az kereskedő uraim dolga felől ha suplicáljak, és ki képében, kegyelmedtől információt várok, ha csak kereskedők, avagy egész város képében könyörögjek, mert Márton urammal eleget tractaltunk felőle, de mert tudjuk, hogy urakhoz és kamarára információért megy, azért én is akarok kegyelmedtől e dologban mindjárt informáltatni”.⁵²

A levelek címzettje, Nagyszombat város bírása 1567-ben Szomer (Szomor/ Zwmmmer) János volt. Életéről annyit tudunk, hogy 1570-ben és 1573-ban is betöltötte a bírói tisztséget.⁵³

Mindennapok a diétán

Nagyszombat város küldötteinek Pozsonyba érkezésükkor első feladatai közé tartozott, hogy a számukra kijelölt szállást elfoglalják. Első levelük tanúsága szerint június 3-án még azt sem tudták, hogy kaptak-e szállást a városban vagy sem, így az első napokat Kis Péter nagyszombati harmincados pozsonyi házában töltötték.⁵⁴ Néhány nappal később aztán kiderült, hogy egy süveggyártó házában jelöltek ki számukra lakhatást. A körülményekkel igen elégedetlenek voltak, hisz a szálláshoz sem konyha, sem udvar nem tartozott, s a hely szűkössége miatt a szolgálkkal együtt kellett volna aludni.⁵⁵ A küldöttek szívesen maradtak volna Kis

50 Nr. 2635.

51 Nr. 2629.

52 Nr. 2604.

53 SAB PTr MMTr Liber protocollum fassionalis II/4,5.

54 Nr. 2583.

55 „Továbbá kegyelmeteknek egy süveggyártónál osztottak szállást az városban az kerítés mellett, ki nem ház, hanem disznóól. Kegyelmetek megbocsásson, egy kis szobát adtak, sem pitvara, sem udvara, hanem ugyan nem embernek való, lássa kegyelmetek, mit kell cselekedni felőle kegyelmeteknek, mert mind szolgáltaikkal együtt kell hálónotok.” Nr. 2584.

Péter házában, az övét azonban az angol követ számára jelölték ki. Kis Péter ezért felajánlott nekik egy „nagy boltot”, ahol Nagyszombat város küldöttei kényelmesen megszállhattak.⁵⁶ Valószínűleg az ajánlatot el is fogadták és elégedettek voltak a körülményekkel, mert a továbbiakban nem találkozunk a szállás minőségére vonatkozó panasszal.

A városi követek napjaik nagy részét az országgyűlésen való részvétellel töltötték. A kétkamarás országgyűlés alsótábláján foglaltak helyet, az ülések helyszínéről két levélben történik említés. „Azért három órára gyűlünk ma az klastromba az válaszáért mit üzen érsek uram”,⁵⁷ illetve „Ez mai napon hat órán voltunk együtt az szabad városbeli uraimmal az tanács házán”,⁵⁸ A klastrom valószínűleg a Főtér közeli ferences kolostor étkezőtermét jelenti, ahol az alsótábla ülésezett 1563-ban és 1572-ben is. A tanácsháza a Városházára utalhat, ahol a városi küldöttek szintén többször tárgyaltak.⁵⁹

A lakhatási körülmények megvilágítása után a mindennapi megélhetésről kell szólnunk. A követek városuktólapidíjat kaptak, ennek összege azonban nem fedezte a pozsonyi tartózkodást, mert a helybeliek kihasználták az országgyűlés adta lehetőségeket és a Nagyszombathoz képest amúgy is magasabb árakat még feljebb vitték. A követek többször is panaszkodnak háromszoros áráról, ez azonban valószínűleg nem szó szerint értendő.⁶⁰ A majdnem egy évtizeddel későbbi levelek tanúsága szerint a követeknek naponta legalább egy – másfél forintra volt szükségük a megélhetéshez, bármennyire próbáltak is takarékoskodni.⁶¹ A gyűlés résztvevői így rá voltak szorulva az otthoniak rendszeres támogatására.⁶²

56 Nr. 2584.

57 Nr. 2587.

58 Nr. 2585.

59 *Pálffy*, 2013. 20–22. p.

60 A pozsonyi és nagyszombati árak viszonylatának megállapításához alapul szolgál a Pozsonyhoz hasonló árfekvésű Soproni ár- és bérlistáinak összevetése Nagyszombatéival. L. *Dányi Dezső – Zimányi Vera*: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1989. illetve *Kazimír, Štefan*: Adalék a XVI. és XVII. századbeli árak és bérek fejlődéséhez. In: *Történelmi Szemle*. 1976/1–2. 167–210. Ebből kiderül, hogy a pozsonyi árak nagyjából harminc százalékkal lehettek magasabbak a nagyszombatiakénál.

61 SAB PTr MMTr Missiles Nr. 3354. 1576. január 4., Pozsony. Nagy Márton, Suar Mihály — Kalmár Imrének Nagyszombat város bírójának, SAB PTr MMTr Missiles Nr. 3359. 1576. január 15., Pozsony. Nagy Márton, Suar Mihály — Kalmár Imrének Nagyszombat város bírójának

62 „Továbbá kegyelmed küldjön élelét, mert bizony itt amit veszünk, Szombatban három annyit vehetnénk.” Nr. 2621.

Leveleikben pénzen kívül élelmet; kenyeret, ecetet, bort, tyúkot és ludat kértek. A drágaság csak az egyik oka volt a hazai segélykérésnek, a Pozsonyban kapható bort semmirekellőnek, a kenyeret ehetetlennek tartották.⁶³ A Kis Péter biztosította szálláslehetőség nem adott okot panaszra, de nem lehetett kényelmesen felszerelve, mert Nagy Márton deák élelmen kívül tárgyi felszereléseket is kér Nagyszombat város tanácsától: „Továbbá kegyelmek hozzon vele tálat, kanalat, tányért, abroszt, keszkenőt, asztalra szőnyeget, mert itt semmi nincsen, és élelmet is hozzon kegyelmek egy kocsin, mert itt szertelen drágaság vagyon”.⁶⁴ Pénzre volt szükség ahhoz is, hogy a követeknek önmaguk ellátásán kívül különböző ajándékról is gondoskodni tudjanak, mely segített céljaik elérésében.⁶⁵

Az ügyek elintézésében az ajándékok mellett a követ személyes tulajdonságai játszották a fő szerepet. Milyen volt az ideális követ? Nehéz egy mindenkire érvényes kategóriát felállítani, az azonban bizonyos, hogy a törvényeket és a helyi valamint országos politikát ismerő, németül és latinul tudó, befolyásos kapcsolatokkal rendelkező, érdekvégyesítésre képes ember volt. Ilyen természetesen csekély számban akadt, azt kellett tehát elérni, hogy ezekkel a képességekkel az egy időben jelen lévő követek összessége rendelkezzen. S mivel egyszerre két-három embernél több nem képviselte a várost, a hiányt pótolni kellett. Gyakran kérték a küldöttek, hogy a város törvénytudó („supplicatio imria”) embert küldjön helyettük vagy melléjük, mert sok ügyben kellett intézkedniük rövid idő alatt, és az egyes elintéznivalókhöz sem értettek egyformán. Nagy Márton írja: „Továbbá az vörösköviekkel minemű dolga vagyon kegyelmeknek, ki legfőbb dolog oly embert küldjön kegyelmek föl az ki az dolgót érti, mert (Pajzsgyártó) Mátyás

63 Nagy Márton több levelében írja: „Aztán az mely uraimat kegyelmek fölküldé, tehát élelmet onnan hozzon kegyelmektől, mert csuda drága minden... csodáljuk, az mi költséggel vagyonk, kenyeret, ecetet, bort, tikfiat, lúdfiat onnan hazulról hozzon, mert az bor semmirekellő, az kit itt árulnak” Nr. 2584. „Az min itt vettünk egy tikfiat vagy lúdfiat, nem sok híja, hogy hármat nem vehetünk Szombathban. Bizony itt az te kegyelmek pénze kell, aztán az minemű kenyeret itt adnak, meg sem ehetjük. Továbbá kegyelmed küldjön költséget, mert az kit kegyelmek adott, az elkölt az tárnokmester cenzusára és az ajándékra” Nr. 2587. Később pedig: „Továbbá kegyelmed bort, kenyeret hozzon vele, mert bizony itt igen has tekerő bor és kenyér vagyon” SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2891. 1569. szeptember 8., Pozsony. Nagy Márton — Nyilas Istvánnak Nagyszombat város bírájának.

64 Nr. 2589.

65 Mint ahogy Nagy Márton fogalmaz: „Azért ha lehet, kegyelmed küldjön valami zelenkát (körtefajta vagy más nézetek szerint a körte szláv neve) és valami szőnyeget avagy paplant, mert mikor az szekeret kenik, jobban szól” SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2653. fol. 147. 1567. szeptember 7., Pozsony. Nagy Márton deák és Slegel György Nagyszombat város tanácsának.

uram semmit ért benne. És az leveleit az melyet érsek uram az ő pecsétí alatt adott, berekesztette vagyon, azért kegyelmed föl küldje és suplicatio írnia ha nótárius uram föl nem jöhet, Márton deákat kegyelmetek küldje föl”.⁶⁶ Máskor német nyelvű fordítást kértek az otthoniaktól. „Továbbá az szőlők nevét kegyelmed fordíttassa deákból vagy magyarról és küldje föl kegyelmetek, mert az írás, az kit bíró uram (Szomer János) adott németül, nem tudjuk, hova lett”.⁶⁷ S hiába küldte a város Pozsonyba a város vezetésének színe-javát: volt vagy jövendő bírait, tanácstagjait, kereskedőit és ezek segítségére a deákokat, a legfőbb gond az elintézni való ügyek sokasága és az ügyintézők csekély száma volt: „Kegyelmetek ugyan sok terhet akar reánk rakni, kire nem lehet, hogy mind elegek lehessünk, mert vagy az hogy az ország között legyünk, vagy az hogy érsek uramnak udvaroljunk és solicitáljunk, vagy az hogy az fejedelem előtt solicitálunk, vagy az hogy az secretariusokat német és magyar kancellárián fussuk őket, vagy az hogy az Saor dolgában pöröljünk és fussunk, vagy Szabó Dénesért Balassinak szóljunk” — panaszkodik Nagy Márton deák.⁶⁸

Az országgyűlés követeinek összetett feladatait nehezítette, hogy a város egy része ferde szemmel nézett rájuk, s bennük ingyenélőket, a város pénzének felélőit látták: „Nem hogy az én házamnak és dolgomnak gondját viselnék, mint az több városok cselekednek, azokat, kiket az város dolgaiért valahova bocsátanak, de inkább megrálgalmaznak. Ezt is hiszem, hogy gyakran mondják: bezzeg az jó síposok (!) bezzeg bőven az város pénzén ingyen laknak Pozsonyban”.⁶⁹ A követelek gondjait tovább szaporította, hogy a június–júliusban tartott országgyűlés a nyári munkák elvégzésének idejével esett egybe. A Pozsonyban még júliusban is ott tartózkodó követelek egyre gyakrabban sürgetik, hogy váltsák le őket, mert „ki most nem gyűjt, télbe koplal”.⁷⁰ Az országgyűlés utolsó heteiben már csak a deákok maradtak Pozsonyban, nekik általában nem állt módjukban, hogy mással végeztessék el a munkát, személyesen kellett intézniük a betakarítást, így egyre türelmetlenebbül sürgették hazatérésüket: „Kérem kegyelmeteket mint uraimat, küldjön mást kegyelmetek én helyembe. Látja kegyelmetek, az aratás rajtam, sem pénzem, szalonnám az aratáshoz, sem lovam, hadd viselnék gondot reá”.⁷¹ „Immár

66 Nr. 2584.

67 Nr. 2621.

68 Nr. 2621.

69 Nr. 2611.

70 Nr. 2629.

71 Nr. 2610.

egy hónapja, hogy itt vagyok, mint legyen házamnál az én dolgom nem tudom. Az aratás ím jelen vagyon, hiszem aratóim nincsenek, semmi takarodáshoz való készülemem nincsen, azért kérem kegyelmedet, mint bízott uramat, hogy küldjön föl kegyelmetek az uraim közül valakiket, mert énnekem is ideje házamnál dolgaimhoz látnom”.⁷² Noha az 1498:1. törvénycikk előírta, hogy az országgyűlést tizenöt nap alatt be kell fejezni, az 1492:108. törvénycikk pedig azt, hogy a király hirdette országgyűlésre négy napon túl senkire sem kell várakozni,⁷³ a gyakorlat azt mutatja, hogy az országgyűléseken a tárgyalások megkezdése gyakran hetekig késett, a diéták pedig több hónapig tartottak, jelentősen igénybe véve a követek és városaik anyagi lehetőségeit. Az időhúzás, a résztvevők idejének és pénzének végsőkig való kihasználása az uralkodó felterjesztéseinek elfogadását segítette.

Minden felsorolt nehézség ellenére a misszilisek tanúsága szerint az országgyűlés jó hangulatban telt. Kezdetben ugyan nehézséget jelentett, hogy bizonytalan volt az uralkodó személyes megjelenése valamint az, hogy Miksa német nyelven nyitotta meg a diétát.⁷⁴ Nagyszombat város követeinek levelei azonban nem támasztják alá Botta Istvánnak azt a kijelentését, miszerint: „Az 1567. évi júniusi pozsonyi országgyűlésen igen elkeseredett volt a hangulat az 1566. esztendei tétlen hadjárat miatt. Ezért írja Forgách Ferenc, hogy soha nem volt nagyobb ellenszenv fejedelem ellen Magyarországon, mint Miksa ellen.”⁷⁵ Az általa idézett „Elég panasz és kiáltás minden felől vagyon ...”⁷⁶ kijelentés még az országgyűlés kezdetére (június 16-án írja Nyilas István és Mogor Péter), és az uralkodó megjelenése körüli időszakra vonatkozik. A későbbiekben azonban nemhogy Miksa személyére vonatkozó panaszt nem olvashatunk, de június végén már Nagy Márton az uralkodó és az országgyűlés résztvevőinek aktív együttműködéséről számol be: „Mi mind éjjel-nappal azon igyekezünk, hogy miben szolgálhatunk az szegény városnak és hazánknak, az mint ő felsége, az mi kegyelmes urunk, mint édes atyja úgy cselekszik velünk ő felsége. Minden kegyelmességét ajánlotta, és arra ígérte magát, valami módot az ország ad eleibe, mind szabadságunkban, megmaradásunkban, oltalmunkban, az magyar urak és az ország vele lévén, mindent megcselekszik ő felsége, kit az szegény nyomorult községnek,

72 Nr. 2611.

73 Magyar törvénytar 1. köt. 1498:1. tc., 1492:108. tc.

74 MOE 78. p.

75 *Botta*, 1991. 285. p.

76 Nr. 2596.

mind nemeseknek, uraknak nagy örömük vagyon... az mi mi rajtunk áll, abban örömost munkálkodunk”.⁷⁷

Az országgyűlés eredményei

Az 1567-es pozsonyi országgyűlés eredményeinek tárgyalásakor szét kell választanunk azokat az eredményeket, amelyek a meghozott törvényekben fejeződtek ki azoktól, melyeket Nagyszombat város követei értek el. Összesen negyvenhat törvénycikk született, köztük azokkal, amelyekkel az uralkodó elérte legfőbb céljait; a minden egész jobbágytelek után befizetendő két forintos adó megszüntetését és a véghelyek megerősítésére kirendelt jobbágyok ingyen munkájának hat napról tizenkét napra történő felemelését.⁷⁸ Nagyszombat város képviselőinek leveleiben egyedül a 3. törvénycikk nyert említést, Jagunic Márton deák jegyzi meg, hogy: „Az kik elégtének, azoknak négy esztendeig megengedtetik az adó”.⁷⁹ Miksa céljainak elérésében bizonyára nagy szerepet játszott az időhúzáson túl az országgyűlésen való személyes megjelenése, valamint az is, hogy az egybegyűlt rendek nem tudták érdekeiket összehangolni és egységesen képviselni, s mint Fraknói írja: „A feliratban foglalt tárgyakra sorrendje és megválasztása szembevetően mutatja a vezéreszme és a vezéregyéniség hiányát. A pillanatnyi bajok és szükségek foglalják le egészen a rendeket.”⁸⁰ Ez a megállapítás olvasható ki Nagyszombat város követeinek leveleiből is, akiknek sokféle, folyamatban lévő és egyszeri ügyekben is intézkedniük kellett. A töredékes információk alapján nehéz a folyamatban lévő eseteket pontosan rekonstruálni, de még az egyes részletek felvillantásával is sok értékes adathoz juthatunk.

Az első befejezett és sikeresen lezárt egyszeri ügy a város számára szükséges só mennyiség megszerzése volt. A beszerzés szokásos folyamatáról Nagy Márton leveléből értesülünk.⁸¹ Ezek szerint a sóért a város szekereket küldött az adóslévéllal valamint az előző szállítmány só árával együtt, tehát az aktuális szállítmányt

77 Nr. 2610.

78 Magyar Törvénytar 2. köt. 1567:3. tc., 1567: 17. tc.

79 Nr. 2629. A törvény szövege így szól: „Úgy mindazonáltal, hogy azokat a birtokokat, a melyeket a törökök és tatárok fölégettek, avagy a császári és királyi felség katonái elpusztítottak, meg ne adóztassák; hanem úgy ezeknek, valamint a zselléreknek is, méltóztassék Ő felsége, a jelen évre kirótt adó megfizetését kegyelmesen elengedni.” 1567: 3. tc.

80 MOE 87. p.

81 Nr. 2588.

hitelbe kapták. Mivel az 1567-es évben váltás történt a sóért felelős tisztviselők között, kérdéses volt, hogy hitelbe megkapják-e a szükséges mennyiséget; végül azonban a személyi változás nem jelentett problémát. Egy évvel később, 1568-ban már Nagyszombatban is működött osztrák sótisztviselő a „Salzversilberer”, aki embereivel az osztrák főtt só⁸² árultatta a magyar kősó helyett. A magyar kősónak az ország keleti felében, Erdélyben és a török birodalomban volt piaca.⁸³

A pozsonyi tartózkodás lehetőséget biztosított arra, hogy a követek a város dolgai mellett saját, személyes ügyeiket és beszerzéseiket is intézzék. Ezek a mozzanatok nyilván nem jelennek meg a város bírójának küldött leveleikben, az viszont igen, amikor Nagyszombat város bírójának személyes szükségleteire megvásárolt bor ügyében intézkedett Nagy Márton: „Kis Pétertől vettünk jó bort kegyelmeteknek”.⁸⁴ Annak ellenére, hogy a követek több levelükben is lekicsinylően szóltak a Pozsonyban kapható borról, mégis sikerült megfelelő minőségű nedűt találniuk bírójuk számára a híres szőlőtermő vidéken. Igaz, valószínűleg nem szükös napidíjükből kellett fedezniük azt. A beszerzéseket Pozsonyban a jó helyismerettel és kapcsolatokkal rendelkező Kis Péter nagyszombati harmincados valamint Nagy Márton, a város pozsonyi megbízottja segítette.

A néhány elintézett vásárlás mellett számos folyamatban lévő ügyről számolnak be a misszilisek. Ezek közül a legtöbbet említett a „fukarok dolga”.⁸⁵ A Nagyszombat közelében fekvő Vöröskő és Detrekő várának urai ebben az időben a Fuggerek, Fugger Antal és Jakab voltak. A dúsgazdag augsburgi kereskedők vagyonaikat azzal is gyarapították, hogy részt vettek a kor legnagyobb profitját termelő kereskedelmi ágazatában, a marhakereskedelemben. A szarvasmarhák hajtása után fizetendő vámot azonban éveken keresztül elkerülték. Ez még nem volt elegendő ok a botrány kirobbanásához, ám amikor 1558-ban megverették a nagyszombati harmincadosokat, egyikük, Bácsy Benedek ezt nem hagyta szó nélkül, és feljelentette őket és tisztjeiket a királynál. Az idézésre azonban a fivé-

82 Bajorországban illetve a mai Ausztria területén a só agyaggal és más anyagokkal elegyesen fordult elő, ezért vízben kellett feloldani, majd az elegyet lepárolni. *Draskóczy István*: Só a középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk.: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szabó Péter. Bp., 2008. 147. p.

83 Régi sóvágóinkról. In: *Takáts Sándor*: Emlékezzünk eleinkről. Bp., 1929. 75. p.

84 Nr. 2589.

85 Nr. 2587., 2588., 2589., 2621. Érdekes nyelvtörténeti adalék, hogy a Fugger család nevéből képzett „fukar” szavunk már a 16. század közepén köznévvé vált.

rek nem jelentek meg, és ezzel hosszú per vette kezdetét.⁸⁶ Ennek az esetnek a kivizsgálása folyhatott még majdnem tíz évvel később is. A misszlierek írói többször kérték, hogy Kalmár Imre, 1558-ban Nagyszombat város bírása jelenjen meg Pozsonyban,⁸⁷ ő azonban a kérésnek nem tett eleget. A követek viszont nem voltak illetékesek az ügyintézésben, így lehetőségeiket kihasználva jobbra beadványokat írtak a Fuggerek ügyében, ezekre azonban az országgyűlés végéig nem érkezett válasz.⁸⁸ Nem utazott az országgyűlés helyszínére a város akkori bírása, Szomer János sem, pedig neki kellett volna jelentést tennie a királynak az ügy állásáról. A levelekből megtudjuk, hogy Oláh Miklós esztergomi érsek is részt vett az eset kivizsgálásában, tényleges előrelépés azonban valószínűleg nem történt.

A továbbiakban az adatok mozaikszerűségéből következően felsorolást közlünk az országgyűlés ideje alatt érintett ügyekről, illetve azokról a befolyásos személyekről, akikkel Nagyszombat város követeinek sikerült kapcsolatba lépniük. Elsőként az ispotályal kapcsolatos lépéseket említhetjük; a küldöttek kérték, hogy az egyik ispotálymester utazzon Pozsonyba érdekeiket képviselni, hogy megtette-e, nem tudjuk.⁸⁹ Többször említenek a város közelében fekvő szőlőket, melyek tulajdonjogát kellett valószínűleg tisztázni.⁹⁰ Polgári peres ügyek egész sora kerül a szemünk elé a levelek által.⁹¹ Ezen ügyek megoldását a tárnokszéktől, mint feljebbviteli fórumtól várták a nagyszombatiak, mivel Pozsony periférikus helyzetből fakadó jelentős távolságok miatt az országos bíróságok, valamint a tárnoki és személynöki szék gyakran az itteni országgyűlések alatt tartották üléseiket.⁹² A tárnokszéket, még az uralkodó megérkezése előtt megtartották, június 10-én Nagy Márton már arról számolt be, hogy: „Az tárnokmester széki elhaladott”.⁹³ Az ügyeikhez való pozitív tárnokmesteri hozzáállást Nagyszombat város követei nem bízták a véletlenre, egy kupát ajándékoztak Zrínyi György-

86 *Takáts Sándor*: A szöktetés. In: *Uő.*: Buda két árulója. Bp., 1979. 278. p.

87 Nr. 2599., 2621., 2622.

88 Nr. 2629.

89 Nr. 2584., 2588.

90 A már fentebb említett német fordítás ezen szőlők nevére vonatkozott. Nr. 2596., 2604., 2621.

91 Söveggyártó Lukács, Zavari/Saor Kristóf és Szabó Dénes neve szerepel a leggyakrabban, valamint a vörösköviék és a bresztoványiak ügye. Egy fogva tartott ember is említésre kerül. Nr. 2596., 2599., 2621.

92 *Pálffy*, 2013. 24. p.

93 Nr. 2589.

nek.⁹⁴ A szigetvári hős fia apja halála után éppen ezen az országgyűlésen nyerte el a méltóságot, és 1603-ban bekövetkezett haláláig viselte azt. Ekkor nevezték ki Guthi Országgh Kristófot is országbírónak, aki viszont mindössze két hónapig maradhatott hivatalában, mert 1567. október 19-én elhunyt. A nagyszombatiak sokszor említették a vele való találkozás szándékát, valószínűleg azonban nem sikerült kapcsolatba lépniük vele.

Az ország főméltóságai közül még Mérei Mihály nádori helytartóval és gróf Julius Salm (Julius Graf zu Salm und Neuburg) birodalmi tanácsossal sikerült beszélni Nagyszombat város követeinek.⁹⁵ Azt is megtudjuk a levelekből, hogy Miksa császártól személyes meghallgatást (privát audienciát) kértek, június 17-én 11 órára időpontot is kaptak, a fejleményekről azonban nincs tudomásunk.⁹⁶ Oláh Miklós esztergomi érsekkel nem találkoztak,⁹⁷ Hosszútóti Györggyel, az érsek udvarmesterével azonban szeptember elején sikerült beszélni, aki biztosította őket jóindulatáról.⁹⁸ Ezek az információk azt sejtetik, hogy Nagyszombat város követei nagy szorgalommal intézték ügyeiket a pozsonyi országgyűlésen. Saját szavaik azonban azt sugallják, hogy nem voltak meglegedve elért teljesítményükkel. A diéta megnyitása után három héttel, július 1-én ugyanis Nagyáncsai Mátyás a következőket írta: „Mind ez óráig sem ment véghez dolga senkinek, sem országgal sem személy szerint valamiért suplicáltunk”.⁹⁹ A gyűlés közepén, július 10-én Nagy Márton közölte: „Ez ideig semmi válaszuk nem volt senkinek, hanem csak azon vagyon, mert még az ország nem végzett a fejedelemmel”.¹⁰⁰ Az országgyűlés berekesztése előtt egy héttel, július 21-én pedig Jagunicz Márton

94 Nr. 2587.

95 N. 2621., N. 2635. A Salmok (Eck, III. Niklas és Julius) az 1563-as országgyűlésen nyertek honfűsítést (1563:77. tc.). 1545-től 1580-ig a pozsonyi vár kapitányai és Pozsony vármegye ispánjai voltak, 1567-ben Julius Salm testvére, Salm Eck viselte ezt a címet. (*Pálffy Géza: Közös állam, közös udvar, közös arisztokrácia. Hatalomépítés testvérházasságokkal a Habsburg Birodalomban a 16. században. História, 2004/5.*)

96 Nr. 2596.

97 Nr. 2629.

98 SAB PTr MMTr Missiles Nr. 2653. fol.147. 1567. szeptember 7., Pozsony Slegel György és Nagy Márton deák — Nagyszombat város tanácsának. Hosszútóti György I. Miksa konstantinápolyi követe volt, fogva tartották és 1567. elején tért vissza Bécsbe. (*Gecsényi Lajos: A döntést előkészítő hivatalnokai elit összetételéről. A magyar kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században. In: Uő: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr, 2008. 482–483. p.*)

99 Nr. 2611.

100 Nr. 2621.

fogalmazott így: „De mert hogy ő felsége el akar e héten menni, félek, hogy nem lehet már itt válasz suplicatóra, és fejedelem után kellene menni?”¹⁰¹

Összegzés

Összegzésként megállapítható, hogy az 1567-es pozsonyi országgyűlésről Nagyszombat város követei által írt misszilisek a diéta mindennapjainak apró részleteire világítanak rá. A magyar nyelvű levelezés általánossá válásának kezdetéről származó levelek elsősorban nem az országos jelentőségű ügyekről tudósítanak, hanem a küldöttek szállásával, megélhetésével és a hosszúra nyúlt tárgyalásokkal kapcsolatos gondjait, azok okait, és a problémák megoldását ismerhetjük meg belőlük. Értésülünk a város számára intézett beszerzésekről (só, bor), és ezek menetéről. Nagyszombat követeinek személyéről, rátermettségéről és ügyintéző képességéről is képet alkothatunk, amint folyamatban lévő peres ügyeiket a Fuggerekkel, a Nagyszombat közeli településekkel és szőlőkkel kapcsolatban tovább intézték. A misszilisek adatot szolgáltatnak az eddig hiányzó láncszemként szereplő országgyűlés alsótáblájának tárgyalási helyszíneiről. A levelek tanúsága szerint a diéta jó hangulatban, országos szinten hozott jelentős döntések meghozatalával, Nagyszombat város követei számára pedig részsikerekkel zárult.

MÁLIK ZOLTÁN

A SZLOVÁK REVÍZIÓS PROPAGANDA TEREI ÉS ESZKÖZEI¹

Előzmények — A bécsi döntésig vezető út

Az I. világháború következtében széteső Osztrák-Magyar Monarchia romjain 1918. október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, amelynek határait a párizsi békerendszer garantálta. Németország megerősödése következtében azonban a fennálló európai status quo lehetséges felbomlása már a 30-as évektől reális veszélyt jelentett a több mint 20%-os német kisebbséggel rendelkező országra, hiszen fokozatosan előtérbe került a Szudéta-vidék problémája.

A belpolitikai válságot tovább súlyosbította a szlovák politikai elit egy részének követelése az ország decentralizálását illetően. Bár az 1918. október 30-i turócszentmártoni deklarációt követően a kérdést a Szlovák Néppárt Andrej Hlinka vezetésével folyamatosan terítéken tartotta, csak a német törekvések hullámát meglovagolva sikerült Prágával szemben kellő mértékben megerősödniük.

A prágai kormány ugyan ezekben az években mind nyugati, mind keleti irányba aktivizálta külpolitikáját, amelynek köszönhetően 1935-ben csatlakozhatott a francia-szovjet védelmi szerződéshez, de ezzel sem tudta megakadályozni az ország felbomlását. 1938. szeptember 29-én négyhatalmi döntés következtében elveszítette a Szudéta-vidéket.

Ezt követően 1938. október 6-án a szlovák autonomisták is sikerrel zárhatták le saját harcukat, miután Zsolnán megalakult az autonóm szlovák parlament. Az autonómia kivívását követően rögtön komoly diplomáciai erőpróba várt a szlovák kormányra, mivel a müncheni egyezmény záradéka a magyar–csehszlovák határ ügyében kétoldalú tárgyalásokat javasolt az érintetteknek. Mivel a prágai központi kormány a szlovák kormányra hárította a tárgyaláson való részvételt, a Tiso vezette delegációnak minden komolyabb előkészület nélkül kellett az ország határait megvédenie a magyar követelésekkel szemben. Ezzel szemben a magyar küldöttség komolyan felkészült, hogy az etnikai alapon követelt területi igényeit megfelelő dokumentumokkal alátámassza. 1938. október 9-én Komáromban

1 A tanulmány megírását, a Balassi Intézet Campus Hungary ösztöndíj keretében 2014 tavaszán Prágában folytatott kutatás segítette. Ezúton szeretném megköszönni Zeidler Miklósnak a dolgozat megírásában nyújtott segítségét, és az ahhoz fűzött értékes megjegyzéseit, észrevételeit.

összeült a két kormány delegációja.² A tulajdonképpeni tárgyalások egy jelképes területátadást követően kezdődtek el. A szlovákok ígéretet tettek rá, hogy két határátkelőhelyet azonnal átadnak a magyaroknak. Sátoraljaújhelyt 24 óra, míg Ipolyságot 36 óra alatt ürítették ki.³ Ennél tovább azonban a tárgyalások négy napja alatt nem jutottak el a felek. A magyar delegáció a tárgyalások alatt ragaszkodott eredeti követeléséhez, amit Csáky István külügyminiszter már Münchenben ismertetett a nagyhatalmakkal. Ez azon 14 153 km² visszacsatolása volt 1 091 000 lakossal, amely terület az 1910-es népszámlálás szerint 78%-os magyar többséggel rendelkezett. Ezen felül pedig népszavazást követeltek az alábbi 4 zónára bontva az ország területét:

- Kárpátalja és Kelet-Szlovákia ruszinok lakta a vidéke;
- Zemplén, Sáros és Szepes vármegye területe;
- Bars, Nógrád és Hont vármegye területe;
- Az ország fennmaradt része.⁴

Ezzel szemben a szlovák fél napról napra változtatta álláspontját, egyre nagyobb engedményeket téve a magyaroknak. Először csupán a Csallóköz autonómiáját ajánlották fel, elzárkózva minden területrendezés elől. A magyar küldöttség a tárgyalások megszakításával fenyegetőzött, mire felajánlották Csallóköz visszacsatolását azzal a kikötéssel, hogy Csehszlovákia Komáromban szabadkikötőt kapjon a Dunán. Miután a magyarok ezt nem fogadták el, október 13-án egy utolsó ajánlatot tettek, amely több jelentős területrész visszaadását foglalta magába a magyar határ mentén, összesen 5 405 km²-en 349 000 lakossal, de nem összefüggő területen. Mivel a magyar fél ezt sem fogadta el, a tárgyalások ezen a ponton megszakadtak. Az, hogy a két fél között nem fog létrejönni semmifajta egyezség, tulajdonképpen eleve várható volt, hiszen a szlovák politikai elit, így a delegáció képviselői is vakon bíztak benne, hogy a németek megvédik Szlovákia területi egységét mind a magyarokkal, mind a lengyelekkel szemben. Ezt a bizalmat Tiso később is politikai pályafutásának legnagyobb hibájaként említette, mondván, ha előre tudja, hogy a németek a döntőbíráskodás során cserbenhagyják, mindenképp törekedett volna a megegyezésre, amivel nem került volna sor a két ország közti szakadék elmélyítésére. De ennek a vak bizalomnak köszönhetően fordulhatott elő az is, hogy az önálló Szlovákia későbbi külügyminisztere, az ekkor még az igazság, egészség és szociális ügyek miniszteri tárcáját betöltő Ferdinand

2 *Rónai András*: Térképezett történelem. Bp., 1993. 124. p.

3 *Sallai Gergely*: Az első bécsi döntés. Bp., 2002. 85. p.

4 *Ladislav Deák*: Slovensko v politike Mađarska v rokoh 1938–1939. Bratislava, 1990. 72. p.

Ďurčanský a magyar követelések meghallgatása után nyilvános gyűlésen biztosította Kassa lakosságát, hogy a várost nem adják fel.⁵

A tárgyalások hangulatának a már visszacsatolt területekről érkezett hírek sem tehetek túl jót. Ugyan a két település csehek általi kiűritése zavartalanul zajlott, és a járási katonai parancsnokság a magyar falvak népének elvileg szabad bejárást engedélyezett az ipolysági piacra, ez a gyakorlatban nem így működött. Folyamatos volt a panasz, hogy az ipolyvölgyi falvak lakosságát a csehek ki sem engedik falujukból, és ezekben az időkben a határőrök is különösen sokat zaklatták a lakosságot.⁶ Ugyan a komáromi tárgyalások alatt a magyar delegációnak az elsődleges célját, azaz a magyar többségű területek visszaadását nem sikerült elérnie, egy pozitív hozadék mégiscsak volt, mégpedig az, hogy a szlovák fél hivatalosan elismerte a területi követelések jogosságát. Komárom után a tárgyalások diplomáciai úton, jegyzékváltásokkal folytatódtak. Ferdinand Ďurčanský szlovák külügyminiszter és Edmund Bačinský belügyminiszter Tiso társaságában Münchenbe utazott, aminek az eredménye az lett, hogy október 20-án a csehszlovák kormány német közvetítéssel eljuttatta a magyar kormányhoz végleges területi ajánlatát. Az utazás érdekessége, hogy a háromtagú küldöttség eredetileg Berchtesgadenbe ment, hiszen Hitler előtt szerették volna kifejtetni véleményüket. A Führer azonban nem fogadta őket, így kénytelenek voltak Ribbentropmal megbeszélést folytatni.⁷ A végül Münchenből eljuttatott ajánlat már szinte teljes egészében megegyezett a magyar igényekkel, azzal a nem kis különbséggel, hogy csehszlovák kézen hagyta volna a nyelvhatár menti összes nagyobb várost: Pozsonyt, Nyitrát, Lévát, Rimaszombatot, Kassát, Ungvárt, Munkácsot.⁸ Így aztán — érthető módon — Magyarország számára ez az ajánlat is elfogadhatatlan volt. A magyar kormány még egy utolsó ajánlatot tett a kérdés kétoldalú rendezése érdekében, mikor is a vitás területrészekben népszavazást javasoltak. Miután a csehszlovák kormány elutasította ezt a megoldást, német–olasz döntőbíróági ítéletre került sor, amelynek feladata főleg a határ menti városok és környékük hovatartozásának eldöntése volt. A döntés kihirdetésére a bécsi Belvedere palotában került sor 1938. november 2-án. A döntés által Magyarország gyarapodása 11

5 *Pavel Viboč: Zpráva o vývoji pomerov na Slovensku od 6.10.1938 do 10.12.1940 (Jelentés a szlovákiai helyzet alakulásáról 1938. október 6. és 1940. december 10. között). A jelentés 1941. szeptember 21-én Londonban készült el. Národní Archív Českej Republiky (NAČR), Ministerstvo Vnitra Londýn (MVL), inv. č. 719, 118. doboz*

6 Pesti Hírlap 1938. október 21.

7 Új Magyarország 1938. október 20.

8 *Rónai*, i. m., 126. p.

927 km² és 1 millió 40 ezer lakos volt, melynek 84,4%-a magyar nemzetiségű.⁹ Ez nagyjából 2000 km²-rel és 150 000 lakossal volt kevesebb az eredeti követeléstől. A vita tárgyát képező nagyobb városok közül Kassa, Ungvár és Munkács került vissza Magyarországhoz, míg Pozsony és Nyitra maradt Csehszlovákiánál.¹⁰

A döntést Joachim von Ribbentrop német birodalmi külügyminiszter közölte az érintettekkel 18 óra 30 perckor. A kihirdetés után a szlovák delegáció azonnal autóba ült és visszatért Pozsonyba. Este 11-kor Tiso már rádióbeszédet tartott a népnek, ahol a következőket mondta: „*Szétszabdaltak minket! Revíziós propagandát fogunk folytatni. Sohase fogunk a sajtójainkról lemondani!*”. Továbbá felszólította az újonnan Magyarországhoz csatolt területeken élő szlovák intelligenciát, hogy maradjon a helyén, és vezesse a szlovák népet az új állami berendezkedésben.¹¹ Ugyanebben a beszédben a területvesztéséget az elmúlt húsz év politikájának tulajdonította. A felelősség szerinte azokat terheli, akik az említett időszakban az ő részvételük nélkül döntöttek a sorsukról.¹² Másnap a szlovák kormány ülésén ismét éles szavakkal kelt ki a döntés ellen. Az itt elhangzott szavai, miszerint „*most a jogos szlovák irredentizmus következik*”,¹³ már előrevetítették az elkövetkező időszak fagyos légkörét.

Revíziós megnyilvánulások a politikai vezetés felső szintjén

A bécsi döntés gazdasági szempontból is súlyos következményekkel járt Szlovákia számára. Az ország elvesztette legértékesebb mezőgazdasági területeit, ami súlyos ellátási nehézségeket okozott. A döntés nemcsak a Hlinka-pártban, de a szlovák lakosság körében is elkeseredést váltott ki. Három helyen tartották leginkább igazságtalannak a területek elcsatolásokat. Számításaik szerint Érsekújvár, Verebély és Nagysurány környékén 62 településen 70 000, Jolsva környékén —

9 Itt meg kell említeni, hogy a mai szlovák szakirodalom a döntés etnikailag igazságtalan voltát a 1930-as népszámlálási adatokra hivatkozva állítja. Eszerint a visszacsatolt területen a lakosság csupán 57%-a volt magyar nemzetiségű, míg a szlovák és cseh nemzetiségűek aránya 31,32% volt, s a 779 településből pedig 170 szlovák többséggel rendelkezett.

10 A bécsi döntés részletes területi rendelkezéseit és diplomáciai előkészületeit ld.: *Sallai*, i. m., 55–153. p.

11 *Jozef M. Kirschbaum*: Krvácajúca hranica. Dokumenty o utrpení Slovákov v Maďarsku. Prievidza 1994. 68. p.

12 *Deák*, i. m. 124. p.

13 *G. Kovács László*: Jozef Tiso, 34. p.

amelyre szerintük csak a magnezitbányák miatt volt szüksége Magyarországnak — 4000, míg a Kassa környéki fálvakban 85 000 szlovák élt, s mindenütt a lakosság túlnyomó többségét tették ki.¹⁴ Hozzá kell tenni azonban, hogy Teleki Pál közvetlenül a bécsi döntés után hajlandó lett volna bizonyos határkiigazításokat keresztülvinni Nagysurány környékén, cserébe keleten kért volna kisebb területeket. Ezt az ajánlatot azonban a szlovákok gazdasági szempontokra hivatkozva visszautasították.¹⁵

Csehszlovákia felbomlásáig, a viszonylagos jólétnek köszönhetően, a szlovák propaganda középpontjában a két ország közti életszínvonalbeli különbség állt. Való igaz, hogy a magyar kormány a visszacsatolt területet nehezen tudta integrálni az anyaországba. Mivel a magyarok által lakott felvidéki területek mezőgazdasági jellegűek voltak, Csehszlovákián belül terményeiket könnyen és magas áron tudták értékesíteni a csehországi iparvidékeken. A bécsi döntés nyomán a cseh felvevő piac megszűnt számukra, és mivel egy agrárjellegű országhoz kerültek, a terményeiket 20-30 százalékkal olcsóbban tudták csak eladni. Ehhez még hozzájárult az iparcikkek jóval magasabb magyarországi árszínvonala.¹⁶

A gazdasági nehézségeken túl személyi jellegű sérelmei is voltak a felvidéki magyarságnak. Ezeket az Egyesült Magyar Párt gömöri szervezeteinek memoranduma foglalta össze 1939. február 12-én. A magyarok sérelmezték, hogy a hivatalokban meghagyták azokat a személyeket, akik a csehszlovák impérium alatt is szolgálatot teljesítettek, viszont a csehek által elbocsátott jó magyar tisztviselők továbbra is kenyér nélkül maradtak, továbbá az államvasutaknál és a postánál szintén nem alkalmazták azokat, akik magyarságukhoz való hűségük miatt a csehszlovákoknál állásukat veszítették, vagy állást nem kaphattak.¹⁷ Ezek után nem véletlen, hogy a magyarság körében is az olyan jelszavak kezdtek elterjedni, mint a „*Minden drága — Vissza Prága*” vagy „*Amíg Beneš volt az atyánk, selyemből volt a gatyánk, amióta Horthy az atyánk nincsen semmi gatyánk*”.¹⁸

14 *Dagmar Čierna Lantayová: Podoby Česko-Slovenského – Maďarského vzťahu 1938–1949.* Bratislava, 1993. 35. p.

15 Esterházy János jelentése a Tukával és Machhal területi kérdésekről folytatott megbeszéléséről (1940. április 17.), MNL OL, K 64, 89. cs., 1940–65–574. sz.

16 *Tilkovszky Loránt: Revízió és Nemzetiségi politika Magyarországon.* Bp., 1967. 40. p.

17 Az Egyesült Magyar Párt gömöri szervezeteinek memoranduma a párt parlamenti képviselőihez a felvidéki magyarság első bécsi döntés utáni panaszairól (1939. február 12.). Közli: Magyarok kisebbségben és szórványban. Főszerk.: *Romsics Ignác*, Bp., 1995. 69–72. p.

18 A visszacsatolt területekről érkező hangulatjelentés, MNL OL, K 64, 84. cs., 1939–65–592. sz.

Mindezek ellenére azokon a magyar településeken, amelyek Csehszlovákiánál maradtak, nagy volt a csalódottság. Kezdetben a helybeli magyar vezetők még azzal biztatták őket, hogy majd a határmegállapító bizottság igazságot tesz, de ahogy 1939 februárjától a már kivonult cseh és szlovák csapatok kezdtek visszavároggni a településekre, egyre nyilvánvalóbb lett, hogy ez nem fog bekövetkezni. A csehszlovák csendőrök a magyarokkal szemben erőszakos magatartást tanúsítottak. Az elmaradt adókat kíméletlenül behajtották, ruhát, gabonát és állatokat rekviráltak. További gondot okozott, hogy több község termőföldje magyar területre esett, és a csehszlovák hatóságok nem engedélyezték a határátlépést a meginduló tavaszi munkálatok elvégzésére, illetve a határátlépési igazolványokért magas összegeket követeltek.

Az elkeseredettség miatt több helyen is a felkelés gondolatával játszottak, azonban ekkor a magyar államnak nemcsak, hogy nem volt érdeke egy határmenti felkelés, de egyenesen közölték az érintett falvakkal, hogy semmiféle támogatásra nem számíthatnak.¹⁹ Nagyszalanc községben a cseh pénzügyőrök részéről fegyverhasználatra is sor került, mire a határ túl oldalán állomásozó magyar csapatok elfoglalták a települést. Ezt ugyan a lakosság határtalan lelkesedéssel fogadta, ám a Honvédség hamarosan kivonult.²⁰ A határmegállapító bizottság működésének eredményeképp 1939 márciusának elején sor került kisebb területi korrekciókra. Ennek során Magyarország nagyrészt keleten kapott meg néhány kisebb községet 300 km² területen 15 000 lakossal, míg nyugaton többek között visszakerült Szlovákiához Cseklész, valamint Mikszáth Kálmán nógrádi szülőfaluja Szklabonya is. A Szlovákiához került terület nagysága 320 km² volt szintén 15 000 lakossal.²¹ A cseklézi magyarság képviselői Budapestre utaztak, hogy tiltakozásukat fejezzék ki a területcseré miatt. A küldöttséggel utazott gr. Esterházy Mihályné is, aki

19 Stefán Valér vezérkari százados jelentése a Szlovákiában maradt magyarok hangulatáról (1939. február 17.), MNL OL K 64, 84. cs., 1939–65–151. sz.

20 Bizalmas egyéntől származó jelentés (1939. január 23.), MNL OL, K 28, 18. cs., 59. tétel, 1939–P–15.428. sz.

21 NAČR, Ministerstvo Zahraniční věci — výstřížkový archiv, 1-33a-70, Národní Politika (1939. március 9.) Magyarországhoz a következő települések kerültek: Vága, Jattó, Nagycétény, Kalász, Nagyhind, Bori, Szántó, Felsőzellő, Alsópokorágy, Balogpádár, Rekenye, András, Ájfalucska, Jászó, Jászómindszent, Rudnok, Aranyida, Kucany, Bajánháza. A Szlovákiához visszakerült települések: Cseklész, Gány, Zsitvaújfalu, Szklabonya, Nandrás, Velejte, Barancs és még néhány településrész

a törvényszerűen eredménytelen utat követően kijelentette, ezek után szégyelli, hogy magyarnak született.²²

A kis háborút követően²³ Magyarország és Szlovákia között minimálisra csökkent a baráti viszony kialakulásának lehetősége. Még a gyűlölködésben később élen járó Alexander Mach is többször kijelentette a pozsonyi magyar követnek, hogy Igló bombázásáig valamelyest szimpatizált a magyarokkal. Ezt követően viszont már nemcsak a politikai elit tagjainál, de a lakosság egy részénél is elvesztette Magyarország a népszerűségét. Bár a szlovák sajtó már a bécsi döntés másnapjától megkezdte a revíziós hírok pengetését és a magyarok becsméréését, a vezető politikai körökben csak ekkortól kezdődött meg erőteljesen az ilyen irányú politizálás. Ennek a legmegfelelőbb szinterei az újságcikkek írása és a rádióbeszédtek tartása mellett a több ezres, bizonyos esetekben több tízezres népgyűlések voltak. Ezeken minden esetben legalább egy-két szónok beszédének a középpontjában az elszakított területen élő szlovákság állt. A politikai nagygyűlések tartására általában a szlovák nemzet számára jelentős napokon került sor. Így a nemzeti ünnepeken, a bécsi döntés évfordulóján, vagy 1940-től kezdve az északi területek visszaszerzésének napjaiban.

A tisztánlátás kedvéért azt mindenképp le kell szögezni, hogy a szlovák nép széles tömegei sohasem éreztek gyűlöletet a magyarság iránt, sőt az idősebb generációk tagjainál, az ország teljes fennállása alatt gyakran lehetett magyarbaráttal találkozni. Kétségtelen azonban, hogy az a fiatal intelligencia, amely már a cseh idők nacionalista szellemében nevelkedett, a szlovák államiság legnagyobb veszélyét a Szent István-i állameszmében látta. Így ők erős ellenszennvel tekintettek Magyarország felé. A bécsi döntésre is ez a fiatal generáció reagált legérzékenyebben, s a revízióért való küzdelmet első számú feladatának érezte. Ez a réteg a Hlinka-pártban is komoly befolyásra tett szert, így irányítója lett a szlovák politikának. Fő képviselője a revíziós politika fő szószólója Alexander Mach, a

22 Bizalmas egyéntől származó jelentés (1939. március 14.), MNL OL K 28, 19. cs., 59. tétel, 1939–P–15.966. sz.

23 A történelemben „kis háború” néven bevonuló magyar–szlovák fegyveres konfliktus csupán 5 napig tartott. Mivel a hadműveletek alatt a szlovák hadsereg jelentős lőszerhiánnyal küzdött, képtelenek voltak komoly védekezésre, illetve ellencsapások végrehajtására. A háborút lezáró budapesti tárgyalásokon végül Magyarország újabb 1 897 km²-rel gyarapodott. A területen élő 69 630 fő szinte kizárólag szlovák és ruszin nemzetiségű volt. A kis háború részletes leírását ld.: *Janek István*: Az elfelejtett háború. A szlovák-magyar kis háború története 1939 márciusában. In.: *Történelmi Szemle* 2001/3–4. sz. 299–313. p. Szlovák részről a kérdéssel Ladislav Deák foglalkozott: *Malá Vojna* és *Hra o Slovensko* című munkáiban

Hlinka-gárda főparancsnoka és Szlovákia propaganda-, majd 1940-től belügyminisztere, valamint Jozef Kirschbaum, a Néppárt főtitkára volt. A kettejük közti különbség abban figyelhető meg, hogy míg Mach beszédeiben és cikkeiben maga a szlovákság szerepelt a középpontban, és Magyarországról gyakran csak utalás szintjén szólt, mint a nemzet felemelkedése előtt tornyosuló akadályról, addig Kirschbaum nem riadt vissza a magyarok alpári módon való gyalázásától és a nyílt fenyegetőzéstől sem. Ez leginkább annak tudható be, hogy Mach sokkal inkább volt politikus alkat. Ahogy Szabó György pozsonyi követ jellemezte őt: *„órák hosszat képes beszélni rögtönzésszerűen, és kifejezésének árnyalásával sokszor ki is tud fejtetni bizonyos illúziót álláspontja mellett.”*²⁴

1939. július 5-én, Cirill és Metód ünnepén *„Külföldi szlovákok napja”* néven ünnepségeket rendeztek több városban. Ez volt az első olyan alkalom, hogy az ország több településén is nagyobb tömegek emlékeztek meg a határon kívül élő szlovákokról. A legnagyobb ünnepséget Dévényben tartották meg. Az ünnepi szónok maga Mach volt, aki beszéde végén kijelentette, hogy *„vissza fognak térni azok a szlovák testvérek, akiket elszakított a történelem kerekének kedvezőtlen fordulása”*. Az ünnepélyen a beszédeket a hallgatóság többször megszakította a magyaroktól átvett *„Mindent vissza!”* felkiáltással.²⁵

Machal és Kirschbaummal ellentétben Jozef Tiso többnyire került az olyan nyilatkozatokat, amelyek diplomáciai konfliktushoz vezethettek volna a két ország között. 1939. július 19-én Kistapolcsányban azonban kivételt tett és példátlanul agresszív magyarellenes beszédet mondott. Hallgatói között Érsekújvárról érkezett magyarországi szlovákok is voltak. A beszéd egészen megdöbbentő követeléseket és történelemhamisító kijelentéseket is tartalmazott. Elmondta, hogy a Pribina-ünnepségek alkalmával Nyitrán az egész világ meggyőződhetett arról, hogy szlovákok voltak azok, akik ezen a területen elsőként építették fel saját államukat és az első keresztény templomot akkor, amikor körülöttük valamennyi nép pogányságban élt. Úgy vélte megvolt a saját államiságuk is, amelynek látható jele a szlovák koronázási hercegi korona volt, ami később a Szent Korona része lett. Felszólította a magyar kormányt, hogy a Szent Koronát bontsák szét, és adják vissza Szlovákiának az őt illető részt, mivel arra, mint saját államiságuk jelvényére igényt támasztanak.

24 Szabó György pozsonyi követ jelentése (1940. augusztus 9.) MNL OL, K 63, 458. cs, 1939–65/1–6261. sz.

25 Petravich Gyula pozsonyi konzul jelentése (1939. július 10.), MNL OL, K 28, 19. cs., 59. tétel, 1939–P–17.984. sz.

Az egész időszakra jellemző volt, hogy a szlovák propaganda nem csak a trianoni határok visszaállítása, hanem azon túl még tiszta magyar területeknek Szlovákiához csatolása érdekében is folyt. Folyamatosan maguknak igényelték a Vác–Miskolc vonaltól északra eső területet, kiegészítve néhány egyéb várossal. A kistapolcsányi beszédekben, azonban ezeken is messze túlméntek. Követelték Budapest, Veszprém, sőt Szeged átadását is. Szegedet például azzal az indokkal, hogy az ottani Csillag-börtönben sok szlovák hazafi raboskodott és pusztult el, és így erre a területre is jogot formálnak. Petravich pozsonyi konzul az eseményről való jelentésében a „*tót elme teljes elvadásának*” nevezte a Kistapolcsányban történeteket.²⁶

Az eseménnyel egy időben olyan híresztelések keltek szárnyra, hogy Magyarország visszaadja Szlovákiának Szencet, Surányt és Kassát is. A Kassa visszatérésére vonatkozó szóbeszéd akkor kezdődött, amikor lopás történt a kassai dómban. Az eseményt a szlovák lapok azzal magyarázták, hogy a magyarok kezdik kiűriteni a várost, ami a visszaadás első jele. Magyar körökben úgy gondolták, az, hogy a szlovákok hirtelen ilyen agresszív hangnemet mernek használni, csak úgy képzelhető el, ha a németek állnak a magyarelles propaganda mögött. Főleg Franz Karmasint gyanúsították azzal, hogy a szlovák kormányt azzal biztatja, ha elfogadják a németek gazdasági feltételeit, úgy számíthatnak arra, hogy visszakapják Pozsonyligetfalut és Dévényt. Emellett Ribbentrop, akivel kapcsolatban az a hír terjedt, hogy nem tudta kiheverni azt a „vereséget”,²⁷ amit Ciano mért rá Bécsben, teljes erővel fogja támogatni a szlovákok revíziós törekvéseit. Ezért Magyarországon nem zárták ki annak a lehetőségét sem, hogy szlovák akció indul meg az ország ellen, akár titkos német katonai támogatással is.²⁸

Bár 1939 nyarán már fél éve folyt a magyarelles hadjárat, a keleti részen több helyen még mindig érezhető volt a magyarok iránt érzett szimpátia. A helyzet javításának szükségességét legfelsőbb körökben is érezték, ennek érdekében maga Tiso, valamint több más vezető politikus is propagandakörútra ment Kelet-Szlovákiába. Június 29-i nagymihályi beszédében Kirschbaum kelt ki a magyarok ellen, akiket ázsiai hordának és barbároknak nevezett, mire az ifjúság „*Magyarok, vissza Ázsiába!*” felkiáltással válaszolt. Nem volt könnyű dolga

26 Petravich pozsonyi konzul jelentése (1939. július 19.), MNL OL, K 63, 457. cs, 1939–65/7–3654. sz.

27 A szlovákok jóhiszeműen úgy tartották a németekről, hogy Bécsben is mindenáron védelmezni szerették volna az ország területét, a döntés csupán az erős olasz érdekvéonyesítés következménye volt

28 Petravich pozsonyi konzul jelentése (1939. július 22.), MNL OL, K 64, 84. cs., 1939–65–668. sz.

azoknak, akik bármilyen kapcsolatot tartottak fenn magyar szervezetekkel. Őket megvetően csak a „magyarón” kifejezéssel illették. Ez tulajdonképpen a hazáárulás vádjával volt egyenlő, mivel olyan szlováknak tartották, akik lepaktáltak a magyarokkal, és emiatt folyamatos zaklatásnak voltak kitéve a Hlinka-gárdisták részéről.²⁹

Az önálló Szlovákia fennállásának időszakában, a szlovák–magyar viszonyban csak 1939 őszén állt be rövid ideig tartó szélcsend. Ez egyrészt betudható a lengyelországi hadjáratban való részvételnek, amelynek következményeként a lengyelelles propaganda nyert prioritást, másrészt annak, hogy a gazdasági problémák egyre inkább éreztették hatásukat. Csehszlovákia felbomlása után az ország nyersanyagellátása teljesen megszűnt a Protektorátusból, aminek következtében leálltak a gyárak. A kereskedelem pangott, a fürdő- és üdülőhelyeken teljesen megállt az idegenforgalom. Ezek következtében nőtt a munkanélküliség. Az elégedetlenséget tovább fokozta a nagymértékű áru- és élelmiszerhiány. A szlovák kormány kénytelen volt kereskedelmi tárgyalásokat kezdeményezni Magyarországgal. A tárgyalások egyszer már megkezdődtek, de akkor Tiso fent említett kistapolcsányi beszéde miatt a magyar kormány megszakította azokat. Mivel Szlovákiának égetően szüksége volt a magyar élelmiszer-szállítmányokra, vállalták, hogy elhallgatnak a magyarelles uszítások.³⁰

Ezt az ígéretet azonban nem sikerült maradéktalanul betartani. A Hlinka Szlovák Néppárt október 1-jén Trencsénben tartotta 8. kongresszusát, ahol Tisót a párt elnökévé választották. Kirschbaum a *Slovák* aznapi számában vezércikkben méltatta a kongresszus jelentőségét. A következőket írta: „*Nem fognak részt venni a kongresszuson azok a véreink, akiket a véres déli határ választott el a nemzet testétől. Kemény idegen uralom alatt viselik sorsukat, melyet akaratauk ellenére kényszerítettek rájuk. Sok olyan van közöttük, aki szenvedett és áldozatokat hozott önállóságunkért, és szabadság helyett arra ítéltetett, hogy új küzdelembe kezdjen a legelemibb nemzeti jogokért*”. Hans Bernard pozsonyi német követ a cikk ellen azonnal tiltakozását jelentette be, hivatkozva az 1939. március 23-án Németország és Szlovákia között megkötött védelmi szerződés 4. pontjára, miszerint a két ország külpolitikáját mindig szoros együttműködésben kell irányítani. A tiltakozó jegyzéket Tisónak is elküldte, nehogy az egész kongresszus ennek

29 Petravich pozsonyi konzul jelentése (1939. július 1.) MNL OL, K 63, 457. cs, 65. tétel, 1939–65/7–3384. sz.

30 MNL OL, K 64, 89. cs, 1940–65–sz. n.

a cikknek a szellemében legyen lefolytatva.³¹ Egyúttal felszólította Machot, hogy fejezze be az agitációt a magyarok ellen, és lehetőleg szájára se vegye a Magyarország szót.³² A német követ magatartása csak megerősíthette a szlovákokban azt a félelmet, hogy a lengyelországi háború után a németek nem támogatják tovább a szlovákok revíziós igényeit. A csalódottságot tovább fokozta Hitler birodalmi gyűlés előtt mondott beszéde. Ebben meleg szavakkal emlékezett meg a németeket Magyarországhoz fűző, hosszú évekre visszamenő szoros baráti kötelékről, egyben utalva a közép-európai határok megváltoztathatatlanságára.³³

Mach mindezek ellenére az autonómia kiharcolásának egy éves jubileuma alkalmával a *Slovák* október 6-i ünnepi számában *Még nem ünneplünk* cím alatt megjelenő vezércikkében ismét a német segítséggel megvalósítandó revízióról írt: „*Még nincs minden úgy, mint ahogy nálunk odahaza és körülöttünk lenni kellene, és ahogy — bízunk benne — a jövőben lesz. A történelmi erők, amelyek 1938-ban kezdték a világot átformálni, még nem fejezték be munkájukat. És mi a német nemzet oldalán ezen erőkbe belekapcsolódva még nem fejeztük be harcunkat.*”³⁴ Mivel Mach és Kirschbaum esetében elmondhatjuk, hogy egész politikájukat a Magyarországgal szembeni revízió hangoztatására építették, és viszonylagos népszerűségüket is ennek köszönhették, érthető, hogy a gazdaságilag válságos időszakban sem akartak felhagyni ezzel az iránnyal. Emiatt kiéleződött a viszonyuk Tisóval, aki azzal vádolta Machot, hogy mindenképpen igyekszik megakadályozni a békés konszolidációt, és bár sokan a végső szlovák győzelem eszméjének hordozóját látják benne, ha így folytatja, Beneš és Sztálin végső győzelmét készíti elő.³⁵

A szlovák–magyar diplomáciai kapcsolatokban 1939 őszén beállt nyugalmi állapot csak néhány hétig tartott. Az árucseré-egyezmény megkötését követően a szlovák vezetők körében ismét felerősödtek a szlovák lakta területek visszaadását követelő hangok. A két ország kölcsönösen tartott egymástól, és az ellenségeske-

31 Szabó pozsonyi ügyvivő jelentése (1939. október 10.), MNL OL, K 28, 5. cs., 12. tétel, 1939–P–19.662. sz.

32 Szabó pozsonyi ügyvivő jelentése (1939. október 10.), MNL OL, K 63, 457.cs., 1939–65/7–4908. sz.

33 Uo.

34 Uo.

35 Szabó pozsonyi ügyvivő jelentése (1939. november 20.), MNL OL, K 63, 1939–65/7–7938. sz.

dés odáig fajult, hogy 1940 májusában mindketten mozgósították hadseregüket, és Berlin közbelépésére volt szükség a kedélyek lecsillapítására.³⁶

A szlovák állam fennállásának egyik legjelentősebb mérföldköve az 1940. július 28-án megkezdődött salzburgi tárgyalás volt.³⁷ A találkozót a németek azért kezdeményezték, mert Ferdinand Ďurčánský külügyminiszter egyre önállóbb politikát próbált folytatni és a Szovjetunió felé közeledett. A tárgyalások teljes presztízsvesztéssel jártak Tiso számára, mivel Hitler arra kényszerítette, hogy a kormányban személyi változásokat hajtson végre a párt radikális szárnya javára. Ennek következtében Ďurčánskýnak a belügy- és a külügyminiszteri posztról is távoznia kellett.³⁸

A külügyminiszteri tárcát Tuka Béla vette át, aki július 30-án a pozsonyi színház erkélyéről bejelentette a szlovák nemzetiszocializmus megalapítását.³⁹ A belügyminiszteri székben Mach váltotta Ďurčánskýt, aki kijelentette, hogy nem tartja helyesnek elődje reciprocitási politikáját, és sokkal inkább szeretne Magyarországgal minden kérdést barátságosan tisztázni.⁴⁰ Ezt a kijelentését már ekkor sem lehetett komolyan venni, annak ellenére sem, hogy első teendői között kénytelen volt hivatalosan cáfolni a Slováknak a salzburgi tárgyalásokról szóló cikkében leírt azon állításait, miszerint Hitler ígéretet tett Léva, Érsekújvár, Kassa és a Csallóköz visszaadására.⁴¹ Ez már csak azért sem történhetett meg, hiszen a salzburgi tárgyalások középpontjában természetesen a németek szlovákokkal szembeni követelései álltak. Igaz, kihasználva a látogatást, kisvártatva a szlovákok is előálltak revíziós elképzeléseikkel. Hat területet említettek, ahol zárt tömbben élnek szlovákok: 1. Verebély és Surány környéke, 2. Losonc és környéke, 3. Jolsva és környéke, 4. Kassa és környéke, 5. a Sátoraljaújhelytől északra fekvő terület, 6. a sobránai kerület. Hangsúlyozták, hogy a közép-európai békét csak az etnikai elv alapján megállapított igazságos határok biztosíthatják, amit úgy kívánnak elérni, hogy a fent említett területeket Szlovákiához csatolnák, míg a vegye-

36 *Janek István*: Magyar–szlovák kapcsolatok 1939–1941 között a két állam diplomáciai irataiban. In: *Aetas*, 2007/4. sz. 130. p.

37 A salzburgi tárgyalásokról részletesen ld.: *Lubomír Lipták*: Příprava a priebeh salzburských rokovani roku 1940 medzi predstaviteľmi nemecka a Slovenského štátu. In: *Historický časopis*, 1965/3. 329–365. p.

38 *Dušan Kováč*: Szlovákia története. Pozsony, 2011. 211. p.

39 Szabó pozsonyi követ jelentése (1940. augusztus 1.), MNL OL, K 63, 458. cs., 1940–65/1–4550. sz.

40 Szabó pozsonyi követ jelentése (1940. augusztus 19.), MNL OL, K 64, 89. cs., 1940–65–574. sz.

41 *Martin Hetényi*: Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945. Nitra, 2008. 173. p.

sen lakott területeken lakosságcsereét hajtanának végre.⁴² Hitler ugyan nem vetette el e revízió lehetőségét, de a kérdést nem tartotta aktuálisnak. Hazatérve Tuka ezt úgy tolmácsolta a magyar követnek, hogy Németországban hajlandóság van a területi igények kielégítésére, amiért Magyarországot Erdélyben kárpótolnák.⁴³

Mivel a szlovákok tisztában voltak azzal, hogy Erdély miatt hamarosan újból megváltozik Közép-Európa térképe, 1940 augusztusától fokozták revíziós propagandájukat. Augusztus 16-án Tuka és Mach bekérték Esterházy Jánost, aki mint a szlovákiai magyarság hivatalosan is elfogadott első számú vezetője, és a pozsonyi parlament egyetlen magyar képviselője volt, a tárgyalás időszakban egyfajta hidat képezett a két ország kormánya között. Ez alkalommal közölték vele Magyarországgal szembeni igényeiket, amely ez esetben 2500 km²-re vonatkozott, mintegy 140 000 lakossal. Követelésük teljesíthetőségét azzal támasztották alá, hogy Magyarország Erdélyben úgyis minimálisan 2 és fél millió lakossal fog gyarapodni, így a leendő 13 milliós ország könnyen leadhatja lakosainak 1%-át, akik kompakt egységben élnek és nem magyar nemzetiségűek. (a szlovákoknak tehát már két nappal a Turnu Severin-i tárgyalások megkezdése előtt egészen pontos információik voltak, milyen nagyságú terület térhet vissza Romániától Magyarországhoz). Mach hozzátette, hogy ha a magyarok nem fogadják el az ajánlatukat, azzal Szlovákia csak jobban jár, mert a háború utáni rendezésnél a németek honorálni fogják nagyobb mértékű követeléseiket is.⁴⁴

A II. bécsi döntést követően Tuka és Mach újból Németországba utazott, hogy a Salzburgban már egyszer előadott követeléseiket megismételjék. Szeptember 5-én Baldur von Schirach birodalmi helytartó fogadta őket Bécsben. Az utazás ismételen kudarccal végződött, mert a németek közölték, hogy a terület hovatarozását illetően döntőbírószági ítélet született, amit Hitler önkényesen nem változtat meg. Von Schirach hozzátette, hogy *„más lenne a helyzet akkor, ha a szlovák kormány csak egyes helyek visszacsatolását kérné, és ugyanakkor felajánlana a magyar kormánynak más területeket, mert ilyen cserét esetleg közvetíteni lehetne, de csak kérni és semmit nem adni nem lehet.”*⁴⁵ Ezzel a németek végérvényesen

42 Janek István: Magyar–szlovák kapcsolatok 1939–1941 között a két állam diplomáciai irataiban. In: Aetas, 2007/4. sz. 131. p.

43 Szabó pozsonyi követ jelentése az 1940. július 29-i német–szlovák megbeszélésekről (1940. augusztus 2.). Közli: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. (DIMK) Szerk.: Juhász Gyula V. köt., Bp., 1982. 405–408. p.

44 Szabó pozsonyi követ jelentése (1940. augusztus 14.), MNL OL, K 64, 89. cs., 1940–65–574. sz.

45 Szabó pozsonyi követ jelentése (1940. szeptember 10.), MNL OL, K 64, 89. cs., 1940–65–650. sz.

lezártak tekintették a kérdést, és egyben meg is tiltották a szlovákoknak a területi revízió hangoztatását. Az 1940. augusztusi és szeptemberi események nagy csapást jelentettek a szlovák kormány számára. Addig a suttogó propagandájuk hónapokon át azt hirdette, hogy a területeket akkor kapják vissza, mikor Magyarország megkapja Erdélyt. Miután világossá vált, hogy ez nem következik be, a kormány népszerűsége napról-napra csökkent, ezzel párhuzamosan pedig a Németországgal szembeni ellenszenv folyamatosan nőtt.

A szlovák politikai vezetés, látva, hogy a revízió lehetőségének kapuja a háború végéig minden bizonnyal bezárult, a magyarországi szlovák kisebbség jogainak kiterjesztését tűzte ki első számú céljául. Ezen követeléseket a *Slovenský Hlas* 1940. augusztus 10-i száma sorolta fel.⁴⁶

- szlovák nyelvű istentiszteletek tartása
- a szlovák lakosságú megyékben az összes olyan pap leváltása, akiknek még a szlovák imák felolvasása is nehezen megy
- szlovák iskolák felállítás
- azon tanárok megbüntetése, akik megtiltják a gyerekeknek, hogy szlovákul imádkozzanak
- azon vasúti hivatalnokok elküldése, akik a dolgozókat erővel akarják magyarizálni
- a hivatalos iratok szlovák nyelvűek legyenek
- a jegyzők a szlovák és a nemzetiségileg kevert megyékben tudjanak szlovákul
- a hivatalnokok és a megyei képviselők a kevert megyékben tudjanak szlovákul
- szlovák nyelvű színházi előadások engedélyezése

Ezzel kezdetét vette egyfajta sérelmi politizálás, aminek kapcsán a magyarországi szlovákságot ért vélt vagy valós sérelmeket a szlovákiai magyar kisebbségen bosszulták meg.

Történt ez annak ellenére, hogy előbb Magyarország, majd Szlovákia is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, így a két ország ugyanakkor a hatalmi rendszernek lett a része.⁴⁷ A korabeli követi jelentésekből azonban tisztán kiolvasható, hogy mindkét fél kinosan ügyelt annak elkerülésére, hogy szövetségesként szól-

46 NAČR, Ministerstvo Zahraniční věci — výstřížkový archiv, 1-33 u 62, Slovenský Hlas 1940. augusztus 12.

47 Magyarország 1940. november 20-án, míg Szlovákia négy nappal később csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez.

jon a másikról, a legjobb esetben is csupán a két ország közt lévő legmelegebb barátságról olvashatunk. E barátság elmélyülését azonban több szlovák intézkedés is megakadályozta. Esterházy Jánossal szemben is egyre élesebb kirohanások jelentek meg a sajtóban, s a felvidéki magyarság összetartásának érdekében tett országháró körútjai alkalmával is mind gyakrabban került a támadások keresztútjába, amelyek nem minden alkalommal maradtak csupán verbális keretek között. Az ezekről írt beszámolóiban megemlíti, hogy a helyi szlovák lakosság szitokáradata mellett nemegyszer közáporban is része volt. Megítélésének nem tett jót az sem, hogy az erdélyi bevonulás alkalmával, Kolozsvárott részt vett Horthy Miklós fogadásán. A Slovák című lap a szlovák nyilvánosság nevében követelte, hogy a jövőben legyenek megtiltva Esterházy magyarországi látogatásai.⁴⁸

Mindeközben azért igyekeztek a határ kérdését is napirenden tartani, és ahogy Sztójay Döme, akkori berlini magyar követ fogalmazott, „mindent szolgálalkú-*en megtettek azért, hogy megnyerjék a németek támogatását és a Führer kegyeit*”.⁴⁹ Tuka a magyar–szlovák határtárgyalások alkalmával Kuhl Lajos követ előtt ugyan kijelentette, hogy bár a szlovák kormány most nem tartja időszerűnek a határ végleges megállapítását, Délkelet-Európának végleges területi rendezése alkalmával beadják a bécsi döntés elleni revíziós igényüket. Tuka és Jozef Mračna követségi tanácsos 1941 júniusában hivatalos revíziós nyilatkozatot is tett, amivel első ízben került sor a revíziós igények hivatalos bejelentésére.

Ezen bejelentés közvetlen előzményének tekinthetjük, hogy Paul Schmidt, a német külügyi hivatal helyettes sajtófőnöke „*A nemzetiszocialista Németország külpolitikai útja az új Európa felé*” címmel előadást tartott Pozsonyban. Az előadáson többek közt ezt mondta: „*A közép-európai határok jelenlegi elrendezése, amennyiben róluk a bécsi döntések alkalmával határoztak, nem tekinthetőek végleges gátaknak, hanem csupán első kísérletnek a jóformán megoldhatatlannak látszó kérdések eszményi rendezése útján*”.⁵⁰ Schmidt személyében olyan ember szájából hangzottak el ezek a mondatok, aki Ribbentrop közvetlen munkatársai közé tartozott, és akit Németország egyik legjobban tájékozott és legtanultabb teoretikusai közé soroltak. A szlovákok ezért különösen sokat adtak ezekre a szavakra.

48 NAČR, Ministerstvo Zahraniční věci — výstřížkový archív, I-33 u 62, Slovák, 1940. szeptember 22.

49 Sztójay Döme jelentése (1941. június 25.). Közli: DIMK, V. köt., 1224–1225. p.

50 Kuhl Lajos pozsonyi követ jelentése a szlovák revíziós célok hivatalos bejelentéséről (1941. június 24.). MNL OL, K 63, 462. cs., 1941–65–4161 sz.

Reményeiket ezenkívül nyilván az is táplálhatta, hogy 1941-ben Hans Ludin személyében a németek olyan követet delegáltak Pozsonyba, aki a különböző beszámolók alapján már-már baráti kapcsolatot alakított ki a szlovák belpolitika mindkét szárnyának tagjaival.⁵¹ Így valószínűsíthető, hogy amikor Mach és Tuka a magyar követtel folytatott konzultációk során azzal fenyegetőzött, hogy a németek részéről komoly hajlandóság mutatkozik a háború utáni, számukra kedvező határkiigazításra, akkor nemcsak a minden alapot nélkülöző saját ábrándjaikat adták elő, hanem abban komoly szerepet játszhattak Ludin ígéretesei is.

A magyar kormány Sztójayn keresztül kérést is intézett a németekhez azzal kapcsolatban, hogy egyszer és mindenkorra tudatosítsák a szlovákokban, hogy főlegesen ne ringassák magukat hamis illúziókban és reményekben, mert törekvések úgysem fognak sikerrel járni, és csak feleslegesen zavarják a Duna-vidék új rendjének stabilitását. Sztójay azon a véleményen volt e kérdésben, hogy bár a németek egyelőre nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, a szlovák revíziós törekvéseknek mindenképpen fontosságot kell tulajdonítani, mert nem zárható ki, hogy propagandájuk idővel mégiscsak bizonyos eredményeket fog elérni.⁵² Ludin és a németek kettős játékára azonban jellemző eset, hogy az Esterházy Jánossal történő beszélgetése alkalmával a Magyarország javára történő — igaz egy lakosságcserevel egybekötött — határkiigazítást pedzegette, de közben kijelentette: *„A népcsoportok kérdése a legnehezebb kérdések közé tartozik. Nem is látom, hogy ezt a kérdést miként fog lehetni a háború befejeztével másképp tökéletesen megoldani, mind egy nagyszabású áttelepítéssel. Tudom, hogy ez kegyetlen és antipatikus módszer, de ha nem fogjuk ezt megcsinálni, akkor Európában sosem lesz béke. Különösen Magyarországra nézve életkérdés az, hogy nemzetiségi kérdésekben végleges rendezés történjen a háború után, és ezért hiszem azt, hogy a mai Magyarország, határait kicsit bővítve még stratégiai és gazdasági szempontok figyelembevételével, bele fog menni ilyen megoldásba”*. Ludin közölte továbbá

51 Ludin kapcsolatát a szlovák vezetőkkel az 1943. februári események mutatják legjobban. Ekkoriban mélyponton voltak a két ország közti kapcsolatok, ugyanis a németek kifogásolták, hogy a szlovákok nem lépnek fel kellő eréllyel az országban tapasztalható németellenes kijelentések ellen, s több kívánságukat is csak hosszabb huzavona után teljesítik. A németek erre mondva-csinált okokra hivatkozva visszahívták Berlinbe Ludint, amely lépésre többek szerint azért volt szükség, mert a németek Szlovákia megszállásra készültek, és nem akarnak egy, a szlovák vezetőkkel baráti viszonyban lévő embert Pozsonyban tudni. Valójában minden bizonnyal csak nyomásgyakorlásról volt szó, hiszen ahogy a viszony megjavult, a március 14-i államünnepekre hirtelen vissza is érkezett Ludin, Hitler pedig a legmagasabb állami kitüntetést adományozta Tisónak.

52 Sztójay Döme berlini követ jelentése (1941. június 25.). Közli: DIMK, V. köt., 1224–1225. p.

Esterházyval, hogy fontosnak tartja, hogy a magyarok szabadon fejthessenek ki párttevékenységet. Arra hivatkozott, hogy Magyarországgal ellentétben, Szlovákiában okvetlenül erős tevékenységet kell kifejteni a kommunista propaganda ellen.⁵³

A kormányzati propaganda ellenére azonban továbbra is maradtak olyan hátrámenti területei az országnak, ahol három év alatt sem sikerült a lakosságot Pozsonyhoz lojálissá tenni. Korpona környékén már a bécsi döntés, majd a hátramegállapító bizottságok munkája után is voltak kisebb tiltakozások, amelyek 1941 novemberében új lendületet kaptak. A tüntetésekkel párhuzamosan 25 70%-ban szlovákok lakta község kérvényt terjesztett be a szlovák külügyminisztériumba, amelyben a Magyarországhoz való csatlakozásukat kérték.⁵⁴

Persze ennek ellenkezőjére is akadt példa, a magyar királyi honvéd vezérkar főnöke például arról tájékoztatta a külügyminisztériumot 1941 januárjában, hogy tudomására jutott, miszerint a Szlovákiához tartozó Gölnicbánya német érzelmű lakossága azzal a kérvénnyel fordult a Német Birodalomhoz, hogy a város felett magasodó Erika-hegyet és menedékházat Szlovákiához csatolják.⁵⁵ Szabó György pozsonyi követ ugyanezen tárgyban tett jelentésében több szempontból is aggályosnak tartott egy ilyen irányú határkiigazítást. Egyrészt azért, mert — mint fogalmaz — a hegy az egész Gölnic-völgyet messziről láthatóan dominálja, s „*ezzel mintegy ébren tartja a magyar államhatalom közelségének tudatát a völgy lakosságában*”, aminek elvesztését még sokkal nagyobb területi kompenzáció sem volna képes ellensúlyozni. Másrészt azért, mert a magyar fél ez idő tájt ódzkodott minden esetleges kisebb határmódosítástól, nehogy az precedenst teremthessen a jövőre nézve.⁵⁶

1941-ben a szlovák külpolitika sokat veszített magyarellenességéből, amit a belső feszültségek erősödésével is magyarázhatunk. Egyrészt a társadalmi elégedetlenség egyre nagyobb méreteket öltött, s nem csupán a kormánnyal, de még inkább a németekkel szemben. Ugyan több intézkedést is hoztak a külföldi rádióadók hallgatása ellen, a londoni rádió által sugárzott angol és cseh propaganda mégis eljutott a lakossághoz, amely így egyre kevésbé bízott a német győzelem-

53 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1941. május 3.). MNL OL, K 63, 462. cs., 1941–65–2977 sz.

54 A Magyar Királyi Csendőrség nyomozó parancsnokságának bizalmas jelentése (1941. november 22.), MNL OL, K 63, 462. cs., 1941–65–17489. sz.

55 Werth Henrik, honvéd vezérkari főnök levele (1941. január 28.), MNL OL, K 63, 462. cs., 1941–65–718 sz.

56 Szabó pozsonyi követ jelentése a gölnicbányai lakosság kérvényéről (1941. március 28.), MNL OL, K 63, 462. cs., 1941–65–718 sz.

ben. És ahogy minél inkább, és minél szélesebb körben csökkent a tengelyhatalmak végleges győzelmébe vetett hit, annál jobban és érezhetőbben erősödött egyfelől a csehszlovák, másfelől a kommunista irányzat és tevékenység. Az egyre fokozódó gyűlölethez hozzájárult a bevándorolt németekkel számban is megnövekedett német kisebbség gazdasági jóléte, és politikai befolyása. Több németellenes tüntetésre is sor került.

Ezzel párhuzamosan a látszólagos sorshasonlóságnak köszönhetően, sokak egyre megértőbben tekintettek Magyarországra felé. Egyesek azzal is számoltak, hogy ha a német bukás után a Birodalom már nem fogja tudni betölteni a védő állam szerepét, Szlovákia újra a magyar állam részévé válhat. Ezek a tények megkezdtek a rendszer belső erózióját. Különböző ellenállási csoportok alakultak ki, amelyek egyre inkább éreztették hatásukat az államgépezet közigazgatási, gazdasági és nem utolsó sorban a hatalmi struktúrájában.⁵⁷ Mindezek táptalajt nyújtottak a belpolitikai küzdelem kiéleződésének is.

Ha meg akarjuk fogni milyen törésvonal mentén bontakozott ki a harc a párton belül, úgy elmondhatjuk, hogy a római katolikus egyház szellemét valló, a Hlinka-párt tradícióihoz ragaszkodók táborának küzdelme zajlott a szlovák nemzeti szocializmust követelő radikális fiatalok táborával. Utóbbiaknak ugyan nem volt külön megszervezett pártjuk, de a Hlinka-párt fegyveres alakulata a Hlinka Gárda mögöttük állt. Persze leegyszerűsítve azt is mondhatjuk, hogy lényegében Tiso és Tuka állt egymással szemben. Kettejük viszonyát, cselekedeteiknek motivációit Szabó György így foglalta össze: *„Tiso életbölcességét, realitás iránti érzékét, alkalmazkodó képességét és főképp azt a tudatot viszi harcba, hogy a szlovák nép támogatásával a szlovák néperért küzd. Tukát főképp a hiúság és a csehektől szenvedett börtönbüntetés alatt lelkében meggyülemlett gyűlölet hevíti. Nem nyugszik, mert élére akar kerülni annak az államnak, amelyért látszat szerint mártíromságot szenvedett, és amelynek életre hívása céljából a Cseh Köztársaságot legjobban talán ő segítette aláaknázni. Tuka érzi, hogy amíg őrá a csehszlovákizmus csak árnyékot vetett, addig Tiso nemegyszer annak fényében sütkérezett. Tuka nem szlovák nacionalista. Az ő hite negatív: a csehszlovákizmusnak a tragikus múlt megisméltődése félelméből táplálkozó tagadása és gyűlölet a csehek ellen. A börtönből való kiszabadulás után ez a gyűlölet kergette a németekhez. Más választása nem is lehetett, mert ambíciója megvalósításában csak a németek támogathatták. Csodálata a német nemzetiszocializmus iránt is személyes okkal magyarázható: csodálja azt a rendszert, amely néhány év alatt összeroppantotta*

57 Kamenec, i. m., 135–137. p.

*Európának azt a status quo-ját, amely öt hosszú évekig börtönben tartotta. Az önálló szlovák állam rövid kétéves története alatt Tukának a németekhez való viszonya egyre személyesebb jelleget öltött. Német segítséggel lett miniszterelnök, kívánságukra vette át a külügyi tárcát, presztízse, súlya német támogatással nőtt, Ďurčánskyt és a csehszlovakizmustól áthatott táborát német segítséggel győzte le.*⁵⁸

A követ a továbbiakban azt fejtegette, hogy a harc kimenetele szempontjából mi lenne kedvezőbb Magyarország szempontjából. Ez a jelentés a bennük leírtaktól függetlenül is említést érdemelne, hiszen 1941 márciusában már Németországnak a térségből történő visszaszorulását, és ezzel párhuzamosan a cseh befolyás újjászületését jósolja. Ebben az esetben a követ szerint egyértelműen Tuka győzelme lenne kívánatos Magyarországnak, hiszen egyrészt ő gyűlöli leginkább a cseheket, másrészt a csehszlovakizmus számára ő a legnagyobb hazaáruló, ezért kizárt a megegyezés közte és Beneš között. Viszont, ahogy írja: „*sem múltja, de jelenje sem zárja ki, hogy ha a közreműködésre szükség lesz, felépíthessük számára azt az aranyhidat, amelyen népét a Szent István-i birodalomba visszavezetheti.*”⁵⁹

E jelentés fényében külön érdekes, hogy a londoni emigráns cseh kormány belügyminisztériumi anyagában Tukát konzekvensen csak, mint magyar kémeket említik. Persze ezt még betudhatnánk a múltjának is, miszerint Benešék a személyében mindig is csak a magyar kormányzat előretolt ékét látták, illetve egyszerű propagandisztikus fogásnak is vélhetjük, amivel hiteltelenné kívánták a szlovák lakosság szemében. Ez történt Beneš 1942 karácsonyi rádiószózatában is, melyben Tukát azzal vádolta, hogy Budapesten tárgyalt Szlovákia Magyarországhoz való csatolása ügyében, mire Tuka már másnap szokatlanul erélyes hangnemben válaszolt a szlovák rádióban, és utasította vissza Beneš vádjait.⁶⁰ Az azonban már a csehszlovák propagandától eltekintve is elgondolkodtató, hogy 1942 szeptemberében Tiso titkosszolgálatát szintén azzal rukkolt elő, hogy Tuka Ján Hvozdiák⁶¹ segítségével továbbra is tartja a kapcsolatot a magyar kormánykö-

58 Szabó pozsonyi követ jelentése a szlovák belpolitikai vizsályról (1941. március 8.), MNL OL, K 63, 462. cs., 1941–65–1788 sz.

59 Uo.

60 Szabó pozsonyi magyar követ jelentése (1943. január. 5.), MNL OL K 63, 463. cs., 1943–65/1–425

61 Ján Hvozdiák más néven Juhász János (Parnó, 1888. március 31. – Bécs, 1956), 1925-ben a Hlinka-párt színeiben bejutott a prágai parlamentbe. Tuka letartóztatását követően politikai aktivitása csökkent, majd 1935-ben átlépett az Agrárpártba. 1945 után Bécsbe emigrált. 1956-

rökkel, és a magyarok nem is titkolták, hogy a pozsonyi kormányban megvan az emberük, és minden lépésükről előre informálva vannak. Tiso szeptember 22-én Tuka szemére is vette, hogy bizonyítékai vannak, sajnos azonban több forrás nem szól az ezt követő eseményekről.⁶² Az viszont biztosra vehető, hogy nemcsak Tiso, de Tuka is rendelkezett saját titkosszolgálatával, ami jól mutatja milyen állapotok uralkodtak a szlovák kormányon belül.

Magyarország elleni új szövetségi rendszer létrehozására tett kísérletek

Magyarországnak a sikeres délvidéki offenzíva után is maradtak rendezetlen területi vitái. Erdély kérdésében Romániával, míg Muraköz hovatartozását illetően Horvátországgal szemben. Ezt meglovagolva a pozsonyi vezetés egyfajta második kisantant formáció létrehozásán mesterkedett.⁶³ Igyekezetének első jele volt, hogy a horvát állam kikiáltása után Štefan Vavra szlovák főkonzul azonnal Zágrábba sietett, hogy felvegye a kapcsolatot a horvát kormánytényezőkkel. Vele együtt utazott a Gardista főszerkesztője Vilo Kovar is, aki előbb az egyes szlovákbarát horvát körökkel lépett kapcsolatba, majd az ő útmutatásai alapján az ottani magyarelles bunyevác csoporttal is. Ennek a csoportnak az élén a Marko Čović, Mile Budák közoktatásügyi miniszter titkára állt, de látogatása során Kovart maga a miniszter is fogadta.⁶⁴

A szlovák–horvát baráti viszony kialakulása ezt követően fokozott ütemben haladt előre. Tuka Béla meghívást kapott egy zágrábi látogatásra, ahol 1942. február 5-én Vjekoslav Vrančić horvát külügyminiszter-helyettes nyíltan kijelentette, hogy a három országnak (Szlovákiának, Horvátországnak és Romániának) közösen kellene fellépnie Berlinben azért, hogy a németeket még a háború alatt formális kötelezettségvállalásra bírják területi igényeik elismerésével kapcsolatban.⁶⁵ Márciusban pedig egy horvát katonai és usztasa küldöttséget láttak vendégül Pozsonyban, Szlovákia hároméves önállóságának ünnepségeire. Ennek részeként

ban megjelent Pókhálóban című regénye, ami lényegében egy satirikus emlékirat az első Csehszlovák Köztársaság politikusainak viselt dolgairól.

62 NAČR, MV-L, inv. číslo: 2–11–16/x, číslo kartónu 124. 2–11–38f

63 *Romsics Ignác: Magyarország helye a német Délkelet–Európa-politikában, 1919–1944.* In: *Romsics Ignác: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Budapest, 1996. 222. p.

64 Bartók László zágrábi követségi tanácsos jelentése (1941. május 21.), MNL OL, K 63, 462. cs., 1941–65–3245 sz.

65 *Janek István: A szlovák–magyar kapcsolatok 1939–1944.* Pécs, 2009. 231. p.

szlovák–horvát társaságot alakítottak, amelynek elnökévé Machot választották. Mach székfoglaló beszédéből kiemelendő az a részlet, melyben hangsúlyozta, hogy a két nép barátságának nem a rossz emlékü pánszlávizmus csalóka ábrándjára kell épülnie, mert az csak szenvedést és csalódást hozott mindkét fél számára.⁶⁶ A tárgyalások során mindvégig ügyeltek arra, hogy a kapcsolatuk alapját ne a közös szláv gyökerekre helyezték, hiszen ennek emlegetése a németek mellett a románok részéről is rosszállással járhatott volna.

Viszonzásul a horvát küldöttség látogatására 1942 áprilisában Mach egy nagyobb kísérettel vehetett részt az önálló horvát állam kikiáltásának első évfordulóján tartott ünnepségeken,⁶⁷ majd júniusban Ferdinand Čatloš nemzetvédelmi miniszter is eltöltött 5 napot Zágrábban, ahol maga Ante Pavelić államvezér is fogadta, sőt átnyújtotta neki a Zvonimir koronarend nagykeresztjét a csillaggal és a kardokkal, ami a legmagasabb horvát állami kitüntetést jelentette, és feljogosította a „vitéz” cím használatára.

A formális eseményeken túl Magyarország szempontjából lényegesebbek azonban azok a megbeszélések, amit Čatloš a horvát hadsereg főparancsnokával, Slavko Kvaternikkel folytatott. A pozsonyi magyar követségre eljutott horvát információkból ugyan azt lehet leszűrni, hogy Magyarország ellen nyíltan semmiféle kijelentés nem hangzott el, a bizalmas beszélgetések alkalmával Čatloš mégis minduntalan Magyarországra terelte a szót, mint amely revíziós politikát üz, szomszédjai rovására terjeszkedni akar, s nem óhajt velük megegyezni. A horvát fél viselkedését összességében tartózkodónak lehet minősíteni, bár a beszámolók alapján Kvaterník Európa térképének tanulmányozása során egy ízben csodálkozását fejezte ki, hogy *„olyan szintiszta szlovák városok, mint Komárom vagy Kassa Magyarországhoz kerültek vissza”*.⁶⁸

A kapcsolat újabb állomásaként július 12-én Slavko Kvaterník érkezett ötnapos pozsonyi látogatásra. Ezt a találkozót a szlovákok már a legteljesebb magyarellenesség szolgálatába állították. Pozsonyban, ahol a németek is részt vettek az ünnepségeken, a szlovákok még mérsékelték magukat, ezt követően viszont Kvaterník több vidéki települést is meglátogatott. Ezen városokban már előtérbe került a magyarellenes agitáció, Čatloš és Tiso is a két országot valamint Romániát a közös szomszéd részéről fenyegető veszélyről beszélt. Ebből következőleg kiemelt fontosságúnak határozták meg a közös védekezés, együttműködés és

66 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. március 15.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–1825 sz.

67 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. április 8.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–2329 sz.

68 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. június 24.) MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–4332 sz.

harc szükségességét. A beszámolók alapján Kvaterník ugyan nem volt annyira vehemens a magyarokkal szemben, de megértően és pozitív formában reagált a szlovák kijelentésekre. Ennek ellenére a látogatásnak nem volt semmilyen írásbeli eredménye, csupán egy szóbeli megállapodás született politikai, katonai és kulturális együttműködésről a jövőre vonatkozólag.⁶⁹

A horvátokkal párhuzamosan a románokkal való kapcsolat erősítésén is dolgoztak a szlovákok, bár ennek főbb mozgatója inkább Bukarest volt a pozsonyi román sajtóattasén keresztül. Céljuk az volt, hogy közös magyarellenes platformon egyesítsék a két országot, viszont a kapcsolat intenzitása korántsem volt olyan erős. Ugyan 1941 októberében Bukarestben már konkrétan tárgyaltak egy horvát–román–szlovák államközi szövetségről, majd Berlinben az Antikomintern paktum aláírásakor Tuka Béla Ion Antonescuval is találkozott, de nem történt megegyezés semmiféle konkrét egyezmény aláírásáról.⁷⁰

Később az együttműködés lelassult, 1942 áprilisától nem került sor magas rangú politikai vezetők találkozására, inkább csak kulturális jellegű látogatások történtek. A kapcsolatok Pozsonyon túlra is kiterjedtek, többek közt a nem éppen nagyszámú román lakossággal rendelkező Eperjesen is szlovák–román baráti társaság alakult.⁷¹ Ezeket az eseményeket kellő mértékben felhasználva aztán a sajtó nap-nap után cikkezhetett a szlovák–román barátság tradicionális voltáról, a sorsközösségről, a közös vágyakról és érdekekről a közös ellenség ellen. A különböző román küldöttségeket a sajtón kívül a szlovák kormánykörök is megkülönböztető bánásmódban részesítették. Bár a „közös ellenség elleni harc” kifejezést tartalmazó mondatok megfogalmazása inkább a szovjetek elleni küzdelemre voltak vonatkoztathatóak, azért tartalmaztak burkolt magyarellenes megnyilatkozásokat és célzásokat is.

A horvátokkal ellentétben a románok valamilyen módon megpróbálták kihasználni a szlovák kapcsolatot, ami megmutatkozott abban is, hogy összehangolták közös fellépésüket a magyar sajtó ellen.⁷² Sőt, az írott sajtón túl lehetőséget kaptak a szlovák rádióban való szereplésre is. Az általuk terített / szolgáltatott propaganda-anyagban azonban oly mértékben dominált a magyarellenesség,

69 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. július 22.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–5194 sz.

70 *Janek*, i. m., 229. p.

71 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. február 9.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–4684 sz. Eperjesen egyébként 1943 áprilisában szlovák–horvát baráti társaság is alakult.

72 *Janek*, i. m., 230. p.

hogy az már a szlovák politikai vezetés ellenérzését is kiváltotta, és annak egy fentről jövő utasítással elejét kellett venni.⁷³

Ebben persze szerepet játszott, hogy a magyar fél sem nézte jó szemmel az ilyen irányú szervezkedést egy új kisantant létrehozására. Annál is inkább, mert ezeket a törekvéseket erőteljes revíziós kampány is kísérte mind egyes politikusok megnyilvánulásaiban, mind a sajtó hasábjain. Ezekben ismételten a Miskolc–Vác vonalig terjedő szlovák határt követelték vissza, felhívva a határon túl élő szlovákokat a kitartásra, mert — úgymond — hamarosan az összes szlovák közös hazában fog egymásnak örvendeni. Mach egy eperjesi beszédében konkrétan a következőket mondta: „Hitlertől pozitív ígérletünk van, hogy visszkapjuk Kasát, sőt a trianoni határon túlra fogunk benyomulni, s megkapjuk Abaújt, Borsod felső részével és Miskolccal.” Ezután tulajdonképpen előrevetítette a magyarokkal szembeni beneși politikát, amikor is azt fejtegette, hogy a magyar lakosságot kitelepítenék az említett területről, ugyanakkor mindenkinek, aki beszél szlovákul, lehetősége lenne szlováknak vallania magát. Azt sem zárta ki azonban, hogy az érintett területen német kérésre esetleg népszavazást kell majd tartani, ezért felszólította híveit, lépjenek kapcsolatba Magyarországon élő ismerőseikkel, és készítsék fel őket a szavazásra.⁷⁴

Mivel a román–szlovák közeledés csúcspontja egybeesett a Cirill és Metód-ünnepségekkel, amikor jellemzően a lakosságban egyébként is felerősödött a nemzeti öntudat és a határon kívül rekedt szlováksággal való szolidaritás, 1942 júliusában az előző évekhez viszonyítva is jóval több revíziós hangvételű cikk született. Emiatt Kuhl Lajos azonnali találkozót kért Tuka Bélától, ahol felhívta a figyelmét a sajtóban tapasztalható revíziós törekvésekre, és erőteljesen kérte ezek azonnali leállítását.⁷⁵ Mivel ebben az időszakban a szlovák félnek sem állt érdekében nyílt konfrontációba keveredni Magyarországgal szemben, Tuka intézkedett is, hogy csökkentsék a revíziót firtató cikkek számát.

Jozef Mračna, a politikai osztály vezetője azonban ennél is tovább ment, ő ugyanis az újságok túlságosan ömlengő, együttműködést szorgalmazó cikkeit sem helyeselte, mert egyrészt szükségtelen kellemetlen visszahatást kelthet Magyarországon, másrészt úgy gondolta az egész szlovák–román barátkozás felesle-

73 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. július 10.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–4684 sz.

74 Janek, i. m., 232–233. p.

75 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. július 7.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–4661 sz.

ges, mert egészen más tényezők fognak dönteni Délkelet-Európa államait érintő ügyekben.⁷⁶

Ráadásul a németek is ellenségesen tekintettek erre a háromoldalú közeledésre. Karl Hauskrecht, a szlovákiai német párt sajtófőnöke Berlinből visszatérve nyilatkozott úgy újságírók előtt, hogy elítéli a három ország izgága magatartását. A *Grenzbote* július 18-i számában ő maga írta a vezércikket, amiben „Politik der Bewahrung” cím alatt foglalkozott egyes délkelet-európai kis államok politikai három- vagy négyszög alakítására irányuló törekvéseivel. Ebben a cikkben félreérthetetlen módon figyelmeztette őket a német álláspontra, miszerint nem lesz helyük az új Európában, ha nem hagynak fel agitációjukkal.⁷⁷ Miután a románok is érzékelték, hogy Berlinben falba ütközött a kisantant feltámasztására irányuló kezdeményezésük, új koncepcióval álltak elő, amely regionális együttműködést kínált a szlovákoknak, melynek keretében közösen készülhetnének a háború utáni béketárgyalásokra.⁷⁸

Felkészülés a háború utáni rendezésre

A világháború folyamán ezután már csak egyszer ébredtek fel komolyabban a szlovák revíziós remények. Mivel az első bécsi döntés rájuk nézve kedvezőtlennek tartott intézkedéseit az olasz befolyás érvényesülésére vezették vissza, 1943 őszén reménykedtek abban, hogy Olaszország összeomlásával együtt, az olasz külpolitika döntései is revízió alá kerülnek. Abban bíztak, hogy amiképpen Horvátország német segítséggel visszakapta Dalmáciát, Albánia pedig a függetlenségét, úgy a németek őket is megjutalmazzzák majd harctéri vitézségükért, illetve a német politika feltétlen követéséért.⁷⁹

Viszont a szlovák nép zöme ekkor már nem bízott abban, hogy Németország oldalán még elérhetnek bármilyen eredményt is. A német katonai helyzet súlyosbodása miatt sokan a szláv irányzat felé hajlottak. Ismét megerősödtek a pánszláv és a csehszláv irányzatok. Ezek a körök nagy reményt fűztek a németek keleti harctéren történő visszavonulásához. Azt remélték, hogy orosz győzelem esetén

76 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. július 10.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–4684 sz.

77 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. július 22.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942–65/1–5194 sz.

78 *Janek*, i. m., 230. p.

79 Kuhl pozsonyi követ jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak a szlovák revíziós remény újjaéledéséről (1943. október 1.). In: *Magyarok kisebbségben és szórványban*. 130–131. p.

sikerül megteremteni Nagy-Szlovákiát, melynek délkeleti határát egészen Miskolcig tervezték.⁸⁰

A háború eseményei a magyar kormány szemében is világossá tették, hogy Közép-Európa közeljövője nem a német érdekek szerint fog alakulni. Megpróbáltak közeledni a pozsonyi kormány felé,⁸¹ megpedzegetve akár egy esetleges federáció létrehozását is, aminek tulajdonképpen még az előtt meg kéne történnie, hogy a csehek vagy a szovjetek újból megjelennek a Duna-medencében. A szlovák vezetés befolyással rendelkező része azonban, még mindig bízva a háború utánra vonatkozó német ígéretekben hivatalosan elutasított minden ilyen irányú közeledést.⁸² Ez persze nem jelenti azt, hogy a háttérbeszélgetések alkalmával ne történt volna szlovák részről utalás arra vonatkozóan, milyen feltételekkel lennének hajlandóak szorosabbra fűzni a kapcsolataikat Magyarországgal. Egy alkalommal Blaskovich György pozsonyi magyar követségi tanácsos előtt Omyliák követségi tanácsos világitotta meg a szlovák revizionizmus új szempontjait. Véleménye szerint Magyarország érdeke is az önálló Szlovákia fennmaradása, és a szoros politikai és gazdasági kapcsolatok érdekében Magyarországnak csak kisebb területi engedményeket kéne tenni (Surányt, Lévát és Kassa környékét említette). Viszont amennyiben Beneš megalakítja az új Csehszlovákiát, a szlovákoknak, hogy önállóságuk elvesztését feledtesse, vissza fogja követelni Magyarországtól valamennyi, az első bécsi döntés által átadott területet. A továbbiakban azt fejtegette, hogy a jelenlegi szlovákság nem erős nép, viszont ha visszakerülne a 300-350 ezer szlovák, és ha a morvaországi és tengerentúli szlovákok is elhelyezkednének a megnagyobbodott országban, úgy sikeresen szembe tudnának helyezkedni a cseh expanziós törekvésekkel.⁸³

Ezen túlmenően, tekintettel arra, hogy egyre több szó esik a háború utáni rendezésről, és ezzel együtt a kisállamok jövőbeli sorsáról, rövid időn belül 3 előkelő szlovák tényező is sikra szállta sajtóban a kis államok, s természetesen elsősorban Szlovákia fenntartásának szükségességéről. Mivel közülük ketten is ahhoz a körhöz tartoznak, akik kegyvesztetté lettek a németek által, ezen írásokat már

80 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1943. november 16.), MNL OL, K 28, 5. cs., 12. tétel, 1943–P–33.023. sz.

81 Az 1943 során magyar részről történő közeledés folyamatának részletes leírását ld.: *Janek István: Magyar-szlovák diplomáciai puhatolózások 1943-ban a két ország egymással szembeni szándékairól.* In: *Regio* 2006/3, 97–115.

82 *Hetényi*, i. m., 28–29. p.

83 Blaskovich György követségi tanácsos jelentése (1944. január 2.) MNL OL K 63, 464. cs., 1944–65/1–5039/10.

sokkal inkább a szlovák érdekeknek a nyugati hatalmak irányába történő propagálásaként értékelhetjük, mintsem a németek felé. Tiso a szlovákiai németek lapjában a Slowakische Rundschau-ban, a kisállamok kérdéséhez szólva, a szlovák államiság fenntartásának szükségét a következő megállapításokkal indokolta: 1. a szlovák állam nem jelentett akadályt nagy partnereinek a bármilyen fajta nagy tervek kialakításánál. 2. Szlovákia kicsinysége ellenére állami szervezetének kiépítésénél tényleges eredményeket mutatott fel. 3. A szlovák nép sohasem érte el azelőtt azt a gazdasági, kulturális és szociális szintet, mint állami önállósága alatt.

Tiso megállapítását a Slováck 1943. április 16-i számában „*Kisállamok és Szlovákia*” cím alatt Konstantin Čulen⁸⁴ a következőkkel kommentálta: „*A szlovák állam fennállásának négy éve igazolta azt a politikánkat, hogy soha nem jutottunk konfliktusba főleg azokkal az államokkal, amelyeknek fő törekvése, hogy egész Európa területén megteremtsek az államok szilárd szervezetét és azok közti összhangot. A nagytér játszva elviselte maga mellett a kisteret, mint amilyet Szlovákia jelent. Sem a földrajzi, sem a gazdasági és szociális nagytér, sem pedig a szellemi törekvések nagytere nincs kárára a kis szlovák egységnek*”.

Ferdinand Durcansky volt külügyminiszter két cikkben is foglalkozott a kisállamok kérdésével. Az elsőt megállapította, hogy az egyetlen helyes álláspont csak az lehet, hogy Európában a jövőben több állam legyen, mint amennyi a háború előtt volt. Következik ez a nemzeti önrendelkezés alapelvéből, amely Európa középső és keleti részében érvényesülésének még csak a kezdetén áll. Ezen alapelv érvényre jutása az új Európában a béke feltétele, mert ez nyújt egyetlen biztosítékot a hatalmasabbak ambiciózus törekvéseivel szemben. Azok, akik nagyobb egységek kialakítására gondolnak, akár konföderáció, akár lazább föderációk formájában, amelyek kisebb, jelenleg önálló államokat ölelnek fel, megfelelnek arról, hogy a régi elnyomó hatalmak mai utódai a legkevésbé sem alkalmazkodtak a korszerű fejlődéshez és az ilyen államalakulatokban csak alkalmas eszközt látnának uralmi szándékaik érvényesítésére.

A másik cikkének az volt a konklúziója, hogy teljesen indokolatlan az a törekvés, amely meg akarja győzni a világ közvéleményét arról, hogy a mostanihoz hasonló szörnyű háború után a szükséges békét csak úgy lehet megteremteni, ha a kisállamok számát a minimumra csökkentik. A világbéke számára a veszélyt

84 Konstantin Čulen (Gázlós, 1904. február 28. – New York, 1964. április 7.), A Tisó kormány sajtó- majd propagandafőnöke, egyben a kormány „*Amerika szakértőjének*” is tartották. A salzburgi tárgyalások után német nyomásra megfosztották pozíciójától, és a publikálástól is eltiltották, csak álnéven írhatott. Tisóval együtt Krensmünsterben került amerikai fogságba, de a többiektől eltérve nem adták ki a csehszlovák hatóságoknak.

nem a kisállamok jelentik, hanem a nagyok vad ambíciói, hogy kiterjesszék hatalmukat, akár új területek feletti uralmukkal, akár pedig érdekszférájuknak oly nemzetekre való kiterjesztésével, amelyek mindenek felett függetlenségre és szabadságra töreksenek.⁸⁵

A szlovák tudományos körök is lázas buzgalommal kezdték meg a felkészülést a háború utáni rendezésre. Céljuk a Szent István-i állameszmével szemben Nagy-Szlovákia történelmi jogainak megkonstruálása volt. Ebbe szükségképpen beletartozott annak bizonyítása, hogy a szlovákság már jóval a magyarok előtt megjelent a Kárpát-medencében. E munkák szerint ez az esemény a VI. században következett be, majd a szlovákok három évszázadon keresztül nagyhatalmi politikát folytathattak, egészen a Nagymorva Birodalom bukásáig. A már jól ismert hőskoron túl azonban megjelent egy új toposz is, méghozzá az „Európa védőbástyájának” szerepe. A tatárjárást hozták fel, ami a Duna vonalánál állt meg, így az, hogy nem özönlöttek el Európát, a szlovákoknak köszönhető.⁸⁶ A Szent István-i állameszme ellensúlyozására tett erőfeszítésként értékelhetjük a szlovák szentek kultuszának megerősítését is.

Revíziós propaganda a sajtóban

Szlovákia fennállása során a propaganda legfontosabb hordozója a sajtó volt. A három országos napilap közül a *Slovák* és a *Slovenská Pravda* Tisó-párti, míg a Hlinka-gárda lapja, a *Gardista* Mach- és Tuka-párti volt. Ezeken kívül még volt két regionális napilap Zsolnán és Eperjesen, melyek a Mach-féle politikát követték. Az országban megjelenő két hetilap közül a *Nástup* Tisó-párti volt, míg az evangélikus szlovákok lapja a *Národné Noviny* burkoltan a csehszlovákizmus eszméjét hirdette.⁸⁷

Bár a sajtó már 1938 novembere és decembere folyamán is tele volt a bécsi döntés miatt panaszkodó cikkekkel, tényleges revíziós propagandájuk csak a surányi incidens után indult be. Történt ugyanis, hogy 1938 karácsonyán a többségében szlovákok lakta Nagysurányban, a magyar csendőrség egy golyója eltalálta a 17 éves Mária Kokošovát, aki belehalt hasi sérülésébe.

85 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1943. április 29.) MNL OL K 63, 463. cs. 1943–65/1–3817.

86 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1943. július 3.) MNL OL K 63, 463. cs. 1943–65/1–127/pol.

87 Jelentés a szlovákiai sajtó helyzetéről (1940. október 28.), MNL OL, K 64, 93. cs., 65. tétel, 1941–65–36. sz.

Az eseményeket a szemtanúk beszámolóiból és a korabeli jelentésekből kísérhetjük meg rekonstruálni, azonban nem meglepő módon a magyar és a szlovák források mást és mást állítanak.⁸⁸ Az egyik surányi fiatal a történeteket a kb. 1 héttel karácsony előtt Budapestre érkezett magyar delegáció látogatásáig vezeti vissza. Ekkor a magyarok elmondták, hogy örülnek a Magyarországhoz történő csatlakozásnak, és semmiképp nem akarnak visszakerülni Szlovákiához. A surányi szlovákok felháborodtak, hogy a többség nevében beszélnek, amit csak fokozott, hogy szenteste a pap nem volt hajlandó szlovák nyelvű misét tartani. Emiatt az éjjeli mise végén elénekelték a szlovák himnuszt, mire a csendőrök megérkeztek, és elkezdték az embereket puskatussal verni. Másnap az eset megismétlődött, de akkor már lövések is dördültek, aminek egy halálos és hat súlyos sebesültje volt. Az incidens után mintegy 50 embert letartóztattak, és csúnyán összeverték őket.⁸⁹

Ezzel szemben a magyar jelentések szerint a szlovákok köhögésekkel és hangoskodással zavarták meg a misét, a végén pedig összeverekedtek a surányi magyarokkal. A csendőrség kiérkezése után többszöri felszólítás után sem voltak hajlandók elhagyni a területet, hanem rájuk támadtak, és a csendőrök csak ekkor lőttek a tömegbe. Az összeütközésnek az egy halálos áldozaton túl négy súlyos sérültje volt. A könnyebb sérültek azonnal a szlovák határ felé vették az irányt, és a nyitrai kórházban kerültek elhelyezésre.⁹⁰ A véres eseményeket megelőzően több, Nyitrán nyomtatott röpcédulát is találtak a lakosságnál, a következő szövegekkel: „*Dicsőség Szlovákiának és a fehér-kék-piros színeknek*”, „*Piszkos magyar katonaság*” vagy „*Szlovákok harcoljatok a magyar uralom ellen*”.⁹¹

A surányi incidensről, és az azt követő tüntetésekről szóló nyomozati anyagban kiemelték a szlovák diákság szerepét is, akik — úgymond — tudatos provokációikkal hozzájárultak az események ilyen irányú elfajulásához. Emellett a lakosság felhecceléséhez hozzájárulhatott egy néhány nappal korábbi nyitrai esemény is. Ekkor ugyanis egy népgyűlésen Alexander Mach és a szlovák iskolaügyi miniszter is olyan értelmű kijelentéseket tett, hogy biztosíthatják a Magyarországhoz került szlovákokat arról, hogy Komját, Nagysurányt és vidéke hamarosan

88 Még a halálos áldozatok számában sincs egyetértés. Míg a legtöbb helyen 1 halálos áldozat van megemlítve, Ladislav Deák prágai levéltári forrásokra hivatkozva 5 halotról ír.

89 *Kirschbaum*, i. m., 145. p.

90 1938. december 28-i MTI bizalmas értesítés <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> (Utolsó elérés: 2015. február 15.)

91 A Csendőrség nyomozó osztályparancsnokságának jelentése a nagysurányi eseményekről (1938. december 31.), MNL OL, K 64, 18. cs., 59. tétel, 1939-P-15.011. sz.

visszakerül Csehszlovákiához. S ebben számíthatnak ugyan a szlovák kormány támogatására, azonban nem várhatnak mindent tőlük.⁹² Ezzel tulajdonképpen egy nem is annyira rejtett utasítást adtak ki azzal kapcsolatban, hogy a helyi lakosok is járuljanak hozzá a helyzet destabilizálásához. Ezek a dokumentumok inkább azt voltak hivatottak bizonyítani, hogy a surányi események egy Szlovákiából irányított, tudatos provokáció sajnálatos következményei voltak, amelynek irányítói és végrehajtói a Hlinka-gárdához köthetőek.

Bárki volt is azonban a fő felelős, a surányi karácsony a magyar csendőrség kegyetlenkedésének és a magyar elnyomásnak a szimbólumává vált Szlovákiában. A szlovák sajtó párhuzamba állította az eseményt az 1907-es csernovai sortűzzel, és olyanokat írtak, hogy húsz év alatt minden megváltozott a világban, csak a magyar csendőrség kegyetlenkedése nem. Andrej Žarnov *Surány* címmel bosszúszomjas verset is írt az esetről, mely vérben gázoló magyar csendőröket és pusztai hordákat emleget, akiket vissza kell üzni Ázsiába.⁹³ Ez a vers aztán a Slovenská Liga pozsonyi kirakatában hosszú ideig fő helyen volt kifüggesztve.⁹⁴

Az újságokban ettől kezdve sorozatosan jöttek a cikkek a különböző szlovák áldozatokról. Ebben a kampányban nem csak a szlovákiai, de a prágai kiadású lapok is részt vállaltak. Üldözésekről, börtönökről, ezeréves tradíciójú magyar elnyomásról írtak. Mindennaposak lettek a sérelmeket idéző cikkek és a Magyarországról érkező állítólagos levelek. A Česká Slovo december 30-i száma például már odáig ment, hogy a németeket szólította meg cikkében, miszerint Csehszlovákiában sokkal jobb sorsuk volt. A cikk apropóját a Munkácson bezárt német polgári iskola adta, amely után egész Magyarországon egyetlen német tannyelvű polgári iskola maradt.⁹⁵ Ugyanezen a napon a másik jelentős prágai újság, a Lidové Noviny is foglalkozott a visszacsatolt területeken élő szlovák lakossággal. Cikkük szerint tucatjával érkeztek naponta olyan menekültek, leginkább Surány, Érsekújvár és Galánta környékéről, akik azt állították, hogy az utóbbi napokban kegyetlen üldözésnek van kitéve nemcsak a szlovák, de a magyar lakosság is. Az

92 Bartha Károly honvédelmi miniszter jelentése (1939. január 3.), MNL OL, K 63, 71. cs. 1939-7/7-212. sz.

93 A verset ld.: *Kirschbaum*, i. m. 152. p.

94 Kuhl pozsonyi követ jelentése (1942. július 7.), MNL OL, K 63, 463. cs. 1942-65/1-4661 sz.

95 NAČR, Ministerstvo Zahraniční věci — výstřižkový archiv, 33 n 80, Česká Slovo 1938. december 30. Az újság eme cikkében az NSDAP stájerországi hivatalos orgánumára a Tagespostra hivatkozik. A munkácsi iskola bezárása a magyar sajtótermékekben is publicitást kapott, amelyekben lényegében a kevés gyereket és a tanárok ukrán propagandáját emelték ki a bezárás okaként.

üldözés okaként a Csehszlovákiához való visszacsatolást kérő memorandumot tartják. A csendőri kegyetlenkedésre példaként hozzák a szlovák iskolaügyi miniszter által a surányi gimnáziumba küldött tanár esetét, akit mikor a hatóságoknál jelentkezett, levetkőztették, megverték és Komáromba szállították.⁹⁶

Az iskolaüggyel kapcsolatos intézkedések egyébként is sarkalatos pontját jelentették a szlovák tiltakozásoknak. A bécsi döntés után a csehszlovák iskolaügyi minisztérium olyan utasítást adott ki a tanároknak, hogy mindenki maradjon a helyén, nehogy tanárihiányra hivatkozva lehessen bezárni az iskolákat. A *Lidové Listy* szerint azonban ez messze nem valósult meg, mivel ők mintegy ezer szlovák osztály bezárásáról írtak, miközben csak 584 olyan tanárnak mondtak fel, akik nem voltak hajlandók magyarnak vallani magukat. Az egyházi iskolák tanárainak eltávolítását is sérelmezték, ami miatt a szlovákok a Szentszéknél tiltakoztak.⁹⁷ A *Lidové Noviny* a kassai iskolák helyzetéről írt hosszabb elemzést. Az ő adataik szerint a városban dolgozó 170 szlovák és cseh tanár közül csupán 46 maradhatott állásban, a többiek helyére Magyarországból hoztak embereket.⁹⁸ Tiso egy Petravich Gyulával folytatott beszélgetése alkalmával még az újságok hasábjain megjelent számoknál is többet mondott, 900 olyan tanítót említett, akiket kiutasítottak Magyarországból. Petravich csak azon iskolák tanítóinak kiutasítását ismerte el, akik magyar vidékeken a Slovenská Liga által létrehozott szlovák iskolákban tanítottak, hiszen azok a változott viszonyok folytán feleslegessé váltak.⁹⁹

Az 1939. január 6-i munkácsi incidens¹⁰⁰ után az újságok terroristákról, csendőri rémuralomról és kárpátaljai szabadesapatokról írtak. A publicisztikai cikkek mondanivalója az volt, hogy szó sem lehet megegyezésről a magyarokkal. Népszavazást követeltek, állandóan az elcsatolt területek rossz viszonyaival és a szlovákokat ért támadásokkal és kiutasításokkal foglalkoztak. Miközben valóban történtek kiutasítások, az eddigi kutatások — amelyek élén magyar részről Simon

96 NAČR, Ministerstvo Zahraniční věci — výstřížkový archív, 33 n 80, Lidové Noviny, 1938. december 30.

97 NAČR, Ministerstvo Zahraniční věci — výstřížkový archív, 33 n 80, Lidové Listy, 1938. december 31.

98 NAČR, Ministerstvo Zahraniční věci — výstřížkový archív, 33 n 80, Lidové Noviny, 1938. február 22.

99 Beszélgetés Tiso miniszterelnökkel a szlovákok panaszairól (1939. január 12.) MNL OL K 63, 71. cs., 1939–7/7–391. sz.

100 Az eset érdekessége, hogy ekkor a csehek támadtak orvul a magyar határőrökre, és a támadásnak több magyar halálos áldozata is volt.

Attila áll –, arra mutatnak rá, hogy a valóság közel sem felelt meg az e cikkekben leírtaknak. Ennek eklatáns példája, a betelepített telepések viszonyulása az új helyzethez. A bécsi döntést követően 2400 ilyen család került át Magyarországra, és közülük mindössze 400 hagyta el az országot, akiknek a többsége legionárius, az Államvédelmi Őrség tagja volt, ráadásul cseh és morva nemzetiségű. Helyén maradt tehát a magántelepések nagy része, akiket a magyar honvédség bevonulása alatt sem szóbeli sem fizikai atrocitás nem ért. A későbbiek során is a legsúlyosabb incidensnek egy köbölkúti esetet tartanak, ahol a szlovák források szerint a magyar katonák három legionárius telepest kivégeztek. Az események leírásában azonban több bizonytalanság is van, így annak megtörténtét a mai napig nem sikerült hitelt érdemlően bebizonyítani.¹⁰¹ A visszacsatolt területen 1938. december 22-én vezették be a polgári közigazgatást, és ettől kezdve egyetlen kiutasítás sem történt. Ez persze nem jelenti azt, hogy — főleg a közalkalmazotti rétegből — a könnyebb boldogulás érdekében néhányan ne települtek volna át Szlovákiába. Közülük aztán némelyek mártírnak adták ki magukat, akik a magyar uralom miatt kényszerültek elhagyni otthonukat, amit a sajtó sikeresen meglovagolhatott.

Februárban a pozsonyi sajtóban megritkultak a támadások, csehellenes kampány indult, amely háttérbe szorította a magyarellenes cikkeket. Ez a helyzet egészen Csehszlovákia felbomlásáig fennállt, majd a kis háborút követően indult meg az újabb sajtóhadjárat.¹⁰² A magyarok brutalitásával kapcsolatban egyre abszurdabb híresztelések keltek szárnyra. A *Národnie Noviny* április 19-i számában például arról írt, hogy a magyarok több olyan szörnyűséget tettek (hasfelmetszés, füllevágás, megvakítás stb.), amire nem vetemedne a világ legkultúrátlanabb nemzete sem.¹⁰³

A kis háború eseményeit is igyekeztek a maguk javára felhasználni. A *Slovákban* a szlovák hadsereget dicsőítő cikkek sora jelent meg, amelyek a márciusban lezajlott eseményeket a szlovák hadsereg fényes győzelmeként ábrázolták. Ezt időnként képekkel is megpróbálták alátámasztani. Az 1939. augusztus 12-i számban például egy a honvédségtől márciusban záskmányolt zászló volt látható, a kép hitelességét azonban a magyar követ megkérdőjelezte.¹⁰⁴ Az újságokban a vitatott terület jövőjével kapcsolatos elképzelések is megjelentek. A *Slovák* 1940.

101 *Simon Attila*: Telepek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. 197–199. p.

102 MNL OL, K 63, 458. cs., 65. tétel, MTI sajtófigyelés.

103 MNL OL, K 64, 84. cs., 1939–65/7–2532. sz.

104 Werth Henrik honvéd vezérkari főnök jelentése (1939. augusztus 19.), MNL OL, K 63, 457. cs., 1939–65/7–4096. sz.

április 4-i cikke szerint a határokat úgy kell megvonni, hogy a két országban ugyanannyi maradjon a kisebbség száma, hogy azután ki lehessen őket cserélni.¹⁰⁵ Az elképzeléssel csak az volt a probléma, hogy a szlovákok egyetlen 1938 után készült népszéírást vagy népszámlálást sem voltak hajlandóak hitelesnek elfogadni. Leginkább a Kassa környéki népszámlálási adatokat sérelmezték. A *Slovák* összesen 38 olyan települést sorolt fel, ahol 1930-hoz képest óriási eltolódás volt a magyarok javára.¹⁰⁶

A sajtó propagandáját egyszerűsített formában a Hlinka-gárda tagjai közvetítették a szélesebb néptömegek felé. Ugyan azt nem állíthatjuk, hogy maga a párt is tevékenyen részt vett a szervezési munkálatokban, de hallgatólagosan mindenképp támogatták azt. Elsősorban a fiatalság nemzeti öntudatának az erősítése, és ezzel együtt a Magyarország iránti bizalom megrendítése volt a céljuk. Tevékenységük Nyitrán összpontosult és Komját, Nagysurány és Tótmegyér községek vonalától az új határ felé eső területre terjedt ki.¹⁰⁷

A Magyarországon belüli agitáció folytatására leginkább azok a diákok voltak a legmegfelelőbbek, akik a visszacsatolt területekről Szlovákiába jártak át iskolába. Mint ahogy fentebb említettük, a nagysurányi eseményekben is komoly szerepük lehetett, de a későbbiek folyamán is részt vettek különböző tüntetések szervezésében. A legkomolyabb Komjáton zajlott le, 1939 márciusában, azon a napon, amikor megindult a nemzetközi vasútforgalom a Nyitra és Komját közti vonal újraindításával. Ez alkalomból a vasútállomáson mintegy 800-1000 fős, többségében nagysurányi illetőségű tömeg várta a nyitrai cseh-szlovák vonat érkezését. Amint ez megtörtént elénekelték a „*Hej Slováci!*” című éneket, de ezt követően több magyargúnyoló irredenta dalt is. A tömeg olyannyira feltűzelte magát, hogy a csendőrség oszlatására volt szükség, azonban kisebb csoportosulások ezt követően is folyamatosan voltak a városban.¹⁰⁸ A diákság szolgálatait a tüntetésszervezésen túl leginkább a magyarelles röpiratok terjesztésben lehetett igénybe venni, ami egyébként is a szlovák propaganda jellemző megnyilvánulása volt.

Magyarországon végzett tevékenységükhöz kiváló eszközül szolgált az ún. passage vonatok is. A bécsi döntést követően fennmaradt kérdések egyike volt, hogy mi legyen azokkal a vasútvonalakkal, amelyek két végpontja ugyan szlovák

105 Szabó pozsonyi követ jelentése (1940. május 25.). Közli: DIMK V. köt., 146–148. p.

106 Szlovák lapszemle (1942. július 15.), MNL OL, K 28, 47. cs., 89. tétel, 1942–P–23.273. sz.

107 *Hetényi*, i. m., 172. p.

108 A 2. határvadász dandár parancsnok jelentése. MNL OL, K 63, 71. csomó, 1939–7/7–1161.

területen maradt, de bizonyos szakaszai átnyúltak a határon. Hosszas egyeztetés után a magyar hatóságok engedélyezték a szlovák vasút számára e vonalak használatát, azzal a feltétellel, hogy a magyarországi szakaszon nem állhat meg a szerelvény. Így ezek a vonatok tulajdonképpen területenkívüliséget élveztek, és semmit nem lehetett az ellen tenni, hogy folyamatosan szlovák propagandaanyagokat hozzanak be rajtuk, és azokat magyar területen kidobálják.

A röpiratokon látható motívumokat két csoportra lehet osztani. Egyrészt gyakori volt a szlovák szenvedést szimbolizáló vérző testű alak, aki fölött diadalittasan áll egy díszmagyarba öltözött, általában kövér ember, karddal az oldalán. A lengyelországi hadjáratot követően viszont, nyilván a sikereken felbuzdulva, elterjedtek a szlovákságot kedvező színben feltüntető ábrázolások. Például az izmos szlovákokot jelképező képek, amint az egy lengyel vagy egy magyar katonát — olykor egyszerre mindkettőt — torkon vág a Tátra bérci alatt, vagy amint egy szlovák katona szuronyos puskával Magyarország területébe szúr. A magyarokat és a szlovákokat állatok bőrébe bújtatva is ábrázolták, korcs, üvöltő farkasként az előbbi, míg fehér galambként megjelenítve az utóbbi nemzetet. A röpiratok szövegükben Magyarországot támadták, követelték az elcsatolt területek visszaadását és a magyarsággal szembeni reciprocitás alkalmazását. Erre példaként elég csak egy 1943. évi rimakokavai esetet felhozni, amikor a következő tartalmú falragaszok jelentek meg a házakon: „*A Magyarországon* lévő szlovák föld és szlovák vér a mi Szlovákiánkat illeti; Követeljük vissza minden testvérünket és minden földet, amit a tőlünk a magyarok leszakítottak; Soha nem engedjük véreink magyarok általi elszakítását; Reciprocitást követelünk; Magyar-zsidó nem élhet Szlovákiában”.¹⁰⁹ Az irredenta jelszavakon túl gyakran jelent még meg Žarnov *Surány* című verse, vagy annak részlete is.

A Magyarországon élő szlovák diákság propagandatevékenysége kétirányú volt, nem csupán a határ két oldalán élő szlovákokat célozták meg, de a szlovák oldalon lévő teljes népesség körében is folyamatos magyarelles hangulatot szítottak. Rossz híreket közöltek az ország élelmiszerellátásáról, szidták a magyar közigazgatást, és arról beszéltek, hogy visszakiváncsoznak a jelenlegi Szlovákiába vagy a régi csehszlovák világba.

Ahogy Szabó György egy jelentéséből kitűnik, a teljesen alaptalan rémhírtérjesztésektől sem riadtak vissza, egy alkalommal például arról „tájékoztatták” Mocsonok város lakosait, hogy a magyar vasutasok szabotázsakciója

109 *Hetényi*, i. m., 169. p.

következtében több száz német katona halt meg egy balesetben.¹¹⁰ 1939 augusztusában előfordult, hogy Pozsonyban az ottani magyarság nevében terjesztettek röplapokat. Ezekben arra buzdították a magyarokat, hogy menjenek Budapestre, ahol már várják őket. Szlovákiában már a szlovák az úr, nekik ott már nincs semmi keresnivalójuk. Bár a készítők a pozsonyi magyar nyomda bélyegzőjét hamisították a röpiratra, a nyelvtani helyességre már nem ügyeltek eléggé, így könnyen felismerhető volt hamisítás.¹¹¹ A sikeres szeptemberi hadműveleteket követően igyekeztek Magyarországot párhuzamba állítani Lengyelországgal. Különbőségként csak annyit fogalmaztak meg, hogy Lengyelország nagyobb és erősebb is volt, így Magyarország leendő sorsa sem lehet kétséges, mert nem oldotta meg a nemzetiségi és szociális problémákat. A pozsonyi állami nyomdában nyomott röplapok szerint Magyarországon csak a mágnásoknak, grófoknak és zsidóknak van jó dolguk, a munkások és a földművesek nyomorban tengődnek. A jövőről pedig ekképp írnak: *„Ahogy a tavasz eljön, és a természet felszabadul a tél hideg börtönéből, úgy szabadulnak ki a magyarországi nemzetiségek is a nemzetek magyar börtönéből és a dolgozó nép kinzókamrájából.”*¹¹²

Az írott sajtó mellett a szlovák rádió is gyakorta helyt adott a Magyarország elleni agitációnak, és gyakran még az újságoknál is radikálisabb kijelentések hangzottak el benne. Ráadásul, ahogy azt fentebb már említettük, előfordult, hogy lehetőséget nyújtott a román propaganda terjesztésének is. Általában igyekeztek minden olyan körülményt kihasználni, ami alkalmas volt a magyar egység megbolygatására. Előhozták a szociális bajokat, a nyilas párt sikereit vagy a német kisebbség követeléseit. Adásaikban állítólagos magyarországi lakosok leveleit olvasták fel, akik az ottani állapotokról igen becsmérően beszéltek. Többször hangjátékokkal is tarkították műsoraikat, amelyeknek tárgya erősen magyarelles és gyalázkodó volt. Ilyen volt például az 1848-ban halálra ítélt szlovák diákkapitányok siralomházban töltött óráiról szóló közvetítés, vagy a kis háború napjairól szóló hangjáték, amely a magyar–szlovák harcokat és az állítólagos magyar kegyetlenkedéseket vitte mikrofon elé.¹¹³ A kulturális műsorszolgáltatásukat

110 Szabó pozsonyi követ jelentése a Vághosszúfalu és Mocsonok községek közti határátlépésekről 1941. január 9., MNL OL K 63, 462. cs., 1941–65/7–212 sz.

111 Szabó pozsonyi ügyvivő jelentése (1939. szeptember 15.), MNL OL, K 63, 457.cs., 1939–65/7–4157. sz.

112 A pozsonyi követség jelentése a magyarelles röpiratok tárgyában (1939. október 23.), MNL OL, K 28, 47. cs., 89. tétel, 1939–P–19.880. sz.

113 Szabó pozsonyi ügyvivő jelentése a szlovák rádió Magyarország elleni propagandájáról (1939. július 21.) MNL OL, K 63, 457. cs., 1939–65/7–4058. sz.

színesítették a különböző, leginkább iskolai nyitó esetleg záró ünnepeken elhangzó beszédek sugárzása, amelyek olyan politikai felhangot kaptak, amik szintén nem segítették a szlovák–magyar viszony stabilitását.

A szlovák propaganda a sajtón és a rádión kívül egyéb demonstratív eszközökhöz is nyúlt. A Nagysurányban történetek után december 28-án a pozsonyi színház előtti téren nemzeti és gyászruha árnyékában állítottak fel egy ravatalt Surány felírással, amely mellett négy Hlinka-gárdista állt díszőrséget fáklyával a kezében.¹¹⁴ A szlovák revíziós törekvéseket propagandafilmek készítése is színesítette. Ezek lejátszására a pozsonyi Tátra moziban került sor. A rövid, alig öt perces filmek csupán néhány jelenetet tartalmaztak. A közönség ennek ellenére tapsviharral fogadta azokat, és vetítésük közben gyakorta felhangzott a „*Mindent vissza!*” kiáltás. A filmek címei (*Pamätajte, Spominaj!* stb.) arra utaltak, hogy az elvesztett területeket sosem felejtethik el. Jelenetei nagyjából ugyanazt a sablont követték. Feltűntek bennük az elszakított részek városai és emblematisus épületei (pl. kassai dóm), és a magyar csendőr, ahogy a szlovákokat kínozza. A filmek végkifejlete azonban a szlovákok végső győzelmét vetítette előre: a csendőrök helyén megjelennek a Hlinka-gárdisták, akik a visszafoglalt településeken kitzük a szlovák zászlókat. Ezeknek e jeleneteknek az illusztrálására tökéletesen megfeleltek a Cseklész újbóli visszavételekor készített felvételek.¹¹⁵

Összegzés

Az 1938-as és 1939-es évek Közép-Európa népei számára az átlagosnál jóval mozgalmasabban teltek. Különösen igaz ez a szlovákokra nézve, akik 1939. március 14-én, a történelem folyamán első ízben kikiálthatták az önálló szlovák államot. A Szlovák Köztársaság megszületése felett érzett örömet azonban több tényező is beárnyékolta. Elsősorban ez annak tudható be, hogy ez az állam nem azokon a határokon belül jött létre, amelyeket a szlovákok magukénak tekinthettek volna. Ugyanis 1938. november 2-án a bécsi Belvedere palotában Magyarországnak ítélték több mint 10 000 km²-t az ország déli területsávjából. Ehhez jött még az 1939 áprilisában a szlovák–magyar határkonfliktus alatt keleten elveszített majd 2000 km². Mivel ezeknek a területmódosításoknak köszönhetően a szlovák ajkú lakosság egy része is a határokon kívül rekedt, akár természetesnek is vél-

114 Vörmle pozsonyi követ jelentése (1939. január 4.). K 63, 71. cs. 1939–7/7–212. sz.

115 Szabó pozsonyi ügyvivő jelentése (1939. július 8.) MNL OL, K 63, 457. cs., 65. tétel.

hetjük, hogy a szlovák állam rövid hat éves fennállása idején legfőbb külpolitikai célkitűzésévé tette a bécsi döntés revízióját.

De milyen konkrét elképzelésük volt a szlovák vezetőknek a szlovák–magyar határt illetően? Beérték volna a szintiszta szlovák területek visszaadásával, az 1938-as határok visszaállítását szerették volna elérni vagy akár még annál is többet, mélyen behatolni a trianoni Magyarország területébe? Ezt a látszólagosan könnyűnek tűnő kérdést, mégsem olyan egyszerű megválaszolni, ahhoz több tényezőt egyidejűleg kell vizsgálat alá venni. Először is, semmiképp nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a létrejövő szlovák államalakulatot erősen túlzás lenne önállónak nevezni, hiszen Jozef Tiso alig egy héttel a függetlenség kikiáltása után Hitler védelmébe helyezte az országot, vállalva, hogy kül- és gazdaságpolitikáját a német kívánalmaknak megfelelően alakítja. Másrészt Jozef Tiso mellett, vagy inkább vele szemben, hirtelen vezető pozícióban találta magát egy új politikusi generáció, akik a vizsgált időszakban egész politikájukat a magyarellenességre alapozták, és a revíziós propaganda irányítói voltak. A két legfontosabb ilyen politikus kétségkívül Alexander Mach és Jozef M. Kirschbaum volt. Ők, és az irányvonalukat követő további politikusok népszerűségük fenntartása érdekében gyakran intéztek éles kirohanásokat Magyarországot ellen, ami többször okozott diplomáciai bonyodalmakat a két ország között. Beszédeikben visszatérő elem volt, hogy a Vác-Miskolc vonalig követelték az új határt. Ezeket a kijelentéseket azonban mégsem tekinthetjük a szlovák külpolitika fő irányvonalának, lehetőségeiket ennél sokkal realisabban mérték fel.

A határ módosítását elsősorban a németek kegyeiből vélték elérhetőnek, ennek érdekében egyedülként csatlakoztak Németországhoz a Lengyelország ellenes hadjárathoz. A jutalom azonban elmaradt, a bécsi döntés várva várt revíziójára nem került sor, és emellett csupán sovány vigaszt jelentett az északi területek megszerzése. Egyben egyértelművé vált, hogy a németek részéről a háború lezárásáig nem fog terítékre kerülni a szlovák–magyar határ kérdése.

Mivel az új állam folyamatos gazdasági problémákkal küzdött, nem tehetette meg, hogy teljesen elvesse a magyarok jóindulatát. Ez aztán abban mutatkozott meg, hogy időnként teljesen elhallgattak a revíziós hangok, míg máskor kétoldalú tárgyalások alkalmával próbáltak bizonyos területi engedményeket kicsikarni. Ahogy annak végül többször hangot is adott, maga Tiso is felismerte, hogy a két ország közti megbékélés kulcsa csakis az érintett felek kezében van, az nem lehet egy külső nagyhatalomtól várni. Sajnálkozását fejezte ki amiatt is, hogy nem sikerült Komáromban megegyezésre jutni, és végül a németek és az olaszok döntöttek a régió sorsa felett. Mindezen tények miatt úgy érzem, ha a bécsi dön-

tést követően a magyar fél a szlovák többségű területeket átengedi Szlovákiának, elejét lehetett volna venni a Pozsonyból érkező revíziós politikának.

Mivel azonban ez nem történt meg, a szlovák revíziós politika az élet minden területére kiterjedt. A propaganda terjesztésének legegyszerűbb módja a röpiratok készítése volt, amik a Mach által irányított Hlinka-gárda közvetítésével jutott el az emberekhez az ország minden szegletébe, de még Magyarországra is csempézték azokat. Arra, hogy ez állami támogatással történt, elég bizonyíték, hogy a röpiratok egy részét az állami nyomdában nyomták. A revíziós propagandának kitűnő megjelenési színhelyt nyújtott a sajtó is. Az újságok és a sajtó folyamatosan teret adtak a szlovák irredenta megnyilvánulásoknak. Ennek erősege mindig az éppen aktuális politikai helyzettől függött. Azt, hogy sohasem mondanak le az elveszített területekről, propaganda filmekkel is igyekeztek bizonyítani, amelyeknek visszatérő jelenetei voltak, amint a szlovákok visszatérnek az elszakított városokba. Gyakran tartottak szimpátiatüntetéseket az idegenbe szakadt szlovákságért, ahol gyűjtéseket rendeztek értük. Ezeket egyre inkább elterjedtek a magyaroktól átvett irredenta jelszavak használata, mint például a „*Mindent vissza!*” vagy a „*Magyar Hiszekegy*” szlovákra lefordított változata.

NAGY SÁNDOR

A FAJVÉDELEM ÚTVESZTŐJÉBEN

Bírói gyakorlat „fajgyalázási” perekben (1942–1944)

A harmadik zsidótörvényként elhíresült 1941. évi XV. törvénycikk, amely a mérsékeltnek tűnő „a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről” címet viselte, új fejezetet nyitott a magyarországi zsidóság diszkriminációja tekintetében. A törvény nem csak — belügyminiszteri engedélyhez kötött kivételektől eltekintve — megtiltotta a keresztyények és zsidók közötti házasságkötést, de büntetni rendelte a házasságon kívüli nemi viszony zsidó férfi-keresztyény nő relációját is. A „zsidó” jogi fogalmát a felekezet határait átlépően meghatározva, illetőleg a második zsidótörvénynél (1939: IV. tc.) is szélesebb körre kiterjesztve, minden korábbi jogszabályhoz képest többet tett a zsidóként meghatározott magyar állampolgárok társadalmi gettósítása, illetőleg, a szexualitás büntetőjogi ellenőrzésén keresztül, a jogilag kettéosztott magyar társadalmat összefűző emberi kapcsolatok szétzilálása érdekében.

Habár a Holocaust magyarországi előtörténetét hagyományosabb megközelítésben vizsgáló történészek csaknem egyöntetű véleménye, hogy a jogfosztó törvénynek a házasságon kívüli zsidó-keresztyény nemi viszonyra, korabeli közkeletű kifejezéssel élve: „fajgyalázásra” vonatkozó 15. §-át a gyakorlatban nem vagy csak elvétve alkalmazták,¹ a kép ettől összetettebb és mindenképpen árnya-

1 Zinner Tibor és Szita Szabolcs állításait idézi, egyúttal cáfolja: *Lugosi András*: „Sztalin főhercege”. Kohn báró vacsorái a Falk Miksa utcában a fajgyalázási törvény idején. *Fons* 2010/4. 532–533. p. Ld. még: *Kádár Gábor–Vági Zoltán*: A náciak testpolitikája. *Szex és faj. Magyar Narancs* 2008/28. (2008. július 10.) 14. p. Eszerint: „hazánkban a fajgyalázási ügyek nem kerültek nagy számban bíróság elé”. Karsai László szintén hangsúlyozza, hogy „Eddigi levéltári kutatásaink során rendkívül ritkán talákoztunk ilyen esetekkel.” *Karsai László*: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. *Századok* 2004/6. 1302. p. Kivételt képez: *Pelle János*: A gyűlölet vetése. A zsidótörvények és a magyar közvélemény 1938–1944. Budapest, 2001. 185–191. p. Újabban a fajgyalázás iránti társadalomtörténeti érdeklődés feléledésének lehetünk tanúi: *Lugosi i. m.*, ill. *Gábor Szegedi*: Good Health is the Best Dowry: Marriage Counseling, Premarital Examinations, Sex Education in Hungary 1920–1952. Dissertation in History. Central European University, Budapest, 2014. 307–317. p. A szerzők fajgyalázási pereket vizsgálnak, amit azonban a jelenség számszerűsítésének igénye nélkül végeznek.

landó. Így a büntető igazságszolgáltatás különböző szintjeit pásztázó statisztikai, ügyforgalmi adatok alapvető különbséget jeleznek a törvény végrehajtásának fővárosi és a vidéki fejleményei tekintetében. Míg vidéken, úgy tűnik, ritkán fordult elő fajgyalázás miatt indított büntető eljárás, Budapesten, ahol a magyarországi zsidóság közel egyharmada koncentrálnak, az ilyen esetek száma már korántsem mondható csekélynek.

Országos statisztika ugyan csak az 1942-ben jogerősen befejezett fajgyalázási ügyekről látott napvilágot, eszerint viszont az évben nem kevesebb mint 707 alkalommal tettek feljelentést „fajvédelmi törvénybe ütköző büntett” miatt. Ezek közül 605 esetben az eljárás nem jutott bírói szakaszba; a törvényszékek mindössze 102 ilyen pert tárgyaltak; 61 esetben hoztak marasztaló, 41 alkalommal pedig felmentő ítéletet.² Sajnos, az összesített adatokból nem derül ki, mely törvényhatóságokban indult eljárás, így ezúttal a fővárosi esetek arányára vonatkozóan nem kapunk információt.

Budapestet illetően az 1941-ben és 1942-ben lezárt rendőrségi nyomozásokról áll rendelkezésre publikált statisztika: eszerint a fővárosban a törvény életbe lépése (1941. október 10.) utáni két és fél hónapban 104 megindult nyomozást sikerült lezárni; a következő teljes évben ez a szám 1459-re ugrott.³ Az utóbbi adat ugyan nehezen egyeztethető össze az idézett országos feljelentési számmal, annak alapján mégis körvonalazódik a fővárosi ügyek kiemelkedő volumene (az országos statisztika talán csak a tárgyévben ügyészi vagy bírói szakaszban lezárt ügyeket vette figyelembe, a következő évre áthúzódó nyomozásokat nem).

Ezen túlmenően, az ügyforgalom felmérésénél korabeli kimutatásokra, illetve a különböző eljárási szinteken a levéltárakban megőrződött iratokra hagyatkozhatunk. Az Igazságügyi Minisztériumhoz felterjesztett főügyészségi jelentések szerint a vidéki ügyészségeken kevés ügy fordult elő, s idővel azok száma is csökkenő tendenciát mutatott. A törvényszékek marasztaló ítéletet csupán az ügyek kb. 15%-ában hoztak. Így például a kassai főügyészség 1942-ben nem jelentett fajgyalázási ügyet; 1943-ban 17 folyamatban lévő ügy közül 8-at megszüntettek, 9 esetben pedig jöllehet vádat emeltek, de a bíróságok csak 2 esetben hoztak

2 Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam L. 1942. Budapest, 1944. 284. p.

3 Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve XXXI. évfolyam 1943. Budapest, 1943. 158. p.

marasztaló ítéletet (3 ügy felmentéssel végződött, 4 pedig az év végén is folyamatban maradt).⁴

A Budapesti Királyi Főügyészség 1943-ra vonatkozó ügyforgalmi jelentése ezzel szemben 521 fajgyalázási ügyről tesz említést, aminek döntő többsége, egészen pontosan 482 ügy a főváros ügyészségén indult. A főügyészség területén összesen 141 vádiratot nyújtottak be, s a bíróságok által az év folyamán tárgyalta 84 ügyben 14 felmentő és 70 marasztaló ítélet született. A jelentés kiemeli még a megszüntetett nyomozások arányát (az ügyészségek az előző évről áthúzódó nyomozásokkal együtt 1155 ügyet fejeztek be, 1018-at megszüntető határozattal, s csak 137-et vádemeléssel).⁵

A Budapesti Királyi Ügyészségen megfordult fővárosi fajgyalázási ügyek száma valóban kiemelkedő volt. Ha megnézzük a fennmaradt megfelelő irattári osztálynál kiosztott ügyszámokat, több mint ezer eljárásnak maradt nyoma: 1942-ben 700, 1943-ban 482, 1944-pedig 213 ügyszámig terjedően őrződtek meg iratok.⁶ Leszámítva az elcsatolt, elkallódott ügyeket, az ugyanazon személy ellen indított második-harmadik ügyeket, valamint a felderítetlen elkövetők ellen indított eljárásokat, illetve a fajgyalázási ügyekhez kapcsolódóan bár, de egyéb bűncselekménnyel gyanúsított személyeket, a fővárosi vádhatóság 1942-ben 570, 1943-ban 411, 1944-ben 249 zsidónak minősülő, továbbá ritkábban „öskeresztény”, de a feljelentők által zsidónak vélt férfi fajgyalázási ügyében járt el. Az ügyek csökkenő tendenciája, és a jogerős elítélések csekély aránya ugyanakkor egybevág a vidéki ügyészségi tapasztalatokkal (habár az 1944-es évfolyam a közbejött háborús események miatt nehezen hasonlítható össze a korábbiakkal).⁷

4 *Turi István*: Az ügyészség működésének néhány kérdése a II. világháború időszakában. Jogtudományi Közlöny 1982/4. 314. p. Megjegyzendő, hogy a szerző hivatkozásai hibásak, azok alapján a forrásként használt levéltári iratok nem kereshetők vissza.

5 A budapesti kir. főügyész jelentése 1944. február 23-án: Budapest Főváros Levéltára (A továbbiakban: BFL) VII. 17. b. Budapesti Kir. Főügyészség általános iratai. 1943. VI.A.1. A főügyészség illetékessége a Budapesti Kir. Ítéletábla területére terjed ki (ld. 9. lábjegyzetet).

6 BFL VII. 18. d. Budapesti Kir. Ügyészség büntetőperes iratai. 1942–1944-es évfolyamok, IV–24-es irattári osztály. A korábban citált 1943-as főügyészségi jelentésben említett fővárosi szám és az az évben kiosztott ügyszám azonossága meggyőzhet afelől, hogy az iratok fennmaradása közel áll a teljességhez. Sajnálatos módon az 1941-ben indult ügyeket nem tették külön irattári osztályba, így azok nem őrződtek meg.

7 Az eredményesség megítéléséhez ugyanakkor érdekes adalékkal szolgál Alexandra Przyrembel becslése, miszerint a náci Németországban a feljelentett fajgyalázási esetek mindössze 16%-a jutott el egyáltalán vádemelésig: *Przyrembel, Alexandra*: „Rassenschande”. Reinheitsmythos und Vernichtungslegitimation im Nationalsozialismus. Göttingen, 2003. 323. p.

Annak ellenére, hogy a büntető bíróságokig csak az ügyek kisebb hányada jutott el, a fajgyalázási perek mégis mind az első fokon eljáró királyi törvényszékeknek, mind az ítélőtábláknak, végül harmadfokon magának a Magyar Királyi Kúriának is bőven adtak munkát. Az országos ügyforgalomra a Kúria iratanyagában (hiányosan) fennmaradt ügyek engednek némi rálátást: az összesen 76 megőrződött fajgyalázási perből 43 (56,5%) a Budapesti, 11 (14,5%) a Szegedi, 8 (10,5%) a Győri, 5 a Debreceni, 3–3 a Kassai, és a Nagyvárad, 2 a Kolozsvári, 1–1 a Marosvásárhelyi, és a Pécsi Kir. Ítélőtábláról került felterjesztésre.⁸

A messze legnagyobb ügyforgalmú felsőbb bíróság, a Budapesti Királyi Ítélőtábla iratanyaga alapján az ország központi területén⁹ mintegy 211 személy ellen indított fajgyalázási per jutott másodfokra. Ebből 173 vádlott (82%) ügyét a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék tárgyalta. Emellett csak a főváros közvetlen közelében fekvő települések illetékes bírósága, a Pestvidéki Törvényszék elé kerülő 25 fajgyalázással vádolt férfi aránya (12%) emelkedik ki (a Kecskeméti, s a Balassagyarmati csupán néhány, az Egri, Ipolysági, Székesfehérvári, és Szolnoki Törvényszék pedig egy-egy, másodfokra jutó pert tárgyalta, a Kalocsai egyet sem).¹⁰

A statisztikai adatok, valamint a korabeli ügyforgalmi kimutatások, és saját utólagos számításaink alapján megállapítható tehát, hogy Magyarországon 1942–1944 között több ezer nyomozást folytattak le zsidó-keresztény nemi érintkezés gyanúja alapján, s a bekövetkező vádemelések nyomán több száz fajgyalázási per zajlott. Az elmondottakból az is kitűnik, hogy miközben Budapesten tömegesen indultak ilyen ügyek, addig vidéken — jóllehet a sommás kijelentés a jövőben még pontosításra szorul — csak szórványosan fordulhatott elő fajvédelmi vétség vagy büntett miatti eljárás. Ami a büntető pereket illeti, ha a Budapesti Ítélőtábla ügyforgalmának megoszlását a Kúriáéra vetítjük, végső soron arra következtethetünk, hogy országosan azok közel felét a magyar főváros büntető bíróságán

8 A számítás forrása: Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL). K 583. Egyesített Királyi Kúria általános iratai, 1942–1944 közötti évfolyamok, 69. tétel. A fennmaradás hiányaira a Budapesti Kir. Ítélőtáblán található olyan ügyekből következethetünk, amelyek bár megjárták a Kúriát, de az átnézett csomókban nem maradt nyomuk.

9 Az Ítélőtábla területi illetékessége Hont, Nógrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Fejér megyére, és Budapestre terjedt ki.

10 BFL VII. 1. d. Budapesti Kir. Ítélőtábla peres iratai. Főljajstromkönyvek 1942–1944. Megjegyzendő, hogy egy adott személy ellen indított ügy gyakran többször fordult meg az Ítélőtáblán, mivel a bíróság másodfokon döntött az előzetes letartóztatás meghosszabbítása avagy megszüntetése végett beadott felterjesztések tárgyában is (ezeket egyébként nem vettük számításba).

tárgyalták (és jelentős arányban kerültek perek a Budapest-környéki települések területén elkövetett „fajgyalázások” esetében illetékes Pestvidéki Királyi Törvényszék elé is).

Az 1941. évi XV. törvénycikk ominózus 15. §-a így korántsem maradt írott malaszt csupán. Budapesten az egymás mellett, illetve együtt élő zsidóknak (férfiaknak) és keresztényeknek (nőknek) komolyan számot kellett vetniük a hálószozatitkaikat kutató, szexuális hajlamaik után érdeklődő, vágyaik kiélésének módozatait firtató hatalommal, szűkebb és tágabb környezetükben élő polgártársaikkal (szomszédokkal, munkatársaikkal, ismerőseikkel) mint potenciális feljelentőkkel, terhelő vagy mentő tanúkkal. Mindez éppen abban a közegben, ti. a nagyvárosi térben erősítette meg, vagy teremtette újra a „zsidó” és a „keresztény” identitást, ahol az a leginkább meggyengülhetett.

Jelen tanulmány célja ugyanakkor a felvillantott társadalomtörténeti kontextushoz képest korlátozottabb: alapvetően a fajgyalázási pereket illető bírósági, elsősorban felsőbbírói joggyakorlat vizsgálatára vállalkozik, különös tekintettel Budapestre, illetve a Budapesti Ítéltábla praxisára. Annyiban mégis kapcsolódik ahhoz, amennyiben nem a hagyományos jogtörténet eljárását követi, amely a jogszabályok alkalmazását és az igazságszolgáltatás működését zárt jogi logika mentén, a társadalmi környezettől izoláltan elemzi.¹¹ A bírói praxis eleve nem pusztán az írott normák automatikus érvényesítését jelenti: az egyes bíróságok, sőt az egyes bírák is, — mint látni fogjuk — különbözőképpen foglaltak állást a 15. §. által használt vagy bevezetett fogalmak értelmezése, általában véve pedig a paragrafus gyakorlati alkalmazása vonatkozásában. A felsőbbírói döntések egyik fontos funkciója az ítékezés folyamatosan korrigálása, egységesítése volt. Ez annál is fontosabb, mert a fajgyalázás merőben új büntetőjogi kategória lévén, a joggyakorlat mindvégig, amíg az üldözendő cselekménynek minősült, képlekeny maradt.

A bírósági döntéshozatalnak másrészt a konkrét ügyeken túlmutató, a társadalom működésre — szorosabban és tágabban — egyaránt kiható jelentőséget tulajdoníthatunk. A joggyakorlat visszajelzésekkel szolgált a rendőri és az ügyészi

11 A hagyományosabb jogtörténeti megközelítésre kínál példát: *Lehotay Veronika*: Szabadságmegvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre. PhD értekezés. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. Miskolc, 2012. A fajgyalázás esetében követett bírói praxis meglehetősen statikus bemutatása: 287–297. p. Nyilvánvalóan praktikus céllal, számos jogesetet közöl továbbá: *Josefovits László*: „Fajgyalázás”. Az 1941: XV. t.-c. 15. §-ának büntetőbírói joggyakorlata. Budapest, 1944.

szervek, illetve a védőügyvédek számára, meghatározva a bűnüldöző és a büntetés elhárítását célzó stratégiák kidolgozását; a cselekmények részesein, tanúin, azok szűkebb és tágabb környezetén, valamint a büntető eljárásokról rendszeresen beszámoló sajtón keresztül,¹² befolyásolta a hétköznapi viselkedést is. A fajgyalázási perekben ítélező bíróságoknak továbbá egy sor fontos kérdésre kellett választ adniuk, ami minden esetben morális állásfoglalást is jelentett: vajon a megosztott társadalom férfi és női tagjai milyen körülmények között, milyen mértékben érintkezhetnek egymással? Hogyan bírálják el eközben az érintettek előéletét, szándékait, gesztusait, egészségi állapotát, szexuális hajlamait, társadalmi helyzetét? Milyen szerepet tulajdonítsanak a „faji” hovatarozásnak (azon túl, amit a törvényhozó rögzített)? Kiket lehet a vétség vagy büntett elkövetőinek tekinteni: a megvalósult vagy szándékolt nemi aktus férfi részését, partnerét, esetleg közreműködő harmadik személyeket is?

Hatalmi szándékok

Még mielőtt azonban rátérnénk a bírósági joggyakorlat vizsgálatára, először is tisztázni kell, hogy pontosan mit írt elő a törvény, illetőleg miben ragadható meg az, amit a „törvény szellemének” nevezhetünk. Tisztázásra szorul továbbá, hogy a kormányzat később beavatkozott-e közvetlenül, a rendőrség és a vádhatóságok instruálásán keresztül a törvény végrehajtásába, s milyen szándékok húzódhattak meg az intervenció mögött. Különösen fontos eközben annak felmérése, hogy mekkora mozgáster nyílt a bíróságok előtt a törvény alkalmazása tekintetében.

Abból a kétségtelen tényből, hogy az 1941 nyarán beterjesztett törvényjavaslatban — amely a házasságkötések állami támogatásán és orvosi ellenőrzésén, valamint a zsidó-keresztény vegyes házasságok tilalmán keresztül a „magyar faj” vitalitásának megőrzését célozta — eredetileg nem szerepelt a fajgyalázás büntetése, arra lehetne következtetni, hogy a szankció beemelését illetően nem nyilvánult meg határozott politikai akarat, illetőleg arra csak a körülmények sze-

12 Egyedül a Népszava digitalizált évfolyamaiban a „fajgyalázás” keresőkifejezés a következő lapszámoknál eredményezett konkrét büntető ügyekre vonatkozó találatot: 1941. november 11. 9. p., december 14. 8. p., december 20. 7. p., 1942. január 11. 18. p., január 17. 10. p., január 25. 7. p., január 30. 8. p., február 15. 7. p., április 2. 9. p., április 12. 9. p., május 3. 9. p., május 7. 8. p., június 3. 8. p., június 17. 7. p., 1943. március 11. 8. p., május 26. 4. p., május 29. 7. p., szeptember 26. 20. p., október 13. 10. p., október 19. 4. p., október 20. 4. p., október 27. 9. p., október 28. 10. p., október 29. 4. p. A híradások többnyire nevesítették a szereplőket.

rencsétlen összejátszása miatt került sor.¹³ Annak ellenére azonban, hogy a szóban forgó passzus valóban csak a különböző politikai oldalakon, különböző előjellel, a képviselő- és a felsőházban megfogalmazott kritikák hatására, közös bizottsági egyeztetés után került be a törvényszövegbe, nem állítható, hogy a fajgyalázás büntetésének törvénybe iktatása Magyarországon előzmények nélküli lett volna, avagy, hogy ne illeszkedett volna szervesen a kormányzat programjába.

A törvény ugyanis nem egyszerűen — mint címében hirdette — módosította és kiegészítette a liberális korszak alkotását, a Házassági Törvényt, s visszatért az 1895. október 1. előtti állapotokhoz abban az értelemben, hogy ismételen bevezette a zsidó-keresztény házasságkötések jogi tilalmát. A tilalom csupán eszköz volt a károsnak ítélt „fajkeveredés” meggátlására, amiről fél évszázaddal korábban még szó sem volt, és pontosan ebből a nézőpontból volt következtelen az eredetileg benyújtott törvényjavaslat, amely, ha azt változtatás nélkül fogadják el, a házasságon kívüli viszonyok negligálásával meggyengítette volna a fajvédelmi intézkedések hatékonyságát.¹⁴

Közvetve a céltudatos politikai akarat meglétét támasztja alá, hogy bár a büntetőjogi kategória német mintát követett (maga a „fajgyalázás” is a német *Rassenschande* tükörfordítása), az mégsem csupán az 1935. szeptember 15-én hozott *Gesetz zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre* (törvény a német vér és becsület védelmére) pusztá átvételét jelentette. A magyar törvényhely több lényeges ponton különbözött ez utóbbitól, kifejezve alkotóinak sajátos felfogását és szándékát. Az összehasonlítás révén mindenesetre közelebb juthatunk a magyar jogszabály sajátosságaihoz, egyúttal megkísérrelhetjük felfedni azok funkcióját a jogi konstrukción belül.

A magyar jogszabály szó szerint a következőképpen határozta meg tárgyát:¹⁵

-
- 13 Vö. *Képviselőházi Irományok* 1939. VI. kötet 506. szám. Törvényjavaslat a házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról. 387–390. p. A törvény születését ismerteti: *Katzburg, Nathaniel*: Zsidópolitika Magyarországon 1919–1943. Budapest, 2002. 153–162. p., *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméörténet. Budapest, 2001. 153–158. p., *Lugosi i. m.* 534–540. p., *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944. Pécs-Budapest, 2012. 398–404. p.
- 14 A harmadik zsidótörvény születését a magyar nacionalizmus felerősödésével összefüggésben szélesebb, biopolitikai-eugenikai kontextusban értelmezi: *Marius Turda*: In Pursuit of Greater Hungary: Eugenic Ideas of Social and Biological Improvement, 1940–1941. *The Journal of Modern History* 2013/3. 583–589. p.
- 15 *Degré Miklós–Várady-Brenner Alajos* (szerk.): Magyar Törvénytár. 1941. évi törvénycikkek. Budapest, 1941. 56–66. p.

15. §. Vétséget követ el és három évig terjedhető fogházzal, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő az a zsidó, aki magyar honos tisztességes nemzsidó nővel házasságon kívül nemileg közösül, vagy

aki magyar honos tisztességes nemzsidó nőt házasságon kívüli nemi közösülés céljára a maga vagy más zsidó részére megszerez, vagy megszerezni törekszik.

A cselekmény büntett és büntetése öt évig terjedhető börtön, hivatalvesztés és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztése, ha a tettes

1. a cselekményt csalárdsággal, erőszakkal vagy fenyegetéssel követte el,

2. a cselekményt hozzátartozója ellen vagy nevelés, tanítás vagy felügyelet végett reábízott vagy neki alárendelt személy ellen követte el,

3. a cselekményt akkor követte el, amidőn a nő életének huszonegyedik évét még nem töltötte be,

4. a cselekményt annak ellenére követte el, hogy ilyen vétség miatt megbüntették és büntetésének kiállása óta tíz év még nem telt el.

Abban a tekintetben, hogy a jelen § alkalmazása szempontjából ki a zsidó, illetőleg ki a nemzsidó, a 9. § rendelkezései irányadók.

Az ebben a §-ban meghatározott bűncselekményekre az 1878: V. törvénycikk 7. §-ának rendelkezéseit alkalmazni kell.

Ezzel szemben a nürnbergi törvény 2. §-a minden, zsidók és „államalkotó németek vagy fajrokon vérűek” (*Staatsangehörige deutschen oder artverwandtes Blut*) közötti házasságon kívüli viszonyt megtiltott, tekintet nélkül az érintettek nemére. A tilalmat aztán a törvény végrehajtási utasítása a zsidók és a „negyedzsidók” (*Vierteljude*) közötti viszonyra is kiterjesztette, egyúttal a viszony fogalmát nemi közösülésként egyértelműsítette.¹⁶

Ha most pontosabban is megvizsgáljuk az eltéréseket, szembevetve a magyar törvény mögött meghúzódó faji ideológia ellentmondásosságát. Itt nem csak arról van szó, hogy az 1941: XV. tc. is felekezeti kritériumokat használt a „zsidók” és „nemzsidók” elkülönítése vonatkozásában (a vallástól független kritériumrendszert még a tudományos státusra igényt tartó német fajelmélet képviselői sem voltak képesek kidolgozni), hanem általában véve arról, hogy a konzervatív felekezeti-jogi szemlélet a rasszista-antiszemita keretek között is tovább hatott. E szemlélet jegyében fogant a német szabályozáshoz képest a legfontosabb kü-

16 A német törvény és végrehajtási rendelet szövegének faksimile közlése: *Przyrembel* i. m. 509–514. p.

lönbségként feltűnő nemi „asszimetria”, ti. hogy a fajgyalázást a 15. § kizárólag magyar honos nem-zsidó nőn ítélte elkövethetőnek, illetve, hogy keresztény férfi zsidó nővel folytatott viszonyát nem tekintette bűncselekménynek.¹⁷

Amint arra már az egykorú jogi kommentárok is rámutattak, a törvény itt annak kívánta elejét venni, hogy a nem-zsidó partnernő jogilag nem-zsidó, a fel nem tárt „vérkeveredés” miatt ugyanakkor ténylegesen „félzsidó” gyermeknek adjon életet (a törvénytelen gyerek ugyanis az anya vallását követte volna).¹⁸ Fordított esetben a „hivatalos” faji megítélést nem fenyegette a tévedés veszélye, hiszen a zsidó anya keresztény apától származó törvénytelen, „félzsidó” gyermeke az anya izraelita vallását követte, azaz jogilag is zsidónak minősült volna. A törvényhozó a magyar honos nők védelmét annyira fontosnak tartotta, hogy a külföldön, akár magyar, akár bármely külföldi, a magyar jog nézőpontjából zsidónak minősülő állampolgár által elkövetett fajgyalázást szankcionált (az 1878: V. tc. 7 §-ára való hivatkozás ezt jelentette).

Úgy tűnik tehát, hogy a magyar faj egészségét láthatatlanul aláásó „félvérekkel”, illetőleg az azok nemzésére képes zsidó férfiakkal kapcsolatos aggályok a magyar fajvédők körében erősebbek voltak, mint a „vérkeveredéstől” való általános félelem. Ezek az aggályok nem momentán, csupán a törvényjavaslat benyújtása után kerítették hatalmukba a honatyák többségét, hanem már jó ideje foglalkoztatták a magyar politikai elitet. Vitéz Mecséri András kormánypartí képviselő még a második zsidótörvény tárgyalása idején, 1939 januárjában jelentette ki az egyik képviselőházi bizottsági ülésen:¹⁹

A helyes megoldás az volna, ha a törvény egyben határozottan megtiltaná a vegyesházasságokat és szükségesnek tartaná törvényben kimondani a fajgyalázás büntetését is. Tapasztalati tény, hogy a törvénytelen gyermekek igen nagy

17 Megjegyzendő, hogy a törvényben, amint arra Lugosi András is felhívja a figyelmet, a cselekmény alanyaként „zsidó” szerepel, nemi különbségtétel nélkül, s ez elméletileg nem zárja ki a lesbizkus zsidó nő elkövetői szerepét sem: *Lugosi* i. m. 545–546. p. A fajgyalázást — mint látni fogjuk — valóban megvalósíthatta zsidó nő is, bár a törvényhozók itt nyilván nem a homoszexuális viszonyra gondoltak. Egyébként arra is van példa, hogy zsidó nőekkel szerelmi viszonyt folytatott keresztény férfiakat ért inzultus: BFL VII. 18. d. 24/71/1943., ill. 3/71a/1944.

18 *Szentmiklósi István*: Házassági jogunk reformja. Magyar Jogi Szemle 1942/1. 23. p. *Lengyel Zoltán*: A semmis és a megtámadható házasság büntetőjogi szempontból. Magyar Jogi Szemle 1944/3. 154. p.

19 Közli a képviselőház közgazdasági és közlekedésügyi, közjogi, igazságügyi és földművelésügyi bizottsága 1939. január 24. délutáni vitájáról kelt tudósítás: Budapesti Hírlap 1939. január 25. 3–4. p.

százalékban magyar anyától és zsidó apától származnak, s őket az anya vallására keresztelik, s így magyarokká válnak. Ezt a kérdést külön meg kell fontolni, mert bekövetkezhetik az is, hogy zsidók vadházasságban fognak élni magyar anyákkal, hogy így gyermekeiket a magyarok közé iktathassák.

Látható, hogy nem más ez, mint az ominózus 15. § veleje, noha Mecséri javaslatának egyelőre sem az előzményei, illetőleg pontos kontextusa, sem pedig a következményei nem ismertek, s így nem állítható, hogy ő lenne a paragrafus értelmi szerzője.

Ebben az összefüggésben érthető meg a magyar törvény preventív büntetőjogi jellege, amely a „megszerzés”, illetve a „megszerzésre való törekvés” fogalmának behozásával valósult meg. Amíg a nürnbergi minta eredendően csak a nemi közösülés büntetését írta elő, addig a magyar törvényhozók már a nemi közösülésre irányuló pusztá szándékot, akkor is, ha az egyoldalú volt (vö. „megszerzésre való törekvéssel”), büntetendő cselekményként értékelték.²⁰ Ez számottevően, mondhatni veszélyesen kitágította a potenciális elkövetői kört, hiszen a kívülállók — mindenekelőtt a rendőrség, a vádhatóság, és a bíróságok — könnyen minősíthették ekként a zsidó férfiak és keresztény nők közötti mindennapos társadalmi érintkezést.

A koncepcionális megfontolások mellett persze jogtechnikai szempontok is szerepet játszhattak a bűncselekmény tágabb meghatározásánál. Ha fajgyaláznak csupán a befejezett nemi közösülést tekintették volna, rögtön előáll a bizonyítás nehézsége: a felek akarategyezése esetén a nemi aktus bizonyítása leküzdhetetlen akadályokba ütközhetett volna. Nem véletlen, hogy az analógiaként használható „házasságtörés”, amelynél szintén a nemi szervek érintkezését kellett bizonyítani, teljesen kikopott a magyar büntetőjogi gyakorlatból.²¹ (Ellenkező

20 Hozzá kell tenni, hogy a német büntetőjogi gyakorlatban ekkoriban már szintén a prevenció került előtérbe. A *Reichsgericht*, a végrehajtási rendelet félreérthetetlen megfogalmazása ellenére, a nemi viszony fogalmát kiterjesztette azokra a cselekményekre is, amelyek alkalmasnak tűntek legalább az egyik partner szexuális kielégítésére. *Przyrembel* i. m. 166–172. p. *Szobar, Patricia*: Telling Sexual Stories in the Nazi Courts of Law: Race Defilement in Germany, 1933 to 1945. *Journal of the History of Sexuality* 2002/1–2. 158–160. p.

21 Éppen a törvény tervezetének 1941. május 7-én kelt budapesti királyi ügyészi véleménye említi: „Köztudomású, hogy Budapesten a házasságokat meglehetősen nagy számban törlik meg, ennek ellenére ennek a cselekménynek az elbírálására illetékes budapesti kir. büntető járásbíróságnál még csak nem is emlékeznek arra, hogy házasságtörés vétsége miatt volt-e bűnvádi eljárás folyamatban.” BFL VII. 18. a. Budapesti Királyi Ügyészség elnöki iratai 1940–1944. I. A. 41.

esetben, ti. ha az akarategyezés nem állt volna fenn, a fajvédelmi vétség már az erőszakos nemi közösülés kísérletébe csaphatott volna át.²² A törvényhozó a „megszerzés”, illetve a „megszerzésre való törekvés” jogi konstrukcióba való beépítésével tehát ezeket a nehézségeket is áthidalta. Mindez arra utal, hogy a magyar honatyák nem csupán „papirosjogszabályt” kívántak alkotni, hanem komolyan törekedtek a gyakorlati alkalmazás feltételeinek megteremtésére.

Már a 15. § formulázásából is kiderül, hogy a törvény alkotói a „megszerzést” a „kerítés” büntetőtörvénykönyvi alakzatára alapították:²³ a törvényhely egyrészt nem határozta meg az elkövetőként megjelölt „zsidó” nemét (az tehát nő is lehetett), másrészt a „más zsidó számára” való megszerzés világossá tette, hogy nem feltétlenül csak az büntetendő, aki a nemi közösülést elköveti vagy elkövetni szándékozza. A logikai csavar abban állt, hogy amíg a kerítést *per definitionem* harmadik személy, s nem a közösülés végrehajtója követhette el, addig fajgyalázási ügyekben a saját részre való megszerzés is bűncselekménynek minősült. Hogyan lehet bizonyítani a „megszerzést”, és kiváltképp a „megszerzésre való törekvést”, illetve milyen viszonyban állnak ezek az esetek a befejezett közösülés eseteivel? Maga a törvény ezt nem tisztázta, illetve a szövegben nem látható különbségtétel.

Az 1941: XV. tc. büntető intézkedéseinek kivitelezésével, s így a fajgyalázást illető eljárással kapcsolatban a — tanulmány függelékében teljes terjedelemben olvasható — 70651/1941. I. M. rendelet tért ki a még nyitott kérdésekre.²⁴ Az Antal István államtitkár által jegyzett, 1941. november 7-én kelt, s a főügyészségek elnökeinek bizalmasan megküldött utasítás zsinórmértékül szolgált a folyamatban lévő rendőrségi nyomozások és ügyészségi eljárások irányításánál (a törvény akkor már majdnem egy hónapja, október 10-én életbe lépett).²⁵

22 Ld. alább, ill. Vö. BFL VII. 1. d. 7785/1942. (ezúttal sajnos csak a kettős minősítés ismert, a Szegedi Kir. Törvényszék által 2982/1942. számon tárgyalta per részletei nem), 36/1944., 6925/1944., MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (1865/1944., ill. 1938/1944.)

23 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról 43–47. §. Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. 1908. évi törvénycikkek. Budapest, 1909. 878–882. p. A kerítés bírói gyakorlatára kifejezetten hivatkozott a Gyulai Kir. Törvényszék egy fajgyalázási esetben, a megszerzés bizonyítása kapcsán: MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (5693/1942.),

24 BFL VII. 17. b. Rendeletgyűjtemény, 1941. november 7.

25 A 69000/1941. I. M. rendelet a paragrafus hatályba lépése napjaként 1941. október 10-ét határozta meg: Magyarországi Rendeletek Tára. 1941. Budapest, 1942. 3486. p.

Az igazságügyi miniszteri rendelet megerősítette, hogy a bűncselekményt harmadik személy is elkövetheti: például azzal, ha egy zsidó nő vagy férfi más zsidó számára nem-zsidó nőt „alkalomnyújtással, üzenetközvetítéssel”, illetve „rábeszéléssel, vagy akár csak a felek összehozásával” megszerzett vagy megszerezni törekedett. Azt a nem-zsidót, aki nem-zsidó nőt zsidó számára hasonlóképpen megszerzett, eszerint szintén felelősségre lehetett vonni (igaz, csak mint bűnrészes). Az utasítás emellett leszögezte, hogy a közösülés és a megszerzés (a közösülésbe való beleegyezés elérése), avagy a megszerzésre való törekvés között nem minőségi, hanem csupán fokozatbeli különbség van: „a törvény már a megszerzésre irányuló törekvést, mégha a nő részéről a beleegyezés nem következett be, a megszerzés nem is vezetett eredményre, a befejezett coitusszal egyformán rendeli büntetni.” — hangzik az indoklás.

Az említett határeseteknél, vagyis amikor a fajgyalázás az elkövetés módja miatt összemosódott az „erőszakos nemi közösülés” büntetőjogi kategóriájával, a minisztérium arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vádhatóság, amennyiben az alkalmazott erőszak nagyobb mérvű volt, a kiszabható súlyosabb büntetési tétel okán az utóbbi jogcím célba vételét indítványozza, súlyosbító körülményként értékelve az elkövető zsidóságát. Hasonló eljárást irányzott elő akkor is, – jellemző módon a jogi precizításra — ha a zsidónak minősülő apa nem-zsidónak minősülő leányával közösült volna: vagyis a súlyosabb büntetést lehetővé tevő „vérfertőzés” címén való vádemelésnek biztosított előnyt.

A rendelet továbbá, a fogalmi tisztázáson és a büntetőjogi osztályozáson túlmenően, a fajgyalázási ügyek vonatkozásában egy sor olyan taktikai elemet tartalmazott, amely a vádemelés megkönnyítését szolgálta. Jellemző e tekintetben a partnernő személyi kondícióját illető törvényi megszorítás fellazítása. A minisztérium — analógiaként a „megfertőztetés” bűncselekményét²⁶ illető kúriai gyakorlatra hivatkozva — úgy vélekedett, hogy a törvény a „tisztes nő védelmét általában csupán annak nem adja meg, akit ellenszolgáltatásként akárki megszerezhet, vagy aki köztudomás szerint erkölcstelen keresetforrásból él,

26 A megfertőztetés definíciója: „Azon férfi, a ki életkorának tizennegyedik évét be nem töltött tisztességes leánynyal nemileg közösül: a megfertőztetés büntetett követi el, és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.” 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. 236. §. Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár. 1877–1878. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 139. p. Jellemző, ahogy a miniszteri rendelet burkoltan asszociatív kapcsolatot teremt a fajgyalázás és a megfertőztetés, mint a nemi erkölcs elleni bűncselekmények egyik legsúlyosabb típusa között.

vagyis feslett életmódott folytat, így a kéjnő vagy a bordélyházban és hasonló üzletben alkalmazott nő.”

A vád pozícióit erősítette, hogy a nem-zsidó partnernőt akkor sem lehetett bűnrészesként felelősségre vonni, ha a közösülés gondolata tőle eredt, s kiváltképp, hogy ugyanőt az utasítás értelmében pótmagánvád benyújtására jogosult sértettnek kellett tekinteni. Az előbbi korlátozást persze elvi megfontolások is indokolták, hiszen a nő a „magyar faj” testét képviselte, s így mégsem lehetett bűnösnek megbélyegezni. Ám ugyanazok sértetté nyilvánítása, s a pótmagánvád lehetőségének biztosítása egyértelműen krimináltaktikai okokra (ti. hogy a felek egymás ellen fordítása révén szerezhessenek be terhelő vallomást) vezethető vissza.

Az igazságügyi miniszteri rendelet számolt a lehetőséggel is, hogy a nőt a szégyenérzet vagy az egzisztenciális érdek vissza fogja tartani attól, hogy együttműködjön a nyomozó hatóságokkal. Ezért felhívta a főügyészségek figyelmét, hogy bizonyos esetekben közvetett bizonyítékok nélkül, „ha akár házasságonkívüli együttéléstről van szó, akár arról, hogy a nemzsidó nő kitarthatja a zsidó férfinak, — tekintet nélkül arra, hogy ez a viszony a Htn. életbelépése előtt, vagy után keletkezett-e és tekintet nélkül a felek védekezésére, a vádhatóságnak arra az álláspontra kell helyezkedni, hogy a felek nemi viszonyt folytatnak. Emellett azt az álláspontot is kell képviselniök, hogy együttélés esetén a megszerzés ténye állandóan és újból megvalósul.” Ez azt jelentette, hogy az élettársi kapcsolat, avagy a partnernő anyagi támogatásának ténye, amely a viszony fenntartását célozta, automatikusan fajgyalázásnak számított volna.

Ezek az elemek, egyenként és együtt véve, egyértelműen a törvény következményeinek súlyosbítását eredményezték, jóllehet a rendelet konkrét alkalmazása további behatóbb, az ügyészségek napi munkáját érintő vizsgálatokat igényelne (így például más zsidó részére való megszerzés miatt tapasztalataink szerint csak elvétve emeltek vádat, pótmagánvád benyújtásáról pedig nem tudunk). Minden bizonnyal az igazságügyi minisztérium állásfoglalásának tudható be azonban a vádemelések gyakorisága a prostitúció határmezsgyéjébe eső viszonyok esetében, avagy a zsidó-keresztény „vadházások” tömeges meghurcolása. A törvény formába öntése és annak egyfajta, nagyon határozott kormányzati értelmezése nyomán most már a bíróságokra hárult a feladat, hogy annak alkalmazását folyamatosan, esetről-esetre felülbírálják, megerősítsék vagy elvessék.

Bírói praxis

A fajgyalázási pereket elsőfokon a törvényszékek (a fővárosban a Budapesti Büntetőtörvényszék) tárgyalták. Ismerünk ugyan olyan esetet, amikor fajvédelmi vétségben járásbíróság, konkrétan a Lengyeltóti Királyi Járásbíróság hozott ítéletet, az eljárást azonban a Kúria megsemmisítette: miután ezt a vétséget a törvény nem utalta kifejezetten a járásbíróságok illetékességébe, ezért az a bűnvádi perrendtartás értelmében a törvényszékekéhez tartozott.²⁷ A törvényszékek joggyakorlatának egységesítése tekintetében a másodfokon eljáró ítélőtáblák jutottak főszerephez, de esetenként, a harmadfokra jutó ügyekben, a Kúria is iránymutató döntéseket hozott, habár e fórum már csak a korábban megállapított tényállás jogi minősítésének helyességét vizsgálhatta (magát az alsóbíróságok által rögzített tényállást semmisségi panasszal megtámadni nem lehetett).²⁸

A felsőbbírószági joggyakorlat elemzéséhez forrásként alapvetően a Budapesti Királyi Ítélőtábla peres iratai között található fajgyalázási pereket használtuk: 1942–1944 között valamennyi peres aktát átnéztünk (ez lényegében az összes ügyet jelenti, mivel az anyagban nem történt jelentős iratpusztulás vagy selejtezés), a perek és a perekben szereplő vádlottak egyes alapvetőnek ítélt adatait adatbázisban is rögzítve. Úgy véljük, hogy a Budapesti Ítélőtábla a területén, illetőleg a fővárosban indított ügyek — bevezetőben kimutatott — országos súlyánál fogva különleges szerepet játszott e téren. De hogy a különböző ítélőtáblák praxisa közötti esetleges eltérésekre is fény derülhessen — itt elsősorban az élénkebb ügyforgalmú Győri, s különösen a Szegedi Ítélőtábla gyakorlatára gondolhatunk — hasonlóképpen jártunk el a Magyar Királyi Kúria iratanyagában megőrződött fajgyalázási perekkel is (ez az anyag viszont hiányos).²⁹

A joggyakorlat alakulását a továbbiakban a fajgyalázás jogi konstrukciójának egyes elemein keresztül vizsgáljuk. A választott megoldás vitatható, kétségtelenül megvannak a maga hátrányai, ugyanakkor véleményünk szerint így világosabban nyomon követhető, milyen jogi problémák vetődtek fel az eljárások során, hogyan változott a bíróságok álláspontja meghatározott kérdésekben. Eközben

27 A hivatkozási alap az 1897: XXXIV. törvénycikk (bűnvádi perrendtartás) 17 §. 4. pontja volt: Vö. MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3329/1942.)

28 A Kúria számos fellebbezést amiatt dobott vissza, mert az a tényállást vitatta. Például: MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (5105/1942.), 1944 – 69. tétel (1130/1944., 3860/1944.)

29 A Budapesti Ítélőtábla anyagában több olyan kúriai ítélet is fennmaradt, amelynek a Kúria említett anyagában nincs nyoma. Vö. BFL VII. 1. d. 5460/1942., 7700/1942., 8873/1942., 10699/1942., 10700/1942., 5428/1943., 6208/1943., 7931/1943., 9242/1943.

persze nem szabad elfelejteni, hogy az említett problémák mindig konkrét ügyek és élethelyzetek kapcsán, egymással összefüggésben merültek fel, s így elemzésünk nem válthatja ki az egyes perek komplexebb, az intézményes működésen túlmutató, jogi antropológiai vizsgálatát.³⁰ A bírói praxis változásának tanulmányozása mindazonáltal elengedhetetlen ahhoz, hogy jobban megértsük a téteket, az alkalmazott egyéni stratégiákat és taktikákat, és hogy megfelelően értelmezhesük az eljárás folyamatában keletkezett különböző szövegeket — akkor is, ha a fajgyalázás miatt indított eljárások dokumentumait tanulmányozva teljesen eltérő kérdésekre keressük a választ.

„Magyar faj”, „zsidó férfi” és „nem-zsidó nő”

A harmadik zsidótörvény, amely eredendően a „magyar faj” védelmét célozta, több szempontból is ellentmondásosan határozta meg a védelem tárgyát, ami később kihatott a bírói gyakorlatra is. Mindenekelőtt: magában az 1941: XV. tc. szövegében nem jelent meg a „magyar faj” kifejezés, ehelyett negatív módon, „nemzsidóként” került meghatározásra az oltalmazni kívánt csoport. Más helyütt a „magyar honos” definíció fordult elő további korlátozásként: a 15. §. csak a zsidó férfi és „magyar honos tisztességes nemzsidó nő” nemi viszonyát büntette. Már említettük a tisztán fajvédelmi nézőpontból aggályos nemi különbségtételt, ami az esetleges törvénytelen utódok faji kategorizálására vezethető vissza. Ez utóbbi kapcsán is megjelenő általános problémát képezett végül, hogy a törvény — amint az közismert — az érintettek, illetve felmenőik (szüleik és nagyszüleik) vallásfelekezete alapján határozta meg a faji besorolást, pontosabban a zsidók és nem-zsidók körét.

A 70651/1941. I. M. rendelet tovább bonyolította a helyzetet azzal, hogy a bűncselekmény sértettjeként kezelte a tisztességes nem-zsidó partnernőt. Vajon a törvény célja nem közvetlenül a faj, hanem a fajhoz tartozó (szülőképes) individuum, vagyis a tisztességes nem-zsidó nők szexuális integritásának védelmezése lenne? Ezt erősítette, hogy az 1941: XV. tc. életbe lépése után a bíróságok, köztük legalább egy ízben a Kúria,³¹ magukévá tették a vádhatóságok megközelítését, s

30 Erre kínál példát: *Lugosi* i. m.

31 A Kúria 1943. május 5-i ítéletében előfordul a partnernő „sértett” megnevezése, bár annak vádlottól függő helyzete itt kétségtelenül más kontextust biztosított: BFL VII. 1. d. 8873/1942. (5462/1942. kúriai ítélet).

szintén sértettnek címezték a fajgyalázást elkövető zsidó férfiak partnernőit. A következetlenség hamar nyilvánvalóvá vált, hiszen hogyan tekinthető sértettnek az a nő, aki zsidó párjával egyetértésben közösül, vagy legalábbis beleegyezik a közösülésbe? A Kúria 1943. május 6-ától kezdve megfordítani igyekezett az ezt illető visszás gyakorlatot.³²

Észlelte a m. kir. Kúria, hogy az alsófokú bíróságok K[...] Józsefnét³³ sértettnek tekintették, holott az 1941: XV. tc. 15. §-ának első bekezdésében foglalt vétségek — a Btk.-nak a szemérem elleni bűncselekményeket szabályozó XIV. fejezetétől és a kiegészítő törvényektől eltérően — nem a női szemérmert és a nemi erkölcsöt, hanem a fajtisztaságot védik. Ez okból a bűncselekmény által érintett nő nem sértett és pótmagánvádra joga nincs.

A legfelsőbb bíróság eme álláspontját később többször megismételte.³⁴ És bár az alsóbíróságok, például a Budapesti Büntetőtörvényszék, ezek után sem hagytak fel a nők sértettként való kezelésével, a Budapesti Ítéltábla gyakorlatán világosan látszik a kúriai döntés következetes érvényesítésének szándéka.³⁵

Az idézett kúriai határozat akár egy keményebb antiszemita bírói kurzusnak is kiindulópontja lehetett volna, de annak célja nem a fajvédelem — a faj kollektivista felfogásán keresztül — hangsúlyozása, mint inkább a fentebb körvonalazott nyilvánvaló jogi abszurditás kiküszöbölése volt. Közvetve erre utal az is, hogy a bíróságok mindvégig ragaszkodtak a törvény betűjéhez, s a „magyar fajhoz” tartozás szempontját akkor sem vették figyelembe, amikor az nyilvánvalóan sértette a fajvédelmi szándékot. Ekként a külföldi állampolgárságú, de ma-

32 MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel 516/1943. Idézi: *Josefovits* i. m. 95. o. Megjegyzendő, hogy a tanács tagjai kihúzták az ügy előadójának, Paulay Gyulának a dolgot még egyértelműbbé tevő kiegészítését, miszerint „A jogsérelem itt nem a bűncselekményben részt vevő nőt, hanem az államfenntartó magyar fajt éri.”

33 A vádlottak és partnereik nevét — ellentétben a feljelentők, a terhelő tanúk és az eljárásban bármilyen szerepet játszó hivatalos személyek nevével — minden esetben megváltoztattam, illetve felismerhetlenné tettem.

34 MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel 1791/1943., 2515/1943., 3144/1943., 4662/1943. 5924/1943. Két ízben 1944-ben is találunk helyreigazítást: MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel 936/1944., BFL VII. 1. d. 9242/1943. (1919/1944. kúriai ítélet).

35 Egy késői példa a Pestvidéki Kir. Törvényszék 1831/1942. számú, 1944. február 8-án kelt ítélete, amelyet e tekintetben a Budapesti Kir. Ítéltábla igazított helyre a kúriai állásfoglalásnak megfelelően: BFL VII. 1. d. 2894/1944. Valamivel korábbról, ugyanazon bíróság ítéletét illetően: BFL VII. 1. d. 1313/1944.

gyar nemzetiségű, magyar anyanyelvű nem-zsidó nőkkel viszonyt folytató zsidó férfiakat — a határokon túl rekedt, illetve bizonytalan állampolgárságú magyarok mozgása miatt az ilyen esetek nem voltak ritkák — sorra felmentették.³⁶

Ugyancsak a törvény szövege és szelleme között feszülő ellentmondás fejeződött ki abban a zavarban, ahogy a bíróságok a többször előforduló vallásváltoztatásokat kezelték. A leghíresebb ilyen ügy G. Pálé volt, aki korábbi házasságkötése alkalmával zsidó vallásra tért, később viszont különválva egy keresztény nővel lépett közös háztartásra, ami rövid ideig 1941. október 10. után is fennállt. Az őskeresztény újpesti asztalosmestert a Pestvidéki Törvényszék fajjagyalás miatt 3 hónapra ítélte, amit az Ítéletábla arra hivatkozva függesztett fel, mert „a vádlott fajilag nem zsidó, hanem r.kath.” (a férfi időközben ugyanis visszatért eredeti felekezetére).³⁷ Természetesen gyakoribb volt, hogy a keresztény nő tért át zsidó választottja kedvéért, ami általában, ha utólag nem sikerült bizonyítékokat szerezní a viszony fajvédelmi törvény életbe lépése utáni folytatására, okafogyottá tette a büntető eljárást.

Vitás esetekben, amikor a nő vallásváltoztatásának joghatálya a törvény életbe lépése, illetve a büntető eljárás megindítása után még nem állt be, a felsőbíróságok általában enyhítő körülményként mérlegelték az áttérési szándékot. Így a Budapesti Büntetőtörvényszék által másfél évre ítélt N. Vilmos büntetését az Ítéletábla azért mérsékelte 2 hónapra, mert „K[...] Ida áttérése folytán a törvény által célzott fajvédelem reá tárgytalanná vált.”³⁸ Más esetben a Büntetőtörvényszék hiába hangsúlyozta, hogy az egyéni áttérési szándék nem eshet komolyan latba, mert „a sértett tulajdonképpen a nem zsidó faj, és B[...] Teréz a fajnak csak egyede, akin keresztül a sérelem jelentkezik.”, az Ítéletábla a zsidó vádlottat, akire

36 G. Jenő ügye például felmentéssel végződött, mivel a Budapesti Kir. Ítéletábla — egyebek mellett — az Erdélyből származó református vadházastárs, T. Rozália román honosságát vélelmezte. BFL VII. 5. c. 2371/1943. Az S. György elleni eljárás azért szakadt félbe már az ügyészi szakaszban, mert nem sikerült megállapítani a Felvidékről származó Z. Ágnes, illetve apja magyar állampolgárságát: BFL VII. 18. d. 24/46/1943. Sz. Ilona partnerét az Ítéletábla azért mentette fel, mert a nő szüleinek Szovjet-Oroszországban kötött házassága érvényességéhez, s annak következtében Sz. Ilona magyar honosságához kétség fért: BFL VII. 1. d. 6282/1943.

37 BFL VII. 1. d. 7425/1942. Az esetet tárgyalja: *Lugosi* i. m. 542–543. p.

38 BFL VII. 1. d. 5282/1943. A Kúria a büntetést, az áttérési szándék korai bejelentése miatt, még tovább, 15 napra mérsékelte.

elsőfokon 1 éves börtönbüntetést szabtak ki, felmentette, hivatkozva — egyebek mellett — a felek házasságkötési szándékára.³⁹

A partnernők felekezetek közötti ellenkező irányú mozgása is bonyodalmakhoz vezethetett (volna), jöllehet az eljárást azon nyomban, még ügyészségi szakaszban megszüntették, amint bebizonyosodott, hogy a zsidó férfi keresztény vallású kedvese a törvény szerint zsidónak számít.⁴⁰ Elméletileg fennállt ugyanis a „veszély”, hogy a kikeresztelkedett, habár zsidónak minősülő nő törvénytelen, zsidó férfival folytatott viszonyából származó keresztény gyermeke, amennyiben már anyai nagyszülei is keresztény hiten lettek volna, jogilag a nem-zsidó kategóriába kerül.

Az természetesen nem jelenthetett kibúvót a büntetés alól, ha az elkövető férfi keresztelkedett ki (számos ilyen esettel találkozhatunk: a Budapesti Ítéltáblára kerülő perek 19%-át érintően, 202 vádlott közül, akiknek a vallása megállapítható volt, 39-en keresztények voltak).⁴¹ Mégis, nem csak arra akadt példa, hogy a bíróság méltányolta a vádlott keresztény identitását, de a Budapesti Ítéltábla egy esetben, a faji hovartartozás meghatározásánál, még a törvény betűjétől is megkísérelt eltekinteni. A felsőbbíróság a keresztény apától, a házasságkötés idején viszont zsidó vallású anyától származó P. István református gyári munkást, aki közérdekű munkaszolgálatos alakulatától nem-zsidó származási igazolást csatolt be, felmentette, mondván, hogy a honvédelmi törvény (1942: XIV. tc. 3. §. 3. bekezdés) enyhébb faji definíciója „a vádbeli bűncselekmények szempontjából is irányadó, mert az ellenkező álláspont jogtalanságot eredményezne.” A Kúria azonban leszögezte, hogy a fajgyalázási ügyek esetében változatlanul az 1941: XV. tc. 9. §-a irányadó annak meghatározására, hogy ki zsidó és ki nem-zsidó, s így a Budapesti Büntetőtörvényszék marasztaló ítéletét hagyta jóvá.⁴²

39 BFL VII. 1. d. 1839/1943. A Büntetőtörvényszék kollektivista érvelésében érdekes ellentmondás, hogy éppen ez a bíróság kezelte kitaróan sértettként a nem-zsidó partnernőket.

40 Ilyen esetek: BFL VII. 18. d. 24/236/1942., 24/348/1942., 24/457/1942. A felvetett lehetőség egyik esetben sem valósult meg.

41 Számosan közülük amiatt kerültek bajba, mert keresztény-zsidó vegyes házasságból származtak: BFL VII. 1. d. 2155/1943., 11272/1943., 3828/1944., 4665/1944., 7727/1944. — avagy, mert eredendően izraelita anya törvénytelen gyermekeként látták meg a napvilágot, s a törvény faji meghatározása ellenére kereszténynek tartották magukat: BFL VII. 1. d. 694/1943., 8246/1943., 8864/1943., MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel (4928/1943.)

42 BFL VII. 1. d. 2155/1943. Az 1943. január 29-ről kelt kelt származási igazolást közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj állította ki. Az esetet precedensként idézi: *Josefovits* i. m. 91–92. p. Megjegyzendő, hogy a Kúria döntésének óriási a jelentősége abból a szempontból, hogy fenn-

A „tisztesleges” nő

Az 1941: XV. tc., minden következetlensége ellenére, nem hagyott mozgásteret a bíróságok számára a vádlottak és a „sértettek” faji besorolását illetően. Ezzel szemben utóbbiak körét jelentősen bővíthették avagy szűkebbre szabhatták a „női tisztesség” szubjektív fogalmának értelmezésével: fajgyalázást ugyanis a törvény szerint csak tisztességes nővel lehetett elkövetni, ellenkező esetben a vádlottat fel kellett menteni. Amint láttuk, az Igazságügyi Minisztérium ama álláspont képviselőjére utasította a vádhatóságokat, hogy a zsidó férfi partnernőjét csak hivatásszerűen üzött prostitúció esetén lehetett tisztességtelennek tartani, így minden más esetben vádat kellett emelni. Az ügyészségek ennek megfelelően fejtették ki működésüket, amit jelez az is, hogy a Budapesti Ítéltábláig jutó fajgyalázási perek 11%-ában (187 vádlott közül 21 esetében), olyan alkalmi, szállodai együttlétek nyomán emeltek vádat, amelyekben a zsidó férfi fizetett a szobáért, és legtöbbször valamilyen ellenszolgáltatást nyújtott „nem-hivatásos” partnernőjének is. Hogyan foglaltak állást a bíróságok azokban a perekben, amikor a „női tisztesség” kérdése felmerült?

Az alsóbíróságok, legalábbis a fővárosi tapasztalatok ezt erősítik, a „keményvonalas” nézet érvényesítésére hajlottak. A Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék szemében csak az a nő nem számított tisztességesnek, aki erkölcsrendészeti nyilvántartásban szerepelt. Az erkölcsrendészeti nyilvántartásba vétel hiányára való hivatkozással rendszeresen elítélt a kor fogalmai szerint kétes erkölcsű nőkkel közösülő zsidó férfiakat, akik közül aztán többeket másod- vagy harmadfokon felmentettek.⁴³ Így végződött A. Gyula ügye, aki P. Erzsébet cseléddel a József körúton futott össze, majd rögtön szállodára vitte a nőt, ahol közösültek (a férfi állta a szoba árát, s a nőnek 2 pengőt adott). A Büntetőtörvényszék mégis úgy vélte, hogy „Az 1941: XV. tc. 15. §-a [...] nem a női tisztességet, illetve a tisztességes nőt, hanem a faj tisztaságát kívánja védeni. Zsidó és nemzsidó keveredés, illetve ilyen közösülésből keverékfajtának származási lehetősége pedig adva van zsidónak tisztességtelen nemzsidó nővel való nemi közösülése folyamánként is, mert a tisztességtelen nő egyúttal nem megtermékenyíthetetlen [...] a „tisztesleges” fogalma alá lenne vonandó a megtermékenyítésre alkalmas minden

tartotta a különböző törvények különböző definícióinak érvényét, s ezzel teret adott a jogalkalmazók diszkréciójának, aminek 1944 tavaszán katasztrofális következményei lettek.

43 Vö. BFL VII. 1. d. 5382/1942., 7938/1942. Ez a fajta érvelés egyébként, amely már 1943-ban meghaladottnak számított, a Büntetőtörvényszéken 1944 nyarán is megfogható: BFL VII. 1. d. 7419/1944.

nemzsidó nő, — a nyilvántartott bordélyházi kéjné kivételével”. A vádlottat azonban mind az Ítéletőábla, mind a Kúria felmentette, arra hivatkozva, hogy egyrészt a tisztesség lényeges tényálladáki elem, amelynek hiányában a büntetés kizárt, másrészt a partnerével első szóra, habozás nélkül, pénzért közösülő nő nem tekinthető tisztességesnek.⁴⁴

A felsőbíróóságok általában véve problematikusabbnak ítélték a fogalomhasználatot. A Budapesti Kir. Ítéletőábla 1942. június 24-én ugyan a fentihez hasonló esetben jóváhagyott egy büntetőtörvényszéki marasztaló ítéletet, de a korábban kifejlődött kúriai gyakorlatra hivatkozva már ekkor egy jóval tágabb definíciót adott. Eszerint a nyilvántartott kéjnékön kívül az a nő sem lehet tisztességes, aki „magát pénzért többeknek odaadja, habár amellet más kereseti forrása is van, tehát bárki számára is pénzért megkapható; végül, aki — akár anyagi ellenszolgáltatástól függetlenül is — a nemi érintkezést mások jelenlétében, — tehát a női szemérem teljes hiányára való módon űzi.” Ezt a meghatározást azonban éppen a hivatkozott fórum, a Kúria találta még mindig túlságosan szűknek, s ugyanebben az ügyben a B. Zoltán vádlottal ismeretlenül elmenő, pénzért közösülni hajlandó S. Ilona háztartási alkalmazott tisztességtelenségét megállapítva felmentő ítéletet hozott, annak ellenére, hogy — amint az elsőfokú bíróság érvelt — nem volt rá bizonyíték, hogy a nő testét másoknak is áruba bocsájtotta volna.⁴⁵

Miután a bíróságok hamarosan sem az erkölcsrendészeti nyilvántartás kritériumára, sem pedig a korábbi bírói gyakorlatra nem hivatkozhattak teljes bizonyossággal, ügyről-ügyre voltak kénytelenek meghúzni a tisztesség és a tisztességtelenség közötti jogi határvonalat. Ezt illetően nem csak az érintettek, és a védelmet ellátó ügyvédek mozgástere nőtt meg, hanem a büntető igazságszolgáltatás képviselőinek eltérő koncepciói is megütköztek egymással. A Budapesti Ítéletőáblán két egymást követő fajgyalázási ügyben is megragadható a bírák közötti nézetkülönbség. Az Ítéletőábla 1942. október 3-án jóváhagyta az Egri Törvényszék marasztaló ítéletét F. Jenő perében, aki háztartási alkalmazottjával, N.

44 BFL VII. 1. d. 7931/1943.

45 BFL VII. 1. d. 5460/1942. A per iratai nem maradtak fenn, így a tényállás konstrukciójának menete, az ügy részletei nem ismertek. Egy korábbi ügyben, amely nem jutott a Kúriáig, az Ítéletőábla hasonló érveléssel marasztalta el a vádlottat: BFL VII. 1. d. 3053/1942. A tisztességes nő fogalmának szűkítését illetően szintén a Kúria szerepét emeli ki: *Josefovits* i. m. 3–4. p. Megint a Budapesti Ítéletőábla döntését változtatja meg, felmentő ítéletet hozva: BFL VII. 1. d. 11313/1942. Hasonló, A Szegedi Kir. Ítéletőábla marasztaló verdiktjeit megváltoztató kúriai ítéletek: MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3874/1942.), MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (556/1943., ill. 902/1943.)

Saroltával kezdett nemi viszonyt (a felek egyébként össze kívántak házasodni, a nő 1942 elején izraelita vallásra tért). Sajnos, az elsőfokú ítélet nem maradt meg az aktában, ezért csak utalások vannak arra, hogy a nő — mint sorstársai közül sokan mások — saját tisztességtelenségének hangoztatásával szerette volna menteni kedvesét. Az ügy előadója, Lengyel Ernő bíró ezt a védekezést nem látta elfogadhatónak, mert: „A törvény [...] az egyszerűbb, tanulatlanabb s éppen ezért a zsidók által leggyakrabban teherbe ejteni szokott nőknek ezen teherbe ejtése megakadályozását s ezzel a magyar fajnak e nem kívánatos keveredésétől való megvédését célozza. E cél érdekében pedig a nő tisztességességének fogalma nem a magasabb ethikai felfogás szigorú elvei alapján ítéendő meg.” Hiába fogalmazott meg a nő tisztességtelenségére hivatkozva a vádlott felmentését tételező különvéleményt Ottrubay Dezső elnök, a tanács tagjai (Pálffy Ernő, Tichy György) leszavazták, s jóváhagyták F. Jenő büntetését.⁴⁶

Néhány héttel később, K. Lajos ügyében, aki egy „jó útra” tért egykori kéjnővel, L. Annával élt közös háztartásban, a Budapesti Ítéletábla bírának véleménye megint megoszlott azt illetően, hogy a nő tisztességesnek tekinthető-e vagy sem. Pálffy Elek előadó a nő tisztességtelenségét illető véleményét arra alapította, hogy a pincérnőként dolgozó L. Anna évekkor korábban titkos kéjnőként rendőrségi nyilvántartásba lett véve. Miután Ottrubay Dezső elnök szintén emellett tette le voksát, ezúttal Lengyel Ernő bíró maradt alul, s volt kénytelen különvéleményt letenni. Ebben azt hangoztatta, hogy a prostitúció csak 1934–1935-ben bizonyítható, s a vásári árus vádlottnál alkalmazott nő immár tisztességes életet él, tisztességesnek tekintendő.⁴⁷ Az állandó szereposztásból látható, hogy nem egyszerűen konzervatív és liberális erkölcsi felfogások ütköztek meg egymással, hanem az elfoglalt álláspontok — ezt Lengyel fentebb idézett indoklása jól szemlélteti — szorosan összefüggtek a fajvédelem törvény alkalmazásának szigorát illető eltérő álláspontokkal.

A női tisztesség megítélésének kulcsa általában véve a műveltség, a társadalmi helyzet, a rendszeres kereset megléte vagy hiánya, illetve az annak következtében előállt kényszerítő körülmények ereje volt. A bíróságok szemében így még az a szegény sorsú nő sem volt feltétlenül tisztességtelen, aki pénzért ment el szálló-

46 BFL VII. 1. d. 4701/1942. Sajnos a vita tartalmát tekintve nem sok minden derül ki, mivel az első fokon eljáró Egri Kir. Törvényszék ítélete nem maradt fenn az aktában.

47 BFL VII. 1. d. 6130/1942. Később viszont már nem tettek le különvéleményt S. László ügyében, akit 1942. október 30-án éppen azért ítélték el, mert tisztességes munkás életre térítette vissza a feslett erkölcsű R. Erzsébet gyári munkásnőt. BFL VII. 1. d. 7391/1942. Hasonló eset az év végén: BFL VII. 1. d. 9942/1942.

dára közöszülni. I. Mózes 1943-ban 10 pengőért vitte szállodára Sz. Julianna gyári munkásnőt, mégis mindhárom fokon elmarasztalták, mondván, hogy a nő rendes keresete annyira kevés volt, hogy nem volt lelkierije a férfi csábító ajánlatát visszautasítani.⁴⁸ A bíróság által faji kontextusban értelmezett kizsákmányolás motívuma még egyértelműbb az állásából elbocsájtott szövnő, L. Júlia esetében, aki az utolsó pénzén „silány minőségű” szőlőt vásárolt, s a Mária Terézia tér egyik padján evett, amikor B. Arnold leszólította, s 5 pengőt ígért, ha vele szállodára megy.⁴⁹ Később is előfordult, hogy egy állítólag háztartási alkalmazása megbeszélésének ürügyével szállodára csalt nő zsidó partnerét, K. Samut az Ítéletábla, habár maga sem hitt N. Ilona megtévesztést illető kifogásának („annyi élettapasztalattal kellett rendelkeznie, hogy amidőn utcai ismerettség után egy férfi egy nőt szállodába visz, tudja, hogy ezt mi célból teszi”), arra hivatkozva elítélt, hogy a szállodai légyott önmagában még nem elegendő a nő tisztességtelenné nyilvánításához.⁵⁰ Ennek következtében zsidó férfiakkal valójában, a törvény betűje ellenére, még keresztény prostituáltakkal sem volt ajánlatos szóba állniuk, ha nem volt bizonyítható az a mozzanat, hogy hivatásszerűen üzték az ősi mesterséget, mert elesettségük könnyen a háttérbe szoríthatta a szigorú morális megfontolásokat, s teret adhatott a fajvédő gondoskodás számára.

Mindazonáltal a felsőbbbíróságok az évek során olyan nők tisztességét is kétségbe vonhatták, akikkel kapcsolatban kezdetben fel sem merült volna e kérdés. B. Jenő és T. Gyöngyi, uradalmi intéző neje ügyében a Nyíregyházi Törvényszék, majd a Debreceni Ítéletábla is a már említett bírói gyakorlatra hivatkozva utasította el a házasságtörő nő tisztességtelenségét illető védekezést: eszerint T. Gyöngyi nem pénzért, vonzalom nélkül, több férfival, vagy a női szemérem gátlása nélkül, hanem szerelemből közöszült a tőle jóval fiatalabb B. Jenővel. Az Ítéletábla a nő tisztességének biztos külső jeleként hozta fel még, hogy „társasága annak dacára sem közöszítette ki, hogy tudott annak dolgairól.” A Kúria 1944. szeptember 7-én mégis felmentette a férfit, leszögezve, hogy „ezt a szabályt [mármint az idézett bírói gyakorlatot — N.S.] mereven fölláztatni s adott esetben egyéb körülményektől elvonatkoztatva alkalmazni nem lehet.” A konkrét perre vonatkozóan a legfelsőbb bíróság kijelentette: „Az idézett törvény szempontjából ugyanis többek között az a nő sem minősíthető tisztességesnek, aki a női szeméremre s a társadalmi helyzeténél fogva tőle föltétlenül megkívánt erkölcsösségre tekintet nélkül, már

48 BFL VII. 1. d. 8229/1943.

49 BFL VII. 1. d. 2560/1943.

50 BFL VII. 1. d. 6006/1944.

a házasságkötés előtt, majd pedig a házassági együttélés tartalma alatt, házasságtörő módon, pusztán nemi ösztönének kielégítése végett, a legkisebb habozás nélkül hajlandó esetenként az útjába kerülő férfikkal közöszülni, sőt minden erre vezető alkalmat megragadni, noha az üzletszerű kéjelgésről, vagy egyszerre több férfivel folytatott nemi viszonyról nem is lehet szó.”⁵¹

T. Gyöngyi kétségtelenül azzal vetette el a súlykot a kúriai bíráknál, hogy „középosztálybeli” férjes nőként domináns módon mert fellépni egy huszadik életévét be sem betöltött zsidó fiúval szemben, hiszen a házasságtörő viszonyokba bonyolódó más nők tisztességét a bíróságok a fajvédelmi törvény alkalmazása során általában nem vonták kétségbe. Ekként K. Etel egykori háztartási alkalmazott volt munkaadójával, G. Náthán borbizományossal elkövetett házasságtörését mind a Bajai Törvényszék, mind a Szegedi Ítéltábla, mind pedig a Kúria a zsidó férfi számlájára írta, aki folytonosan zaklatta, levelekkel bombázta időközben férjhez ment szeretőjét.⁵² A férjével rosszul élő Sz. Jánosné budapesti fotólaboratóriumi segédmunkás zsidó fényképészséggel, Sz. Lászlóval szőtt viszonya szintén nem eredményezett felmentést — igaz ezúttal a Budapesti Ítéltábla, hivatkozva a nő szabados, munkatársainak sok mindent megengedő magaviseletére, 1 év 2 hónap börtönről pénzbírságra szállította le Sz. László büntetését.⁵³

A partnernők feltűnő, a társadalmi elvárásokkal szembe menő viselkedése, szexuális aktivitása még fajgyalázási ügyekben is konzervatív moralizáló reflexeket csalhatott elő a bírákból. A több szeretőt tartó, a főtárgyaláson magának botrányos kijelentést megengedő („úgy lehet, olyan vagyok, hogy egy füttyszóra elmegyek valakihez”) D. Annát a Kúria végül tisztességtelennek ítélte, s W. Pál fűszerkereskedőt felmentette, jóllehet — a Gyulai Törvényszék megállapítása szerint — egy időben több férfival soha nem folytatott szerelmi viszonyt, s nem anyagi ellenszolgáltatásért közöszült: „a fajvédelmi törvény szempontjából sem tekinthető tisztességesnek az a nő,” — hangzott a verdikt — „aki a női szeméremre és jó erkölcsre utaló legkisebb habozás vagy ellenkezés nélkül, valamint minden érzésszel kapcsol nélkül, pusztán fölszólításra közöszül, illetve közöszülésre hajlandó.”⁵⁴ Hasonló okokból, ha nem is mentették fel, de jelentősen mérsékeltek

51 MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (1264/1944.) Hasonló, a férjes partnernő tisztességtelen nényilvánításával, s a vádlott felmentésével végződő eset, bár ekkor a nő pénzért közöszült: MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (3895/1944.)

52 MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3370/1942.)

53 BFL VII. 1. d. 3259/1943.

54 MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3874/1942.)

L. Pál kárpitossegéd büntetését, aki öccsével együtt Budapesten, egy Teréz körúti cukrászdánál „szedett fel” két keresztény leányt, akik közül a még szűz P. Júliával, a lakásukon elköltött vacsora után és gramofonos táncos est során, nemileg közösült. A Kúria végül csak 2 hónappal sújtotta az elsőfokon még másfél éves börtönbüntetést kapó férfit, hivatkozva P. Júlia kihívó, a közösülésre alkalmat nyújtó magatartására.⁵⁵

Nemi közösülés, reprodukció, fajvédelem

Felmerülhet a kérdés, hogy a fajgyalázási perekben ténylegesen mennyire voltak hangsúlyosak azok a fajvédelmi szempontok, amelyeket a törvény születése, s különösen konkrét formába öntése kapcsán a törvényhozóknak tulajdonítottunk. Az 1941: XV. tc. 15. §-a ugyan világosan a nemi közösülést, illetve az arra irányuló gesztusokat büntette, az a tény azonban, hogy a szankció nem terjedt ki minden zsidó-keresztény nemi viszonyra, csak egy meghatározott relációra (ti. zsidó férfi-keresztény nő viszonyára), a gyermeknemzés veszélyének elhárítását tehette volna központi problémává. Miként vélekedtek tehát a bíróságok a nemi közösülés kockázatairól, és hogyan bírálták el azokat az ügyeket, amelyekben a tiltott kapcsolat eredményeképpen gyermek született, avagy megfordítva: azokat, amelyekből nem származhatott utód?

Kétségtelen, hogy az ítéletekben súlyosbító vagy enyhítő körülményként többször felmerült, hogy a keresztény nő a fajgyalázó aktus eredményeként terhbe esett, vagy éppenséggel sikerült elkerülni ezt a nem kívánatos következményt.⁵⁶ Mindazonáltal számos példa volt rá, hogy a bíróság nem reflektált arra a tényre, hogy a kapcsolatból gyermek származott,⁵⁷ sőt esetenként enyhítő körülményként hozta fel a közös gyermeket, illetőleg a róla való apai gondoskodást.⁵⁸ Az F. Miksával közös háztartásban élő K. Gusztávné esetében például, aki ráadásul a törvény életbe lépése után, 1941 novemberében lett terhes, a Budapesti

55 BFL VII. 1. d. 6208/1943.

56 A terhbe esés mint súlyosbító körülmény megjelenik: BFL VII. 1. d. 2962/1944., 3828/1944. MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (936/1944.) A viszony gyermektelensége mint enyhítő körülmény: BFL VII. 1. d. 10698/1942., 11820/1942., 2345/1943., MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (856/1944.)

57 A bíróságok számos esetben, a tény rögzítésén túlmenően, nem reflektáltak a kérdésre: BFL VII. 1. d. 9244/1942., 11819/1942., 11976/1942., 9439/1943., 10584/1943., 4837/1944.

58 BFL VII. 1. d. 10125/1942., 2685/1943., 4230/1943., 4407/1943.

Büntetőtörvényszék csupán azt róta a vádlott terhére, hogy „cselekményével ép, a még nemzetfenntartás szempontjából számba jöhető egyén részére akadályozta és valósította meg új élet kezdését”; ezzel szemben az „attól származó gyermek teremtette szorosabb, esetleg lelki természetel is bíró kapcsolatot” emlegetve mentette a viszony tartósságát.⁵⁹

Még érdekesebb azon esetek elbírálása, amikor egyik vagy másik fél nemzéképtelensége bizonyítható volt, s így a „fajtisztaságot” tulajdonképpen nem fenyegette veszély. Az érintettek, különösen a közös háztartásban élő párok számottevő része védekezett azzal, hogy testi fogyatékoság vagy különböző betegségek következtében, tartósan vagy átmenetileg képtelenné váltak a nemi érintkezésre, illetve meddőségük lehetetlenné tette a gyermeknemzést. Az impotenciát illető állításokat azonban a törvényszéki orvosszakértők rendre megcáfolták (az átvizsgált perekben kifejezetten erre az indokra alapítva egyetlen felmentő ítélet találtunk).⁶⁰ Egy esetben a Zilahi Törvényszék, orvosszakértői véleményre hivatkozva, azzal érvelt a másfél évtizede gyermektelen párkapcsolatban élő S. Lázár kereskedőségéd bűnössége mellett, hogy a „tudomány mai állása szerint” csak a nemzőképtelenség állapítható meg, az impotencia nem, s ha a vádlott nemzésre nem is, közöskedésre képes, így megbüntetendő.⁶¹ A Budapesti Ítéletábrla viszont a meddőség egyértelmű esetében is csak enyhítő körülményként értékelte azt, s elítélte A. Ede budapesti műszerézmestert, noha a vele közel két évtizede együtt élő G. Mária méhét műtétileg eltávolították, mondván, hogy: „Bár az 1941. évi 15. t.c. 15. §-a a faj védelmében keresztény nőnek zsidó férfitől való megtermékenyítését akarja megakadályozni, azon túlmenőleg a törvénynek az is a célja, hogy zsidó férfi nem zsidó tisztességes nővel nemi viszonyt ne kezdhesen.”⁶² A bírói praxis tehát a nemi közöskedés megtörtétere avagy lehetőségére koncentrált, lényegében attól függetlenül, hogy az aktusból születhetett-e utód vagy sem.

59 BFL VII. 1. d. 10545/1942.

60 BFL VII. 1. d. 1196/1943. K. Lajost azért mentették fel másodfokon, mert „vadházastársa”, M. Anna vérbaja lerontotta a nemi érintkezés gyanúját: BFL VII. 1. d. 7729/1943.

61 MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (856/1944.)

62 BFL VII. 1. d. 11312/1942. A Budapesti Büntetőtörvényszék egy másik ügyben egyszerűen mellőzte az orvosszakértő nemzéképtelenséget igazoló véleményét, arra hivatkozva, hogy a fajvédelmi törvény célja „a keresztény nő és a zsidó férfi közötti nemi kapcsolat megszüntetése is.” BFL VII. 1. d. 6202/1943. A Büntetőtörvényszék megint máskor viszont a „ültött vérkeveredés” lehetőségével érvelt a zsidó vádlott elítélése mellett, mivel partnere baloldali petekürtjét az orvosszakértő ének találta: BFL VII. 1. d. 4409/1943.

A bíróságok sajátos módon a fajgyalázó nemi viszony legsúlyosabb kockázatát a „magyar fajra” nézve nem annyira a gyermeknemzésben látták, hanem abban, hogy a zsidó férfival folytatott kapcsolat leköti, más célok felé tereli a keresztény nőt, aki így nem képes a „fajfenntartásban” vitt reprodukzív szerepének betöltésére. A zsidó férfiak bűne tehát ebben az összefüggésben nem a fajtisztaság veszélyeztetése, hanem a magyar faj szaporodásának, úgymond „egészséges életvitelének” meggátlása volt. A fajgyalázási perekben e nézet számos megnyilvánulásával találkozhatunk. K. István esetében a Budapesti Büntetőtörvényszék súlyosbító körülményként mérlegelte „a veszélyeztetett érdek nagyobb súlyát, tekintettel V[...] Teréz nemileg érintetlen voltát [sic!]”.⁶³ G. Náthán már említett ügyében a Bajai Törvényszék azt róta a férfi terhére, hogy „bűnös célja eléréséhez ahhoz folyamodott, hogy már [a férj] rossz hírért költse, végül, hogy egy tisztességes magyar lánnyal folytatandó barátság kedvéért, tehát saját önös célból és érdekből, minden erejével meggátolni igyekezett egy magyar fiatal pár készülő házasságra lépését és annak keretén belül egy tévúton járt lány jobb útra térését.”⁶⁴ N. László zeneszerző és L. Margit színésznő több mint egy évtizede tartó szerelmi viszonyát a Budapesti Büntetőtörvényszék különösen azért kárhoztatta, mert „nem csak elvonta a sértettet valószínűleg véglegesen a származásának megfelelő családi életbe való lelépéstől és női hivatásának teljesítésétől, de azonkívül még tekintettel a sértett hivatására őt szellemileg is [a] nem zsidó köz kárára hátrányosan befolyásolta.”⁶⁵ A zsidó férfiak férjezett nőkkel szőtt viszonyai esetében ugyanez a motívum a házasságtöréssel, a magyar családok békéjének feldúlásával súlyosbítva jelenik meg. Habár M. Mátyás könyvelő és az üzletét s háztartását vezető K. Alajosné már évek óta közös háztartásban élt egymással, a Budapesti Büntetőtörvényszék mégis súlyosbító körülményként értékelte, hogy M. Mátyás „cselekményét egy férjes asszonnyal követte el és egy család szétzüllesztésével és még arra alkalmas korú sértettnek a nemzetfenntartásából való kikapcsolásával jóvátehetetlen kárt okozott.”⁶⁶ Ezzel szemben P. László cselekményét, amellyel

63 BFL VII. 1. d. 4406/1943. A nő fiatal kora mint súlyosbító körülmény számos esetben előfordul még: BFL VII. 1. d. 8873/1942., 1018/1943., 1023/1943., 2152/1943., 2560/1943., 2685/1943., 2726/1943., 5560/1943. Ezzel szemben a nő idősebb kora enyhítő körülmény lehetett: BFL VII. 1. d. 3256/1943.

64 MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3370/1942.)

65 BFL VII. 1. d. 4408/1943. Hasonló megnyilvánulások, főként az elsőfokú ítéletekben: BFL VII. 1. d. 10132/1942., 11820/1942., 11821/1942., 2685/1943., 1433/1944.

66 BFL VII. 1. d. 2022/1943. Hasonló értelemben: BFL VII. 1. d. 8873/1942., 10545/1942., MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel (831/1943., 2097/1943.) Figyelemre méltó, hogy a zsidó

B. Kornélné házasságát dúlta volna fel, az Ítéletábla azért sújtotta enyhébb büntetéssel, mert „olyan nővel követte el a bűncselekményt, aki zsidónak tekintendő egyén felesége és így a fajvédelmi törvény intencióját a vádlott cselekménye kevésbé veszélyezteti.”⁶⁷

A „félrevezetett”, „természetes hivatásától” eltérített keresztény leány avagy asszony passzivitásának fogalmi ellentétpárja természetesen — amint az már több eddig idézett szövegből is kitűnhetett — a zsidó férfi szexuális agresszivitása volt. Az F. Júliát törvénytelen gyermekével együtt befogadó B. Frigyes üzletszerzőt, aki viszonyuk plátói természetével igyekezett védekezni, a Budapesti Büntetőtörvényszék a következőképpen jellemezte: „A vádlott az orvosi és a statisztikai tudomány adatai szerint a fajtájánál fogva a nemi életre fokozottan hajlamos, arra az önmegtartóztatásra képtelen a törvényszék megítélése szerint, hogy ne elégítse ki nemi vágyait, amikor erre hónapokon keresztül naponta alkalma nyílik és ilyen alkalom felkínálkozik.”⁶⁸ R. József japán követségi tisztviselő esetében a Büntetőtörvényszék azt emelte ki, hogy „a viszony törvényellenes folytatásával a sértettet a nemzeti fajközösség szolgálatából kiemelte és anélkül, hogy részére jogokat biztosított volna, őt zsidó gyermekei nevelése és kéjvágya kielégítése céljából magához láncolta.”⁶⁹ Éppen ezért a zsidó férfiak alkalmazásában álló, vagy velük szemben alárendelt helyzetbe kényszerülő keresztény nők (cselédek, házvezetőnők, kitartottak, alkalmi prostituáltak),⁷⁰ valamint a házassági ígérettel lépre csalt keresztény leányok szexuális kizsákmányolása különös súllyal esett a

férfi házasságtörése külön súlyosbító körülményként eshetett latba: BFL VII. 1. d. 8216/1943., 8246/1943., 8294/1943., 3636/1944., 4665/1944.

67 BFL VII. 1. d. 6598/1943. Hasonló eset: BFL VII. 1. d. 10074/1942.

68 BFL VII. 5. c. 10231/1943. Megjegyzendő, hogy a bíróság több esetben nem faji sajátosságokkal, hanem az érintettek alacsony társadalmi helyzetével, csekélyebb műveltségével érvelt a nemi önmegtartóztatás képtelensége mellett: BFL VII. 1. d. 1288/1943., 322/1944., 2561/1944.

69 BFL VII. 1. d. 1496/1944.

70 Magyarországon, a náci Németországgal szemben, nem tiltotta jogszabály zsidó háztartásban keresztény háztartási alkalmazottak munkavállalását. BFL VII. 1. d. 8885/1942., 10699/1942., 4471/1944., MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (1865/1944.) A munkaviszony megállapítása több esetben tüzetes vizsgálat tárgya volt: BFL VII. 1. d. 7357/1942., 8873/1942. MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (5774/1942.)

latba.⁷¹ A faji jellemvonásként feltüntetett szexuális aktivitás egyik kifejeződése a „rendellenes” nemi érintkezés, a perverzió lehetett.⁷²

Ezzel összefüggésben a bíróságok — paradox módon — kifejezetten méltányolták a házasságkötési szándék komolyságát, ami enyhíthette a zsidó vádlott büntetését.⁷³ Vajon mennyivel értékeesebb a fajvédelem szempontjából az a szentesített viszony, amelyből legalísan származhatnak „félzsidó” utódok (nem beszélve az 1941: XV. tc.-ben foglalt házasságkötési tilalomról)? — kérdezhetnénk teljes joggal. A kétségtelen ellentmondás azonban jobban érthetővé válik, ha felidézzük az N. Imre perében született elsőfokú ítélet szemrehányását, miszerint a „vádlott cselekményében éppen az a túlzott faji öntudatból eredő nézet nyilvánul meg, mely szerint nem zsidó nő csak törvénytelen kapcsolat fenntartására, kéjvágy kielégítésére alkalmas, de arra nem, hogy vele törvényes családi kapcsolatot is létesítsen”.⁷⁴ Eszerint a saját „természetükön” felülkerekedő zsidó férfiak akkor is érdemesek a bíróság jóindulatára, ha a gesztus nemkívánatos, sőt tulajdonképpen káros a keresztény társadalomra, a faj tisztaságára nézve.

„Megszerzés”, „megszerzésre való törekvés”, és „nemi közösülés”

Az egyik legfontosabb jogtechnikai kérdés a fajvédelmi törvény életbe lépését követően az volt, hogy a bírák miként alkalmazzák majd a „megszerzés”, valamint a „megszerzésre való törekvés” fogalmát. Mi számít hétköznapi, ártatlan interakciónak és honnan kezdődik a bűnös viszony? Meddig terjedhet az utóbbi: a nemi aktus közvetlen előkészületein túlmenően az önmagában álló csokolózásra és „pettingre”, vagy a „flörtre”, közös szórakozásra, netán a szexuális töltetű célzásokra, vagy a szemkontaktusra is? Ez már csak azért sem volt mindegy, mert a

71 BFL VII. 1. d. 4394/1942., 7357/1942., 8393/1942., 9438/1944.

72 E szempontot követve, az ítéletekben előfordul még a zsidó elkövetőket illetően a nemi perverzió kiemelése: BFL VII. 5. c. 9246/1942. MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3227/1942.), MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel (5581/1943.)

BFL VII. 1. d. 10784/1942. MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3227/1942.), MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel (5581/1943.)

73 BFL VII. 1. d. 8865/1943., 7070/1944., MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel (1152/1943.) F. József udvarlását a Pestvidéki Kir. Törvényszék azért nem minősítette „megszerzési törekvésnek”, mert feleségül kívánta venni B. Máriát, ami eszerint az Igazságügyi Minisztérium általi mentesítési lehetőség miatt, 1941 után is megvalósulhatott volna: BFL VII. 1. d. 11272/1943.

74 BFL VII. 1. d. 11821/1942.

fajgyalázás tényállásának megvalósításához — nem árt nyomatékosítani — nem szükségeltetett nemi aktus. A szállodai légyottokon ért párok helyzete persze eredménytelen volt, de a szexuális célzat az esetek számottevő részében nem volt egykönnyen bizonyítható.

Hogy a határok meghúzása mennyire nehéz volt, s milyen kockázatokat hordozott a vádlottak számára, azt jól mutatják azok az esetek, amikor már a rámenősebb „udvarlás” is büntetést vont maga után. M. Béla szövőgyári munkás hiába hangoztatta, hogy H. Istvánnét csupán sikamlós megjegyzésekkel és ajánlatokkal traktálta, a közösülés hiányát sem a Győri Ítéltábla, sem a Kúria nem vette enyhítő körülménynek, mert „a törvény ugyanazzal a büntetéssel rendeli büntetni a befejezett közösülést, mint a közösülés céljára való megszerzési törekvést.”⁷⁵ Egy másik esetben L. Lajos cukrászsegéd jogerősen 8 hónap börtönt kapott, mert munkája során, egy kisvárosi cukrászdában a kézileányokat fogdosta és trágár megjegyzésekkel zaklatta.⁷⁶ Ehhez képest szerencséje volt F. Artúr magántisztviselőnek, aki M. Máriát lakására invitálta és süteménnyel kínálta: a tíz perc múlva kikerkező rendőrök a zárt ajtón túlmenően semmi gyanúsát nem találtak, a Pestvidéki Kir. Törvényszék pedig úgy vélte, hogy a bezárkózás és a süteményezés önmagában még nem elegendő a bűnösség megállapításához.⁷⁷ Más ügyben az általában különös szigort tanúsító Budapesti Büntetőtörvényszék is csupán „öreges kedveskedésnek” minősítette, hogy K. Samu nyugalmazott tisztviselő a mosókonyhában cukorkával kínálta és megcirógatta takarítónője vállát.⁷⁸

Az alsóbíróságok a „megszerzés” fogalmát rendszerint akkor vették elő, ha a nemi közösülést nem lehetett bizonyítani avagy valószínűsíteni. A Budapesti Büntetőtörvényszék H. Pál magántisztviselővel és N. Ernesztin volt táncosnővel kapcsolatban csak közvetett jeleket (közös szórakozás, éjszakai hazatérés a nő családjának lakására) észlelt, ezért a „megszerzésre való törekvést” segítségül hívva ítélte fél év börtönre a férfit. Az Ítéltábla viszont felmentette a vádlottat, mondván, hogy csak a „tudatos” megszerzési törekvés büntethető, az „ösztönös” nem. Hogy hol húzható meg a „tudatos” és az „ösztönös” megszerzési törekvés

75 MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (22/1944.)

76 MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel (820/1943.)

77 BFL VII. 1. d. 953/1943. A Pestvidéki Törvényszék más esetben kifejezetten leszögezte, hogy a „törvény a zsidó férfi és a keresztény, magyar honos, tisztességes nő közötti kapcsolatot minden vonatkozásban nem, csupán a nemi érintkezés terén tilalmazza.” BFL VII. 1. d. 6599/1943.

78 BFL VII. 1. d. 11591/1942.

közötti határ, azt a másodfokú bíróság nem mondta meg.⁷⁹ Ugyanaz az elsőfokú bírói fórum szintén bünyösnek nyilvánította M. Lajos kőművestanoncot, akiről mindössze annyit sikerült megállapítania, hogy besegít régi ismerőse, J. Irma művirágkészítő munkájába, színházba, moziba, futballmérkőzésekre mennek együtt, illetve a nő anyja főz-mos a zsidó férfit. Az Ítéletőbla ezt kevésnek találta az elítéléshez: „A megszerzés fogalmát olyan magatartás, olyan tevékenység tölti be, mely a nőnek a házasságon kívüli nemi közösülésre alkalmas, módot kínál, amely tevékenységgel a tettes azt célozza, hogy a nő elhatározását valamiképpen, – ígéretekkel, rábeszéléssel, ajándékokkal, – befolyásolja olyan irányban, hogy valakivel házasságon kívül nemileg közösüljön.”⁸⁰

Külön kérdés volt, hogy vajon minden esetben a férfi vádlottak kezdeményezték a viszonyt, s ekként mindig ők „szerezték-e meg” a nőt? A W. Pált ilyen indokkal elítélő Gyulai Törvényssék ítélete elleni fellebbezés azzal érvelt, hogy D. Anna semmiféle ellenállást nem tanúsított, így valójában nem volt szükség a nő „megszerzésére”.⁸¹ Ezzel a rendhagyó, a hagyományos nemi szerepeket (aktív férfi *versus* passzív női szexualitás) megkérdőjelező érveléssel azonban a bíraknál nem lehetett célt érni.

A felsőbíróságok nem csak a fogalomhasználat elburjánzásának álltak útjába, de a fajgyalázási ügyek egy kiemelt fontosságú csoportjánál egyenesen véget vetettek alkalmazásának. A Budapesti Ítéletőbla már 1942-ben különbséget tett a tilalmazott nemi viszony és az együttélés között, kimondva, hogy a törvény „csak a nemi közösülést tiltja zsidó férfi és tisztességes keresztény nő között, de nem azok közös háztartásban élését”.⁸² A kérdés jelentőségét az adta, hogy az általunk ismert ítéletőblai fajgyalázási perek több mint fele (52%-a, illetve 187 esetből 98), mindenekelőtt a főváros sajátos viszonyaiból fakadóan, élettársi kapcsolatot érintett. A továbbiakban hasonló ügyekben, amikor csak a „vadházasság” tényét lehetett bizonyítani, illetőleg a nemi aktust közvetett módon sem sikerült igazolni, rendszeresen felmentő ítélet született.⁸³ Az Ítéletőbla egy ízben világosan is

79 BFL VII. 5. c. 10226/1942.

80 BFL VII. 1. d. 3257/1943. Hasonló esetek, amikor az Ítéletőbla nem engedte, hogy a nemi viszonyt illető bizonyítékok hiányát a megszerzés fogalmával leplezzék el: BFL VII. 1. d. 1221/1943., 3932/1943., 4406/1943.

81 MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3874/1942.)

82 BFL VII. 1. d. 7359/1942. A konkrét ügyben a közös háztartásban élés egyelőre még csak mint enyhítő körülmény merült fel.

83 BFL VII. 1. d. 7881/1942., 8637/1942., 8931/1942., 9442/1942., 10767/1942., 11311/1942., 11314/1942., 2726/1943., 3256/1943., 4232/1943., 6261/1943., 6283/1943., 6355/1943.,

kifejtette, miszerint „vádlott és V[...] Margit a hivatkozott törvény hatályba lépését megelőző időben már nemi életet éltek — nem volt szükség tehát arra, hogy a vádlott V[...] Margitot házasságon kívüli nemi közösülés céljára a maga részére megszerezni törekedjék.”⁸⁴

A felsőbbírósági álláspont tökéletes ellentéte volt annak, aminek érvényesítésére — mint láttuk — az Igazságügyi Minisztérium az ügyészségeket korábban utasította. A bírói praxis a vádhatóságokat immár arra kényszerítette, hogy a megszerzés „folytatólagos megvalósulásától” eltekintve, élettársi kapcsolat esetén a nemi aktust bizonyítsák, vagy legalább valószínűvé tegyék. Ennél nem számított az, hogy az együtt élő felek régebben nyilvánvalóan nemi életet éltek; beismerő vallomás híján, azt kellett tanúkkal és egyéb adatokkal alátámasztani, hogy a nemi viszony a fajvédelmi törvény életbe lépését követően is folytatódott. A védelmi stratégiák ezekben az esetekben mindenekelőtt arra épültek, hogy az említett dátum körüli időben a „vadházások” már felhagytak a nemi viszonytal. Ez a fajta érvelés olyannyira általánossá vált, hogy a Budapesti Kir. Büntetőtörvényszék egy ízben nem is mulasztotta el gúnyosan megjegyezni: hogy a „nemi viszony 1941. október 10-e után most már ideális alapokon nyugvó lelki kapcsolattá változott át, ez annál kevésbé felel meg a valóságnak, mert az említett időpont nem a nevezettek lelki világában beállott változás idejét, hanem az 1941. évi XV. t.c. rendelkezéseinek a hatályba lépésének az idejét jelenti.”⁸⁵

A bíróságoknak az érintettek kitarító tagadásával vagy a korábban — gyakran egyébként fizikai vagy lelki presszió nyomán⁸⁶ — tett beismerő vallomások visszavonásával szemben, többnyire külső jelekből, körülményes levezetésekkel kellett felépteniük a tényállást, ami alapján ítéletet hozhattak. „Olyan ösztön ki-

8216/1943., 10584/1943., 11197/1943., 1313/1944.

84 BFL VII. 1. d. 2894/1944.

85 BFL VII. 1. d. 11408/1942. Hasonló bírói reakció a Pestvidéki Törvényszéken: BFL VII. 1. d. 1288/1943.

86 A kihallgatást illető rendőri vagy csendőri kényszerre való hivatkozás például több esetben felbukkant. Néhány péda: BFL VII. 1. d. 2022/1943., 3068/1943., 5428/1943., 9439/1943., 4009/1944., MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (3895/1944.) Mégis mindössze egyetlen esetet ismerünk, amikor a kényszert a bíróság, nevezetesen a Budapesti Ítéletábla megállapította, s ezért a vádlottat felmentette: BFL VII. 1. d. 7565/1943. Kirívó a Debreceni Ítéletábla cinizmusa: „ennek az ügynek eldöntésére teljesen közömbös, ha vádlott a nyomozó csendőrök ütlegelésének hatása alatt tett is a főtárgyalás egyéb adataiból kitűnően a valóságnak megfelelő vallomást” MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (1267/1944.) Érdekes még a Kolozsvári Kir. Ítéletábla rendre utasítása: „intelligens ember nem hiheti el egyáltalában azt, hogy a detektívek őt akként vallatják, hogy a nemi szervénél fogva felakasztják.” MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (5774/1942.)

elégítéséhez, mint amilyen a nemi ösztön, nem szokás tanút állítani. Azt a tényt, hogy emberek egymással nemi életet élnek-e vagy sem, a viszonyaik, életmódjuk gondos mérlegelésével és következtetés után lehet és kell megállapítani.” — foglalta össze az ennek kapcsán felmerülő nehézségeket a Budapesti Büntetőtörvényszék.⁸⁷ A túlságosan spekulatív bírósági konstrukciókat a felsőbb bíróságok általában elvetették vagy igyekeztek konkrétabb mederbe terelni.⁸⁸ B. Frigyes és a terhesen hozzá költöző F. Julianna ügyében például a Büntetőtörvényszék olyan általánosságokra alapította verdiktjét, mint hogy „A férfi és a nő egymáshoz való viszonyát elsősorban a természet törvényei irányítják. Nemileg érett és egészséges férfi és nő, ha huzamosabb ideig egymás közelébe kerülnek, az együvé tartozásukat a természet törvényén alapuló nemi ösztön irányítja.” A vádlott keresztapaságára [sic!], a tegező viszonyra, a nő és a (más férfitől származó) törvénytelen gyerek eltartására, valamint — meghökkenítő módon — arra hivatkozva ítélte másfél év börtönre B. Frigyest, hogy a nő egykori terhes állapota nem zárja ki a nemi kapcsolatot, mivel a terhesség „az orvosi tudomány szerint a férfiak szemében a nőt még megkívántabbá teheti.” Az első fokú ítéletet feloldó, s újabb bizonyítási eljárást elrendelő Ítéletábra azonban általánosságok helyett inkább olyan prózai részletekre lett volna kíváncsi, hogy vádlott és a nő egy szobában aludt-e vagy sem.⁸⁹

A „megszerzés” kiiktatása, s a fellépő bizonyítási nehézségek következtében a közös háztartásban élő felek esetében a térhasználat vált központi problémává.⁹⁰ A nemi aktus igazolása legtöbbször közvetett módon, a valószínűség alapján történhetett, amit pedig a lakáshasználat jogcíme és módja, a lakók közötti viszony tisztázása (Budapesten a szívességi lakáshasználat, az albérlet és az ágyrajárás elterjedtsége miatt ez különös súllyal esett a latba), sőt gyakran olyan momentumok támaszthattak alá, mint hogy a pár egy ágyban aludt-e, illetőleg a külön ágyak a lakásban pontosan hol helyezkedtek el.⁹¹ F. Géza például azért érthette el felmentését, mert a bíróság úgy ítélte meg, hogy albérlői státusának megfelelően viselkedett főbérlőnőjével, H. Jolánnal szemben. A férfi az elvált, de vőlegényével élő nő Kazinczy utcai két szoba-konyhás, cselédszobás főbérlői lakásában albérlőként

87 BFL VII. 1. d. 322/1944.

88 Előbbire példa, bár nem közös háztartásban élő feleket érintett, „Kohn báró” feldolgozott esete: *Lugosi* i. m. 555–562. p.

89 BFL VII. 1. d. 1433/1944.

90 Általában véve a fajgyalázási perek kapcsán a térhasználat vizsgálatának jelentőségére hívja fel a figyelmet: *Lugosi* i. m. 558–563. p.

91 Az ágyak elhelyezkedésének vizsgálatára néhány példa: BFL VII. 1. d. 8931/1942., 9442/1942., 10768/1942., 4407/1943.

a cselédszobát foglalta el (a konyhában, majd az egyik szobában a szobaasszony és vőlegénye, a másikon két albérlő nő lakott). F. Géza a fűtetlen cselédszobából csak melegedni járt a nő lakásául szolgáló konyhába. Néha kettesben, de inkább hármasban, a vőlegénnyel együtt jártak szórakozni; a férfi hol tegezte, hol magázta főbérlijét, de egyszer, amikor megsértette H. Jolánt, az szájon vágta. Egy szobában csak azután laktak, hogy F. Géza felmondott, s a cselédszobát másnak adták ki, de mivel nem volt hová mennie, a vőlegény engedélyével egy hónapig még náluk, velük együtt aludt.⁹² Lakáshasználata és a nővel való érintkezése ily módon ellenőrzött és legitim volt, a megkívánt, illetve a bíróság által elégséges mértékűnek ítélt társadalmi távolságot pedig többnyire megtartották.

Bíróságok, bírák, és társadalmi hatások

A fajgyalázási perekben követett bírói gyakorlat mérlegét még a célirányos vizsgálat alapján sem könnyű megvonni. Jóllehet etikai kifogások, akár a magyar jogszolgáltatási szervezet egészével, akár az abban közreműködő egyes személyekkel szemben felvethetők,⁹³ nyilvánvalóan nem a bíróságokat terheli a felelősség azért, hogy egy, az állampolgári egyenlőség, így a jogállamiság elvét nyíltan tagadó törvényt voltak kénytelenek alkalmazni. Általánosságban megállapítható, hogy ott, ahol nagyobb mozgástér nyílt, a joggyakorlat enyhített a faji törvényhozás következményein.⁹⁴ Vizsgálatunk alapján elsősorban a „tisztességes nő”, továbbá a „megszerzés” és a „megszerzésre való törekvés” fajvédő törvényben alkalmazott fogalmának — az igazságügyi kormányzat törekvéseivel ellenkező — korlátozása emelhető ki ilyenként. A felsőbbbíróságok továbbá elvetették azokat a spekulatív ügyészégi és alsóbírósági konstrukciókat is, amelyek a nemi közösülést illető bizonyítékok hiányát próbálták elleplezni. Így a náci Németországhoz képest, ahol a bírói praxis éppen ellenkező irányt vett, ráadásul az érintetteket, a kimért súlyos büntetésen túl, jögon kívüli szankciók sora (pl. koncentrációs

92 BFL VII. 1. d. 1314/1944.

93 Bibó István ezzel kapcsolatos véleményét idézi: *Schweitzer Gábor*: A „zsidótörvények” a Közigazgatási Bíróság ítélkezési gyakorlatában. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2005. 175. p.

94 Ezt annál inkább érdemes kiemelni, mert a bírói gyakorlatot illető várakozások ezzel ellentétesek voltak. A Magyarország c. lap 1942. január 9-i számában közölt cikket idézi: *Pelle* i. m. 190–191. p.

táborba zárás) fenyegette,⁹⁵ Magyarországon mindenképpen kedvezőbb maradt a helyzet.

A bírói gyakorlat persze korántsem volt egységes, és a bíróságok ítélkezése mindvégig „hullámzó” maradt. Ha például megnézzük a két legaktívabb elsőfokú fórum, a Budapesti Büntetőtörvényszék és a Pestvidéki Törvényszék Budapesti Ítéletábrára fellebbezett fajgyalázási pereit, azt a benyomást, amelyet korábban a Büntetőtörvényszék kirívó szigoráról a bírói praxis elemzése során szereztünk, „kemény” tényekkel is alátámaszthatjuk. A fővárosi bíróságról az Ítéletábra elé kerülő 173 perben csupán 14 felmentő ítélet született (8%), s abból a 151 elsőfokon elítéléssel végződő ügyből, amikor ismert a büntetés módja és mértéke is, 94 esetben legalább 1 éves börtönt szabtak ki (62%), illetőleg mindössze 23 alkalommal fordult elő 6 hónap börtönnél kisebb büntetési tétel avagy pénzbüntetés (15%); ezzel szemben abban a 25 perben, amely a Pestvidéki Törvényszékről jutott az Ítéletábrára, az elsőfokú bíróság 15 felmentő ítéletet hozott (60%), s a 10 marasztaló verdikt közül is csak egyetlen 1 éves, ugyanakkor viszont 8 félévet el nem érő börtönbüntetés született.

A Budapesti Ítéletábra, hasonló mutatók alapján, nem csak a „keményvonalas” Büntetőtörvényszékhez, hanem a „liberális” Pestvidéki Törvényszékhez képest is enyhébben bírálta el a vádlottak cselekményét. A Büntetőtörvényszékről a bűnösség megállapításával hozzá felterjesztett minden harmadik-negyedik, a Pestvidéki Törvényszék vonatkozásában pedig minden harmadik fajgyalázási per felmentéssel végződött.⁹⁶ Azokban az esetekben, amikor az Ítéletábra mégis megerősítette a zsidó vádlott bűnösségét, jellemzően a büntetési tételek enyhítésére került sor. A Büntetőtörvényszék fentebb részletezett eljárásához képest az Ítéletábra az elítélések mindössze 9%-ában rótt ki legalább 1 éves börtönbüntetést, és a büntetési tétel az esetek 64%-ában nem érte el a félévet sem.⁹⁷ (A Pestvidéki

95 Vö. *Przyrembel* i. m. 178–179., 256–261., 273–276. p. *Szobar* i. m. 139–140. p.

96 Szám szerint: a Büntetőtörvényszékről 151 ismert esetből 46, a Pestvidéki Törvényszékről 9 esetből 3. Ha az előbbi fórum esetében kivesszük azokat az ügyeket, amikor az Ítéletábra nem döntött a bűnösség kérdésében (pl. új tárgyalást rendelt el, vagy megszüntette az eljárást), akkor a fővárosi esetszám 128-ra csökken, s a felmentések aránya itt is egyharmadra, pontosabban 36%-ra ugrik! Megjegyzendő még, hogy az elsőfokú felmentő ítélet másodfokú megváltoztatására, azaz az Ítéletábra elé kerülő vádlott bűnössé nyilvánításra mindössze 1 esetben került sor (a Pestvidéki Törvényszék ítéleteit tekintve pedig egyszer sem).

97 A Büntetőtörvényszék vonatkozásában szám szerint: 82 másodfokon megerősített marasztaló ítélet közül, a büntetési tételt a fentiek szerint kategorizálva, „súlyosnak” minősíthető 7, „enyhének” 53.

Törvényszékről fellebbezett, az Ítéletábla által megerősített, összesen 6 bűnössé nyilvánítás közül a büntetési tétel 3 esetben változatlan maradt, 3 esetben pedig szintén enyhítésre került sor.)

Ugyanakkor nem arról van szó, hogy a különbözőképpen ítélkező elsőfokú bíróságok gyakorlatát az ítéletáblák országosan egyöntetűvé tették volna, hiszen az egyes ítéletáblák praxisa között is jelentős különbségek lehettek. A fővárosi felsőbbbíróságával összehasonlítva a Szegedi Ítéletábla gyakorlata — már amennyire az azon keresztül a Kúriáig jutó, mindössze 11 fajgyalázási perből megállapítható — rigorózusabbnak minősíthető: nem csak valamennyi színe elé került vádlottat bűnösnek mondott ki (holott egyiküket első fokon felmentették), de három esetben még súlyosbított is a kiszabott büntetésen (enyhítésre egyetlen példát sem találtunk).⁹⁸

További, mélyebbre ásó, a bíróságon belüli konfliktusokat reprezentáló írásos különvélemények és az egyes referensek által megszövegezett ítéletek tartalmi-stilári vizsgálatát megvalósító, azokat egymással is összevető jogi antropológiai vizsgálatok deríthetnek fényt az egyéni bírói viselkedésre. Az egyazon bírói tanácson belül megütköző különböző álláspontokra már láthattunk példát a Budapesti Ítéletáblán, Ottrubay Dezső és Lengyel Ernő esetében. E mozzanatokból ítélve, Ottrubay 1945 utáni igazoló nyilatkozatában méltán emelhetette ki a faji törvények következményeinek enyhítését célzó szándékát.⁹⁹ Hasonló konfliktusok — az ország fajgyalázási perek tekintetében legnagyobb forgalmú bíróságán — a Budapesti Büntetőtörvényszéken is adódhattak, ahol a Kristóf Sándor vezette bírói tanács kirívó szigorral ítélkezett. Ebből a szempontból sokatmondó a tanácsba alkalmilag szintén beosztott Szilasy Pál bíró finom elhatárolódása kollégáitól, aki 1945 után az igazságügyi igazolóbizottsághoz bejelentette azon ügyszámokat, amelyekben annak idején különvéleményt tett le.¹⁰⁰

98 MNL OL K 583. 1942 – 69. tétel (3083, 3370, 3476, 3874, 5693/1942.), MNL OL K 583. 1943 – 69. tétel (831, 2097, 4662, /1943.), MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (556, 902, 1865/1944.) A fent nem említett bíróságok ítélkezési gyakorlatának közelebbi vizsgálatához további kutatások szükségesek, mivel a Budapesti Kir. Ítéletáblához és a Kúriához felterjesztett fajgyalázási perek száma mintámban csak a Pestvidéki Kir. Törvényszék esetében érte el, illetve haladta meg a tucatnyit. Kirívó példaként megemlíthető még a Miskolci Kir. Törvényszék gyakorlata, amely egy 1944-es ügyben mellékbüntetésként az ítélet miskolci napilapban való közzétételét is alkalmazta. Vö. MNL OL K 583. 1944 – 69. tétel (924/1944.)

99 BFL XVII. 1505. Budapesti 128/b., 548. sz. Igazolóbizottság (Igazságügyi Minisztérium, budapesti igazságügyi alkalmazottak) iratai XIX. U. 214.

100 Erre Szilasy nyilatkozatában hivatkozik (a konkrét ügyszámok aktájában sajnos nem maradtak fenn): BFL XVII. 1505. XIX. U. 1037. Egy konkrét ügy kapcsán a Kristóf-féle tanács eljárásá-

A fajgyalázási perekben tartott tárgyalások jegyzőkönyveinek, és a meghozott ítéletek szövegének alaposabb stílisis elemzése bizonyára pontosítaná azon benyomásunkat is, miszerint a jogi-technicista nyelvezetet csak időnként törte meg a faji és szociális előítélet durvább kifejeződése. A Budapesti Büntetőtörvényszéken megszüvegezett ítéletekbe — példának okáért — tapasztalatunk szerint gyakrabban, a Budapesti Ítéletábláiába ritkábban került kimondottan durva antiszemita megnyilvánulás.¹⁰¹ Ennek megerősítése vagy cáfolata mindenesetre rendkívül fontos lenne, hiszen a bíróságok nem egyszerűen konkrét ügyeket döntöttek el, hanem azokon keresztül — a kifejezés tágabb értelmében — „igazságot” szolgáltatottak, azaz kultúrateremtő, illetve -formáló társadalmi funkciót gyakoroltak.

Végezetül ismételten hangsúlyozni kell, hogy a fajvédő törvény hatásainak, illetve az állam büntető hatalma működtetésének vizsgálatánál nem zárkozhatunk be csupán a tárgyalótermekbe, és nem ragadhatunk le a fajgyalázási perek bírósági-felsőbírósági adminisztrálásának vizsgálatánál, hanem emellett ugyancsak fel kellene mérni azokat a társadalmi hatásokat, amely eközben előálltak.¹⁰² A harmadik zsidótörvény hatása Budapesten már annak megszületése idején megragadható: a fővárosban 1941 július-októberté között közel annyi izraelita-keresztény vegyes házasságot kötöttek, mint a megelőző évben összesen; ezek között kiemelkedő volt az izraelita férfiak és keresztény nők között létesült frigyek aránya.¹⁰³ Emellett ugyanekkor több száz keresztény nő tért át izraelita felekezetre (1941-ben 224, és 1942-ben pedig annak ellenére 255, hogy az 1942. július 19-én

ra: *Lugosi* i. m. 561–562. p.

101 Az ítéletáblai bírák közül Lengyel Ernő említhető ilyenként, aki egy ízben „vértisztaságról” és a „zsidó vérbeütésről” értekezett: BFL VII. 5. c. 12725/1941. Ugyanezen előadó bíró hasonló állásfoglalása: BFL VII. 1. d. 4701/1942. Hozzáteendő ugyanakkor, hogy Lengyel a későbbiekben már nem élt efféle megfogalmazásokkal.

102 Erre tesz kísérletet, a magyar „közvélemény” reakcióit vizsgálva: *Pelle* i. m. 183–197. p.

103 Budapesten 1940-ben összesen 694 izraelita-keresztény vegyes házassághoz történt, ami 1941-ben 1198-ra ugrott, noha októbertől már csak kevés ilyen esküvőt tarthattak; csak az 1941 július-októberté közötti négy hónapban 668 kötés történt (vagyis az éves szám 56%-a). 1940-ben 458 vegyes házasságnál a vőlegény volt zsidó vallású (az éves szám 66%-a), 1941-ben viszont 888 (74%). 1941 július-októberté között a zsidó vőlegények száma 528-ra ugrott (arányuk az azonos időszakban kötött vegyes házasságok között 79%-ra nőtt). *Karády Viktor*: A vegyes házasságok Budapesten 1950 előtt. Néhány kutatási eredményről. *Múlt és Jövő* 1993/2. 84. p. A szerző a nemi különbségeket — a fajvédő törvény 15. §-ának fenyegetését figyelmen kívül hagyva — azzal magyarázza, hogy a keresztény nőket kevésbé érintette meg a „fasizálódás” szelleme, illetve, hogy a zsidó férfiak közvetlenebbül élték meg a veszélyeztetettséget, s ezért menekültek gyakrabban vegyes házasságba.

hatályba lépő, az izraelita felekezet recepcióját megszüntető 1942: VIII. tc. 5. §-a következtében már nem lehetett zsidó vallásra áttérni).¹⁰⁴ Ezen nők többsége kétségtelenül a törvényhozó által támasztott házassági akadályt kívánta kikerülni, illetőleg kifejezetten az 1941: XV. tc. 15. §-nak a zsidó férfakkal való nemi érintkezés büntetésére vonatkozó rendelkezését szerette volna kijátszani.

Jóllehet számszerűen lehetetlen megragadni, a „faji” disszimiláció Budapesten térbeli elkülönülés formájában is jelentkezett. Az együttélő zsidó-keresztény párok gyakran — erre számos fajgyalázási perben kitértek vagy utaltak — külön költöztek, egyikük külön lakást bérelt, vagy fekhelyét egyszerűen elkülönítette (a pincébe, a műhelybe, az üzletbe, a konyhába, esetleg csak a szoba másik sarkába költözött). De a fajvédő törvény nem csak az élettársi kapcsolatban álló feleket vethette külön, hanem részben azokat az egy háztartásban élő zsidó és keresztény feleket (albérlőket, ágyrajárókat) is, akikre rávetődhetett volna a büntetendő nemi viszony gyanújának árnyéka.¹⁰⁵ A zsidó férfiak keresztény nőkkel való együtt lakása, a szomszédság szeme láttára, akkor is kockázatos lehetett, ha nem álltak egymással intim kapcsolatban. A Budapesti Ügyészség aktáiban található, a bűnüldöző szervekhez százszámra befutó feljelentések szerzői, a törvény által megerősítve, immár magától értetődőnek vélték zsidó polgártársaik „érinthesetlenségét”.¹⁰⁶

A társadalmi következmények felvillantása is elegendő talán annak érzékeltetésére, hogy a törvényhozó szándékát, amely végső soron a zsidóság, pontosab-

104 *Karády* i. m. 85–86. p. A szerző a jelenséget történelmileg egyedülállónak minősíti, ami eszerint más városokban (konkrétan Szegedet említi) is megfigyelhető volt. Ugyanő a korabeli statisztikusokra hivatkozva megjegyzi, hogy a betérő nőknek csak mintegy 20%-a volt az izraelita vallásra visszatérő (tehát nem „őskeresztény”).

105 A fővárosi zsidó-keresztény vegyes háztartások relatíve magas arányára a Klauzál téren: *Szívós, Erika*: Bonds Tried by Hard Times: Jews and Christians on Klauzál tér, Budapest, 1938–1945. *Hungarian Historical Review* 2012/1–2. 174–180. p. Magyarul: *Szívós Erika*: Bajban ismerzik meg... Keresztény-zsidó együttélés a budapesti Klauzál téren 1938 és 1945 között. In: *Az öröklött város. Városi tér, kultúra és emlékezet a 19–21. században. Történeti tanulmányok*. Budapest, 2014. 139–145. p. (A szerző egy fajgyalázási eljárást is említi.) Az egyazon lakáson belüli zsidó-keresztény együttélés oldódásának mértékét, későbbi „keresztmetszet” híján, nem lehet megadni. A fővárosi perekben az Ítéletábra a szűkös lakásviszonyokra hivatkozó védekezést esetenként méltányolta: BFL VII. 1. d. 10125/1942., 11383/1942.

106 Vö. BFL VII. 18. d. 1942–1944-es évfolyamok, IV–24-es irattári osztály. Mi több, a gyanú árnyéka mindenkire rávetődhetett: a szóban forgó feljelentések alapján a rendőrség számos esetben vélt alakok, ismeretlen tettesek után nyomozott; a kiszálló hatósági közegek előtt (legálisan együttélő) vegyes házasságok, sőt keresztények kényszerültek félreismert státusuk tisztázására.

ban a „zsidónak” minősített állampolgárok társadalmi elszigetelését célozta, már önmagában a büntető szándék, a büntetés pusztá veszélye megvalósította (vagy legalábbis előrelelendítette a korábban megindított folyamatot). Ezen a körülményen az sem változtatható, hogy a fajgyalázzal gyanúsított férfiak többsége nem került bíróság elé, illetve, hogy a vádlottak jelentős részét a bíróságok végül felmentették. A bírói praxis kétségtelenül korlátozhatta az elítélések számát, tom-píthatta a büntetések súlyát, s ezáltal visszafoghatta, szűkebb keretek közé terel-hette a büntető igazságszolgáltatás működését, ugyanakkor a büntető eljárások már önmagukban „normalizáló” szerepet töltöttek be. Az eljárás alá vont férfiakat és a velük kapcsolatban állt nőket a hónapokig húzódó procedúra alatt meghur-colták: a szexuális viszonyok, a nemzőképesség, az egészségi állapot, az erkölcsi magaviselet rendőrségi kihallgatásokon, s főként nyilvános tárgyalásokon való taglalása, a sajtóban megjelenő bírósági tudósítások nyilvánvalóan megbélyegez-ték az érintetteket. Mindez óhatatlanul faji dimenzióban nyert értelmet, akkor is, ha az ügyészség vagy a bíróság adott esetben diszkréten igyekezett eljárni, hiszen a vádlottak zsidók voltak (illetőleg „zsidókként” kezelték őket), szexualitásuk „zsidó szexualitásként” tárult a szűkebb vagy tágabb nyilvánosság elé, ami „ta-pasztalatként” erősítette meg a régóta élő faji előítéleteket.¹⁰⁷

FÜGGELÉK

A tanulmányban ismertetett, s többször hivatkozott 70651/1941. I. M. rendelet teljes terjedelemben történő közlését a jogszabály feledésbe merülése indokolja: annak idején sem a Rendeletek Tárában, sem az Igazságügyi Közlönyben nem jelent meg, több mint fél évszázadon keresztül — tudomásunk szerint — egyetlen történész sem idézte. Magunk a királyi ügyészségek történetét kutató Nánási László hivatkozása alapján találtunk egy stencilezett gépirásos példányt a Buda-pesti Kir. Főügyészség rendeletgyűjteményében.¹⁰⁸

A szöveg közreadásánál csak a következő változtatásokat tettük: a gépiratban hiányzó hosszú ékezeteket (í, ú) pótoltuk, az esetenként helytelenül, röviden gé-pelt hosszú magánhangzókat javítottuk, a sorszámok, paragrafus-szimbólumok

107 Erre mutat rá: *Szegedi* i. m. 315–316. p.

108 BFL VII. 17. b. Rendeletgyűjtemény, 1941. november 7. Vö. *Nánási László*: A magyar királyi ügyészség története 1871–1945. PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtu-dományi Kar. Szeged, 2010. 410. p. (A szerző még a VII. 17. a. állagra hivatkozik lelőhelyként, azóta azonban a dokumentum levéltári rendezés folytán a b. állagba került.)

után hiányzó pontokat kitettük. Az ugyancsak korrigált véletlen elütéseket lábjegyzetben tüntetjük fel. A névelő értelemzavaró hiányát adott esetben szögletes zárójelben ([a]) jelezzük, a nyelvtani hibákra pedig a szokásos módon ([sic!]) hívjuk fel a figyelmet.

A m. kir. Igazságügyminisztertől

70651/1941. I. M. IV. szám. Hivatalos másolat

Tárgy: A házassági jogról szóló 1894: XXXI. t. c. kiegészítéséről és módosításáról, valamint [az] ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről szóló 1941: XV. t. c. 9. és 14–16 §§-nak hatálybalépése.

I. A törvényhozás avégből, hogy a magyar nép faji tisztasága megóvassék a tőle erősen eltérő zsidó fajjal való vérkeveredéstől, az 1941: XV. t. c. 9. §-ával megtiltja a nemzsidóknak és zsidóknak egymással való házasságkötését, 14. §-ával büntette nyilvánítja [a] tilalom megszegését, 15. §-ával pedig továbbmenően vétéség, illetőleg minősített esetekben büntett miatt bünteti azt a zsidó férfit, aki a nemzsidó nővel házasságon kívül nemileg közösül, vagy evégből nemzsidó nőt a maga, vagy más zsidó számára megszerez, vagy megszerezni törekszik.

II. A Htn.¹⁰⁹ 14. §-a büntett miatt öt évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésével bünteti azt a magyar honos nemzsidót, illetőleg azt a zsidót, akik egymással, valamint azt a magyar honos zsidó férfit, aki külföldi honos nemzsidó nővel a törvény 9. §-ában foglalt tilalom megszegésével házasságot köt.

Nem esik tehát büntetés alá

az a külföldi honos nemzsidó nő, aki magyar honos zsidó férfival köt házasságot,

továbbá külföldi állampolgárságú nemzsidó férfi és bármely állampolgárságú zsidó nő között,

valamint külföldi állampolgárságú nemzsidó és külföldi állampolgárságú zsidó között kötött házasság.

Természetesen nem lehet a Htn. 9. §. szerinti tilalom megszegéséről és így a büntett elkövetéséről szó akkor, ha a tiltó akadály alól a Htn. 9. §-ának utolsó bekezdése alapján felmentést adtam.

Bár a Htn. 9. §. harmadik bekezdésének utolsó mondata tiltja azt is, hogy a zsidókkal egy tekintet alá nem eső egyén, akinek csak két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként, ő maga azonban keresztény hitfelekezet tagjaként született, és az is maradt és emellett mindkét szülője házasságkötésük idejében keresztény hitfelekezet tagja volt, — olyan nemzsidóval köthessen házasságot,

109 A rövidítés feloldása minden esetben: a házassági törvény novellája (vagyis az 1941: XV. tc).

akinek egy, vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, — az ily házasságot kötő felek nem esnek a Htn. 14. §-ában foglalt büntető rendelkezés alá, mert hiszen mindkét fél nemzsidónak tekintendő. Velük szemben azonban a Btk.¹¹⁰ 400. §-ába ütköző közokirathamisítás vétsége címén el lehet járni, mert hiszen házasságkötésük csakis úgy történhetett, hogy az egyikük részéről fennforgó kizáró okot tudatosan elhallgatták és így szándékosan közreműködtek, hogy az illető jogviszonyai lényegére vonatkozó valótlan tények vezettek a házasság kihirdetésének elrendelése tárgyában készített jegyzőkönyvbe.

Természetesen a Htn. 14. §-ába ütköző büntetett elkövető házасulókkal szemben is — ezzel a büntetett anyagi halmazatban — ugyancsak vádat kell emelni a Btk. 400. §-ba ütköző vétség címén. Az anyagi halmazat itt éppen úgy megáll, mint ahogy a kir. Curia 33. számú jogegységi döntvényében a büntetést más helyett kitöltő egyénnel szemben a Btk. 374. §-a szerinti bűnpártolás és a Btk. 400. §-a szerinti közokirathamisítás anyagi halmazatát megállapította.

Abból, hogy a törvény tényálladáki elemként felveszi azt, hogy az követi el a büntetett, aki „a 9. §-ban foglalt tilalmat megszegve” köt házasságot, következik, hogy e bűncselekmény miatt a házasságra lépő fél csak akkor vonható büntetőjogi felelősségre, ha tudomása volt akár a saját, akár a másik házасuló fél személyi állapotában fennforgó tiltó akadályról. Az különben már a Btk. 82. §-ából következik, amely szerint nem számítható be a bűncselekmény tényálladákhöz tartozó ténykörülmeny, ha az elkövető a cselekmény elkövetésekor arról nem bírt tudomással.

III. Ami a Htn. 9. §-a szerint tiltott házasság megkötésénél közreműködő polgári tisztviselőt illeti, ennek büntetőjogi felelőssége a Htn. 14. §-ának 2. mondata szerint úgy a tudatos, mint a gondatlan közreműködés esetén megvalósul. Ez teljesen analóg rendelkezést foglal magában a Btk. 252 és 253, illetve a Btk. 256 és 257. §-aiban foglalt büntető rendelkezésekkel.¹¹¹

A gondatlanság a polgári tisztviselő részéről akkor forog fenn, ha a nemzsidó és zsidó házasságkötések tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtása tárgyában 70.000/1941. I. M. szám alatt kibocsátott rendelet¹¹² 6–8. §§-aiban a szár-

110 A rövidítés feloldása minden esetben: büntetőtörvénykönyv (vagyis az 1878: V. tc., illetve későbbi módosításai és kiegészítései).

111 A büntetőtörvénykönyv 252 és 253. §§. a kettős házasság megkötésénél, a 256 és 257. §§. pedig a bontó vagy semmisségi akadályok ellenére kötött házasságnál közreműködő lelkész büntetőjogi felelősségét érintették. Vö. Magyar Törvénytár. 1877–1878. évi törvénycikkek. 140–141. p.

112 1941. évi 70.000. I. M. rendelet (1941. október 3.) a házасulók állampolgárságának megállapításáról. Magyarországi Rendeletek Tára. 1941. Budapest, 1941. 3486–3494. p.

mazás igazolására vonatkozóan előírt szabályok betartása, vagy betartásuknak ellenőrzése nélkül oly személyek házasságkötésénél működik közre, akikre vonatkozólag a Htn. 9. §-ában foglalt házassági akadály áll fenn.

Minthogy a polgári tisztviselőnek a házasság megkötésénél általában „a törvény 9. §-ában foglalt házassági akadály” fennállása dacára való tudatos, vagy gondatlan közreműködése képezi a bűnösség alapját,

minthogy a Htn. 9. §-ának 3. bek. harmadik mondata szerint a zsidókkal egy tekintet alá nem eső személynek olyan nemzsidóval is tilos házasságot kötnie, akinek egy, vagy két nagyszülője született az izraelita hitfelekezet tagjaként,

ennélfogva a polgári tisztviselőnek ily házasság megkötésénél való tudatos, vagy gondatlan közreműködése is büntetés alá esik, dacára annak, hogy maguknak a házasulóknak cselekménye [a] fent elmondottak szerint nem vonható a Htn. 14. §-a alá.

A magyar honosság fennforgását csak abban az esetben kell vizsgálat tárgyává tenni, ha ezirányban kétség merül fel. Ez esetben a 400/1933. I. M. számú rendelet (Igazságügyi Közlöny 1933. évf. 1. old.)¹¹³ rendelkezéseinek figyelembe vételével kell eljárni. Természetesen figyelemmel kell lenni a visszacsatolási törvényeknek az állampolgárságra vonatkozó rendelkezéseire is.

Annak meghatározására, hogy ki a nemzsidó és ki a zsidó, a törvény 9. §-a, illetve a végrehajtása tárgyában kibocsátott 70000/1941. I. M. számú rendelet 2–5. §§-ai alapján történik. Kétség esetén a vonatkozó születési és házassági anyakönyvi kivonatokat kell beszerezni.

A Htn. 14. §. 2. bekezdésének az a rendelkezése, hogy az előbbi bekezdésben meghatározott bűncselekményekre a Btk. 7. §-ának rendelkezéseit alkalmazni kell, azt jelenti, hogyha a Htn. 9. §-ába[n] foglalt tilalom dacára egybekelők külföldre is távoznak és ott kötnek házasságot, azért a Htn. 14. §-a szerint büntetendők.

IV. A Htn. 15. §-ában meghatározott vétségnek tettese csak zsidó személy lehet, éspedig nő is, ez utóbbi abban az esetben, ha magyar honos, tisztességes nemzsidó nőt más zsidó részére megszerez, vagy megszerezni törekszik.

Az nincs kizárva, hogy a bűncselekmény elkövetésében mint bűnrészes (felbujtó, bűnsegéd) nemzsidó is részt vegyen. Így pl. bűnsegédi bűnrészesség állapítható meg annak terhére, aki a nemi közösülés véghezvitelét alkalomnyújtással,

113 Vö. 1933. évi 400. I. M. rendelet (1933. január 4.) a nemzsidó és zsidó házasságkötések tilalmára vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról. Magyarországi Rendeletek Tára. 1933. Budapest, 1933.1099–1102. p.

üzenetközvetítéssel stb., a megszerzést rábeszéléssel, vagy akárcsak a felek összehozásával előmozdítja, megkönnyíti,¹¹⁴ maga a nemzsidó nő, akin keresztül a törvény a faj tisztaságát védi, a bűncselekmény sértettjeként tekintendő és így pótmagánvádlói jogosultsága van. Épp ezért a bűnrészesség körében [sic!] nem vonható még akkor sem, ha pl. a nemi közösülés gondolata tőle indul ki, erre kínálkozik, vagy annak véghezvitelét alkalomnyújtással stb. megkönnyíti. Ez fogalmilag épp úgy kizárt, mint ahogy a Btk. 236. §-a szerinti megfertőztetésnél és a Bn.¹¹⁵ 43. §-a szerinti kerítésnél kizárt a sértettnek bűnrészessé váló közreműködése.

A cselekmény sértettjétől megkívánt személyi tulajdonságok, hogy a.) magyar honos, b.) tisztességes, c.) nemzsidó nő legyen.

A magyar honosságnak és a nő nemzsidó minőségének kérdésével már fentebb [a] Htn. 14. §-ánál foglalkoztam.

A tisztességes nő fogalmának értelmezését illetően a m. kir. Kúria gyakorlata a Btk. 236. §-val, valamint a Bn. 43. §-ával kapcsolatban következetesen arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nő tisztességes voltát nem zárja még ki egy férfivel folytatott nemi viszony, valamint a férjes nő házasságon kívüli nemi élete sem. A tisztességes nő védelmét általában csak annak nem adja meg, akit ellenszolgáltatásért akárki megszerezhet, vagy aki köztudomás szerint erkölcstelen keresetforrásból él, vagyis feslett életmódot folytat, így a kéjnéő vagy a bordélyházban és hasonló üzletben alkalmazott nő.

Az elkövetési cselekedet két irányú:

- a.) a házasságon kívüli nemi közösülés,
- b.) jerre a célra a nőnek a maga, vagy más részére való megszerzése, vagy a megszerzésére törekvés.

A két elkövetési mód között nem minőségi, hanem fokozatbeli különbség van.

A nemi közösülés a coitus befejezésére utal, míg a megszerzés tényálladéknak megvalósulásához nem okvetlenül szükséges a nemi közösülés végrehajtása. Ez a tényálladék megvalósul már akkor, ha a tettes a közösülésre a nő beleegyezését megnyeri, de azután a coitus bármily okból nem történik meg. Sőt a törvény már a megszerzésre irányuló törekvést, mégha a nő részéről a beleegyezés nem következett be, a megszerzés nem is vezetett eredményre, a befejezett coitusszal

114 A szövegben itt nincs pontosvessző, de annak értelméből kikövetkeztethető az elmaradt központosítás!

115 A rövidítés feloldása minden esetben: büntető novella (vagyis az 1908: XXXVI. tc.).

egyformán rendeli büntetni. A megszerzés fogalmát nem zárja ki az, hogy a közösülés gondolata a nőtől indult ki, sőt arra ő maga ajánlkozik.

A megszerzés és a megszerezni törekvés akkor is büntetendő, ha az: más zsidó részére történik. Ilyenkor úgy a megszerző, mint az, aki részére a megszerzés történik, a bűncselekmény önálló tettes[e]ként jelentkezik.

A 15. §. 1. bekezdésének első fordulata szerinti elkövetési mód (nemi közösülés) kísérlete erre vonatkozó törvényi rendelkezés hiányában nem büntetendő. Ha azonban a cselekmény a második bekezdés szerinti büntetetté minősül, úgy természetesen ennek kísérlete is megállapítható.

A bizonyításnak itt is ugyanazok a nehézségei forognak fenn, mint a szemérem elleni bűncselekménynél általában. Sőt annyiban a nehézségek még nagyobbak lesznek, hogy az esetek igen nagy százalékában a sértett nő nemcsak a szégyenérzet, hanem a vagyoni, sokszor existenciális érdekek is arra fogják késztetni [sic!], hogy a zsidó férfival folytatott nemi életet elpalástolja, eltitkolja, sőt letagadja. Azokban az esetekben, ahol a zsidó férfi a nemzsidó nővel együtt él, — igen gyakori lesz az a védekezés, hogy a zsidó férfinak házvezetője a nemzsidó nő, avagy a nemzsidó nőnek kosztosa, vagy albérlője a zsidó férfi és több eféle. Ilyenkor a nyomozó hatóságok és közegek feladata lesz új adatokat szerezni, (a házban lakók, a háztartási alkalmazottak tapasztalatai, a lakás beosztása, a felek életmódja stb.) amelyekből mint concludens tényekből biztos következtetés vonható a nemi viszonyra.

De ilyen adatok nélkül is, ha akár házasságonkívüli együttélésről van szó, akár arról, hogy a nemzsidó nő kitarthatja a zsidó férfinak, — tekintet nélkül arra, hogy ez a viszony a Htn. életbelépése előtt, vagy után keletkezett-e és tekintet nélkül a felek védekezésére, a vádhatóságnak arra az álláspontra kell helyezkedni, hogy a felek nemi viszonyt folytatnak. Emellett azt az álláspontot is kell képviselniök, hogy együttélés esetén a megszerzés ténye állandóan és újból megvalósul.

A Htn. 15. §. 2. bekezdésében felsorolt négy súlyosabb esetben a cselekmény büntetetté minősül és öt évig terjedhető börtönnel, hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésével büntetendő.

Ezek az esetek, ha a tettes 1.) a cselekményt csalárdsággal, erőszakkal, vagy fenyegetőzéssel követte el,

2.) a cselekményt hozzátartozója ellen, vagy nevelés, tanítás, vagy felügyelet végett, vagy neki alárendelt személy ellen követte el,

3.) a cselekményt akkor követte el, midőn a nő életének 21. évét még nem töltötte be,

4.) a cselekményt annak ellenére követte el, hogy ilyen vétség miatt megbüntették és büntetésének kiállása óta 10 év még nem telt el.

Az 1.) pont szerinti elkövetési módnál az erőszak és fenyegetés alkalmazása esetén a cselekmény határos a Btk. 232. §. 1. pontjába ütköző erőszakos nemi közösülés büntetével.

Ha a fenyegetés a Btk. 234. §-a szerinti mértéket kitölti és úgy ezt, mint az ellenállást teljesen lenyűgöző erőszak közvetlenül a nemi közösülés véghezvitelére irányul, úgy a súlyosabb büntetési tétel alá eső erőszakos nemi közösülés lesz megállapítandó, amelybe a jelen bűncselekmény tényálladéka beleolvad. Ilyenkor a büntetés kiszabásánál, mint súlyosbító körülmény értékelendő, hogy a cselekményt zsidó férfi nemzsidó nővel követte el. Ha azonban úgy a fenyegetés, mint az erőszak kisebb mérvű, vagy [...],¹¹⁶ inkább a megszerzésre irányul, úgy a Htn. 15. §-a szerinti tényálladék valósul meg.

Csalárdság akkor forog fenn, ha a sértett nem tudta, hogy az elhatározás, vagy cselekvés, melyre a tettes őt reábirta, arra fog vezetni, hogy vele nemi közösülést hajtson végre.

A 2. pont alatti minősítő körülményre megjegyzendő, hogy nincs kizárva, miszerint a fel- és lemenő ágbeli rokonok közül az atya zsidó, ellenben a leánygyermek már nem tekintendő zsidónak. Ez esetben az általuk véghezvitt nemi közösülés természetesen a súlyosabb büntetési tétel alá eső, a Btk. 243. §-a szerinti vérfertőzés büntetést állapítja meg.

A 3. és 4. pont alatti minősítő körülmény bővebb magyarázatra nem szorul.

A Btk. 7. §-ának rendelkezéseinek¹¹⁷ [sic!] alkalmazása folytán a 15. §-ában [sic!] írt bűncselekmény akkor is büntetendő, ha azt a tettes külföldön követi el.

VI. [sic!] Felkérem Méltóságodat, szíveskedjék mind ezekre a kir. ügyészségek figyelmét felhívni és őket utasítani, hogy a Htn. 14 és 15 §§-ai címén folyamatba tett bűnügyekben a legnagyobb körültekintéssel, fokozott figyelemmel és eréllyel járjanak el.

Hívják fel a nyomozóhatóságokat, hogy minden nyomozás tárgyává tett esetben tegyenek a kir. ügyészséghez jelentést. E jelentések alapján azután a kir. ügyészségek lássák el a nyomozóhatóságokat a szükségesnek mutatkozó iránymutatással, útbaigazítással, utasítással. Ezekben az ügyekben szerzett tapasztalataikról, az esetleg felmerült nehézségekről, azok mikénti kiküszöböléséről évenként az ügyforgalmi és tevékenységi kimutatást kísérő jelentésükben számoljanak be.

116 Olvashatatlan szó.

117 A 7. §. A büntetőtörvénykönyv személyi hatályát érintette. Vö. Magyar Törvénytár. 1877–1878. évi törvénycikkek. 103. p.

Méltóságod is szíveskedjék ezen bűncselekmények miatt folyamatba tett bűnvádi eljárások tárgyában a vádhatóságok működését éber figyelemmel kísérni és a szerzett tapasztalatokról esetleges megjegyzései, illetve javaslatai kíséretében ugyancsak az évi jelentésében kiterjeszkedni.

Budapest, 1941. évi november hó 7. napján.

A miniszter helyett:
Antal István sk.
államtitkár.

Tartalom

Tanulmányok

Bagi Zoltán

Pietro Bonhomo fogságba esése, fogsága és kiszabadulása 411

Bakonyi Zsuzsanna

Nagyszombat város követői
az 1567-es pozsonyi országgyűlésen 429

Málik Zoltán

A szlovák revíziós propaganda terei és eszközei 449

Nagy Sándor

A fajvédelem útvesztőjében 487

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.